

Кн. 2, бр. 1/2015 г.

ЕЗИК И ПУБЛИЧНОСТ

Тема на броя:

МЕТОДОЛОГИЧНИ БЕЛЕЖКИ

Главен редактор:

Гл. ас. Христо Гьошев

Редколегия:

Гл. ас. д-р. Сергей Стефанов, доц. д-р. Ясен Захариев, Леа Вайсова

Редакционен съвет:

Проф. д.ф.н. Георги Фотев, проф. д-р. Христо Тодоров, доц. д-р. Димитър Вацов, доц. д-р. Мартин Канушев

© Департамент Философия и социология, НБУ

© Косьо Хаджигенчев, художник на корицата

Адрес:

Ул. Монтевидео, № 21, офис 110

1618 София, България

Тел. 02/8110130

Email: sophi.nbu.department@gmail.com

<http://sophi.nbu.bg>

ISSN: 2367-5756

ЕЗИК И ПУБЛИЧНОСТ

СПИСАНИЕ НА ДЕПАРТАМЕНТ ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ
НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Брой 1/2015

ТЕМА НА БРОЯ: МЕТОДОЛОГИЧНИ БЕЛЕЖКИ

Философски и социологически методи

Христо Тодоров	Философската херменевтика – минало и настояще	3
Кольо Коев	Етнометодология и анализ на разговори	35
Теодора Карамелска	Биографични изследвания	40
<i>Дебюти</i>		
Людмила Кръстева	Изучаване езика на протеста. Анализ на говоренето за протестните действия на миньорите от гр. Мадан в медийното пространство	49
Ралица Георгиева	Терористичните удари на 11 септември и техният публичен отзвук в българската преса	61
<i>Рецензии</i>		
Мартин Канушев	Рецензия на дисертационния труд на Вероника Димитрова „Към социалното конструиране на тялото на гражданина: здравето, болестта и хигиената през междувоенния период в София”	115

Уважаеми читатели,

в новата книжка на списание *Език и публичност* продължаваме да публикуваме материали, създадени в рамките на проекта „Какво значат думите в България? В търсене на философски и социологически подход към езика“, осъществен с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“. Материалите, публикувани в тази книжка, са обединени от темата за метода във философските и социологическите изследвания. Въпреки че представляват теоретична основа за изследванията в областта на публичния дискурс, методите за философски и социологически анализ са част от изследователската практика, която не винаги бива експлицитно тематизирана и изразявана в практическите занимания със структурата и контекстите на езикова употреба, в проучването на текстове и при теренните изследвания. Макар и такова експлициране да не е винаги необходимо, готовността за рефлектиране върху методичните основания на изследователския процес се оказва не само важна, но и неизбежна там, където нашите интуиции и очаквания за методичност приемат предизвикателството да бъдат отнесени към предмет, не позволяващ еднозначно обективизиране. Подобни условия съвсем не са рядкост в съвременното хуманитарно и социално познание и при тях възниква проблемът, как да се дефинира, описва и анализира даден предмет, така че да е възможно постигането на знание, което, без да е обективизиращо в традиционния смисъл на този термин, да бъде надеждно. Отговорите на този въпрос са, разбира се, различни в отделните изследователски контексти, но общото при подобни предизвикателства е, че става дума за разбираня, поставящи понятието за научна методология пред предизвикателството за собственото му преизглеждане, както и за преосмислянето на представата за познанието като резултат от процедиране по универсални методични правила. Тази перспектива към методологията намираме в анализа на Теодора Карамелска, в който се представя замяната в биографичните изследвания на спонтанния обект, както и на чисто конструираня, с условието на постоянното взаимодействие между участниците. С разглежданата в текста на Христо Тодоров херменевтическа програма се поставя под въпрос принципната възможност за предоставяне на обективен метод в рамките на хуманитарното знание, а етнометодологическият метод, представен от Кольо Коев, показва преимущественото значение на собствената рационалност на социалните дейци в сравнение с методологията на изследователя. Програмите и инструментите, представени в броя, освен че дават пример за различни подходи към методологичната рефлексия, ни припомнят, че в хуманитарните и социалните изследвания нагласата за методично мислене винаги е добре да бъде придружавана от „диалогична“ нагласа: по този начин остава видимо важното различие между методологическите допускания и самия предмет.

Христо Гьошев

Христо Тодоров

ФИЛОСОФСКАТА ХЕРМЕНЕВТИКА – МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ

Философската херменевтика е една от влиятелните линии на мислене и изследване в европейската философия от последните пет-шест десетилетия. Нейното възникване и утвърждаване се свързва преди всичко с имената на Ханс-Георг Гадамер (1900-2002) и Пол Рикьор (1913-2005). С термина „херменевтика“ още от неговото формиране през XVII в. и от въвеждането му в речника първоначално на теологията, а после и в речниците на филологията, философията, историята и други хуманитарни науки, се обозначава *учение за разбирането*. В тясна връзка с поставянето на проблема за разбирането и непосредствено свързаните с него проблеми на тълкуването и интерпретацията в съвременната философска херменевтика е разработена оригинална философска концепция за езика, която вече е намерила място не само във философията, но и в редица други хуманитарно- и социалнонаучни дисциплини.

Тук най-напред ще бъдат представени основните етапи в историческото развитие на херменевтиката от нейното възникване в следреформационната теология до наши дни и най-вече на приносите на трима големи философски мислители – Шлайермахер, Дилтай и Хайдегер – за развитието на херменевтиката. След това ще бъдат изложени основните идеи на Гадамер и Рикьор за разбирането и езика. Накрая ще бъде очертано влиянието на философската херменевтика върху съвременната философия и хуманитаристика.

Раждането на херменевтиката в лоното на протестантската теология

През 1567 г. се появява първата система от правила („канон“) за тълкуване на Светото писание в протестантската теология. През следващото столетие именно тези системи от правила получават названието „херменевтика“. Този първи херменевтически канон е изложен в съчинението на Матиас Флациус Илирикус (1520-1575) *Относно основанието за познание на Светото писание*. Авторът изхожда от това, че съществуват определени трудности при разбирането на Светото писание. Те обаче не се дължат на неговата непонятност, а на слу-

чайни и преодолими пречки – лошо познаване на текста, незадоволително владение на езика или погрешен метод на тълкуване. Трудностите при разбирането на Библията могат да се разрешат чрез проверка на съгласуваността на неясното място с цялото на текста. Необходимо е да се вземат предвид и жанровите особености на тълкувания откъс – дали той е част от реч, писмо, разказ, описание, поучение и пр. Светото писание може да се разбере, само ако се вземе предвид неговото *вътрешно единство* и именно в това се състои първият постулат на протестантската херменевтика. Съответствието с цялото се установява като се съблюдают правилата на логиката, реториката и диалектиката. Самите правила за тълкуване имат емпиричен характер и няма нищо, което да ги прави необходимо средство за интерпретация. Не е нужно и обосноваване на тези правила, защото е в сила един друг принцип – принципът за *самоекспликативността* на Светото писание.

Учението на Флациус намира широк прием в лутеранската църква и скоро се превръща в догма. Ранната лутеранска църква е дело на високообразовани богослови. Но именно учеността и високата култура на мисленето, характерни за нейната теология, я отдалечават от религиозните представи на обикновените хора. Така през XVII век възниква и получава широко разпространение нова форма на народна религиозност – пиетизмът. Пиетизмът предлага нов възглед за разбирането и тълкуването на Библията. Изразител на този възглед е Август Херман Франке (1663-1727). Според Франке всеки човек, който чете един или друг откъс от Библията трябва да се старае да открие душевното състояние („афекта“), намерил израз в дадения пасаж. Откриването на афектите цели да освободи душата на читателя от негативните преживявания и да способства за утвърждаването на добрите.

Йохан Мартин Кладениус (1710-1759) внася нов момент в теологическата херменевтика. В неговото съчинение *Въведение към правилното тълкуване на разумни слова и писания* от 1742 г. за първи път се прави опит за *историческа критика* на Библията. Според автора учението за разбирането не е част от логиката, а има самостоятелно значение. То се прилага към историята, а историческите истини никога не могат да се установят с положителност. Ние имаме представа за историята благодарение на изразените в историческите свидетелства субективни възгледи. Историческата ограниченост на авторовата позиция се фиксира с едно заимствано от оптиката понятие – понятието „гледна точка“. Историческите свидетелства се основават върху различни гледни точки: тези на заинтересования, на ученика, на варварина,

на чужденеца и пр. Типологията на гледните точки трябва да помогне при тълкуването на историческите свидетелства. Освен за историческата ограниченост на гледната точка, изразена в интерпретирания текст, трябва да се държи сметка и за ситуацията на интерпретатора. Според Кладениус тя има преди всичко педагогически характер. Правилата за тълкуване на “разумни слова и писания” са предназначени да помогнат на обучаващия се в тълкуването да се справи със срещашите се на отделни места затруднения. Тълкуването трябва да отстрани тъмните места в един иначе разбиращ се от само себе си текст. Осъзнаването на историческата относителност на дадена гледна точка има за цел не да *усвои* тази относителност, а да я *преодолее*, защото правилно е онова тълкуване, което съответства на общите правила на разума. Разумът представя нещата такива, каквито са, а историята не може да бъде критерий за истинността на тълкуването.

Особено място в ранната история на херменевтиката заема Якоб Баумгартен (1706-1757). Здравно свързан с протестантската теология, Баумгартен пише *Подробно изложение на Библейската херменевтика*. Той е и първият пропагандатор на английското свободомислие в Германия. Според Баумгартен разбирането има за цел думите да се свържат с определени предмети. Когато лесно и без усилия се установява връзката между дума и предмет, е налице “непосредствено” разбиране. При разбирането на писмен текст връзката между думите и нещата се получава чрез разгадаването на намерението на автора да предизвика у читателя определени мисли. Това разбиране е “опосредствано”, а Баумгартен го нарича още “тайно”. “Тайността” не означава, че текстът е неразбираем, а само че са необходими специални процедури на *изследване* и *обяснение*, в които чрез следване на логиката на авторовото изложение се установява логиката на описания в текста предмет. Различието между разбиране и обяснение съществува само доколкото чрез обяснението се преодоляват субективните и исторически относителни моменти в текста. Заслугата на Баумгартен се състои в усилието интерпретацията на Библията да се превърне в съзнателен процес на изследване, подчинен на правила.

През XVIII век настъпва забележимо развитие в областта на Библейската филология. То е резултат от дейността на двама от учениците на Баумгартен – Йохан Давид Михаелис (1717-1791) и Йохан Саломон Землер (1725-1791). Михаелис посвещава голяма част от живота си на изучаването на еврейски език, древна история, право и география, тъй като е убеден,

че без задълбочени специални знания не може да се разбере правилно Светото писание. Землер, от своя страна, изследва текстовете на Библията в зависимост от особеностите на историческите епохи, през които те са възникнали. Той е първият, който поставя под съмнение догмата за единството на Светото писание и неговата безотносителност към смяната на историческите епохи. И двата опита за историческа интерпретация на Библията обаче продължават да следват принципа за самоекспликативността и да разглеждат историческата интерпретация само като помощно средство за преодоляване на отделни затруднения.

Книгата на Йохан Аугуст Ернести (1707-1786) *Institutio interpretis Novi Testamenti* от 1761 г. се превръща в нещо като учебник за тълкуване на Библията и остава в употреба в теологическите семинари в продължение на десетилетия. Ернести си поставя за задача да построи система от правила за *филологическо* тълкуване на Светото писание. Той смята, че Библията следва да се тълкува само въз основа на употребата на езика. Който разбира добре езика, ще бъде в състояние да достигне без затруднения до заложения във всяка част от текста висш смисъл. Знанията за исторически или географски факти имат значение за интерпретацията, но са подчинени на задачата да се изясни значението на думите в дадена епоха, у даден автор и в съответствие с жанровата форма. Те имат спомагателен характер и се използват само при възникване на затруднения в разбирането. Правилата на интерпретация са резултат от емпирични наблюдения и се отнасят главно до лексикографията. Херменевтиката на Ернести допринася съществено за еманципацията на филологическата наука от теологията.

През епохата на Просвещението протича процес на бързо обособяване на филологията. Този процес е свързан с важни светогледни и културни задачи. Просвещението издига класическата гръцка древност в ранг на образец, възплъщаващ най-пълно идеала за хуманизъм. Ето защо изучаването на античността придобива първостепенно морално-педагогическо значение. Във връзка с това силно нараства авторитетът на класическата филология и тя става синоним на философско и историческо познание. Учението за разбирането намира място във филологията във връзка с усвояването на античното историческо наследство.

Каспар Фридрих Волф (1734-1794) е автор на широко известните *Лекции върху енциклопедията на науките за античността*. Според Волф смисълът на изучаването на античното наследство е в следването на осъществения в далечното минало хуманистичен

идеал. Античното минало е предмет на изследване на комплексната “наука за античността”, в която централно място заема филологията. Филологията не може да се изгради по дедуктивен път, тя има чисто емпиричен характер. В нея могат да бъдат разграничени три области – граматика, херменевтика и критика. Херменевтиката има два важни аспекта – *филологически*, отнасящ се до знаковата природа на думите, и *психологически*, засягащ реконструирането на душевните състояния на автора. Вторият аспект очевидно надхвърля теологическото понятие за херменевтика. Целта на херменевтиката сега е не да предложи правила за преодоляване на трудности при тълкуването, а да възстанови мислите на автора.

Във филологическото учение на Георг Антон Фридрих Аст (1778-1841) пред филологията се поставя задачата да преодолее временното, случайното и субективното в произведенията на човешката култура, откривайки в тях общочовешкото. Тази задача разширява съществено филологията и тя става едва ли не тъждествена на философията. Филологията може да освободи човешкия дух от временното и случайното, само като се насочи към древността. Древността е историческата епоха, която възплъщава идеала за единство и универсалност на духа. Макар духът да присъства непосредствено във всяко човешко дело, той се проявява в най-чиста форма в литературата. Литературните произведения са привилегирован предмет на изследване, а филологията заема най-важното място сред науките.

Учението за разбирането има ключово значение във филологията на Аст. Разбирането според Аст е реконструиране на мислите на автора, нещо повече, то е един вид повторение на творческия процес. Но херменевтиката е учение не само за разбирането, но и за обяснението. Тя не може да остане безразлична към езиковата и историческата обусловеност на интерпретираните произведения. Разбирането започва от емпиричната даденост на *буквата*, преминава през определянето на *смисъла* и завършва в примиряващата хармония на *духа*. Тази схема е в сила както за цели произведения, така и за отделни части от тях.

В ученията на Волф и Аст е налице промяна в понятието за разбиране, вследствие на която задачите на херменевтиката се определят в контекста на класическата филология. Процесът на разбиране вече се определя като процес на *реконструкция на авторовите мисли*. Филологията получава важна светогледна и етико-педагогическа задача, а херменевтиката се нарежда заедно с граматиката и критиката в системата на филологическите науки. В херменевтиката на Аст се появява за първи път фигурата на *херменевтическият кръг*, който се

разрешава чрез тъждеството на индивидуално и общо в границите на универсалния дух. Субстанциалното тъждество на частното и всеобщото, при което всеобщото непосредствено присъства в частното, като че ли от само себе си гарантира достоверността на разбирането.

В най-ранната фаза от своето развитие херменевтиката винаги изхожда от някакъв трансисторичен принцип, все едно дали това е самоекспликативността на Светото писание, законите на разума или субстанциалното единство на духа. Тази базова нагласа обаче не позволява да възникне въпросът за собствената природа на разбирането. Разбирането се приема по начало за осъществимо и естествено. Проблемът е само, как да се преодолеят малкото на брой и случайни изключения на неразбиране. Едва с приемането на неразбирането като нещо също толкова изначално като разбирането изпъква въпросът за разбирането като такава.

Фридрих Шлайермахер: разбирането като философски проблем

Проблемът за разбирането за първи път е формулиран като *философски* проблем от видния протестантски теолог и философ Фридрих Шлайермахер (1768-1834). Шлайермахер поставя въпроса, как е възможно разбирането, независимо от съдържанието, формата и жанровата определеност на подлежащото на разбиране слово.

В своите лекции по херменевтика и двата си доклада върху понятието херменевтика, изнесени през Пруската академия на науките в Берлин през 1829 г. Шлайермахер заявява, че неговата цел е да изгради херменевтиката като *общо* учение за разбирането. Необходимостта от такова учение се появява при отхвърлянето на трансисторичността като принцип на разбирането. Анализът на условията на възможност на разбирането трябва да доведе до създаването на система от правила, която да не зависи от догматично предпоставени вечни принципи и да е способна да включи в себе си историческата обусловеност на разбирането, без да свежда индивидуалното до всеобщото. Целта на Шлайермахер е “научното” обосноваване на херменевтиката. Тя трябва да обхваща всички случаи на разбиране. За да стане това, е необходимо херменевтиката да се откаже от догматичното приемане на разбирането за нещо естествено, а неразбирането за неестествено и случайно.

Шлайермахер разглежда феномена на разбирането, изхождайки от формата на живия разговор. Разговорът е процес на взаимно стимулиране на мисленето на събеседниците, но

същевременно и постоянно коригиране на собственото мислене чрез мисленето на другия. Диалогът демонстрира общностния характер на мисленето по-добре, отколкото тълкуването на изолирани един от друг писмени текстове. Затова той се приема за общ модел на всяко разбиране. Шлайермахер определя херменевтиката като “учение за изкуството на разбирането”, имайки предвид, че необходимостта да се рефлектират предпоставките на разбирането изисква *изкуствено* отчуждаване от живата практика на разбирането. Херменевтиката обаче не е абстрактна теория. Тя е теория с винаги индивидуален предмет. Общото в тази теория идва не от съдържанието на разбирането, а от херменевтическият метод. Методът е приложим към всички видове писмено или устно слово, като херменевтиката винаги променя формата си в зависимост от областта на нейното прилагане.

Общата теория за разбирането се основава на общата природа на всички предмети на разбирането, която се състои в *езиковостта*. Езикът не е просто система от знаци, използвани като средство за съобщаване на мисли, той сам определя мисленето на хората. Връзката между индивида и езика е двустранна. Като свободен субект на мисленето човек индивидуализира езика. В същото време обаче мисленето на индивида се формира чрез потенциала на езика. Така херменевтиката заема пространството между *всеобщността* на езика и *индивидуалността* на говорещия и разбиращия.

Единството на език и мислене се представя от гледна точка на *мисленето* като корелация между два неразривно свързани помежду си момента на самото мислене – вътрешен и външен. Езиковата форма, външното на мисленето, е невъзможно ако не изразява неговото съдържание, а съдържанието не може да се артикулира и установи без езиковата форма. От гледна точка на *езика* връзката между език и мислене разкрива езиковата форма не само като експликация на нещо вътрешно. Езикът притежава и интуитивен момент. Той въздейства обратно върху мисленето като всяка следваща мисъл се предопределя от взаимовръзката на предхождащите я мисли. Преходът от непосредствено мислене към опосредствано, артикулирано мислене е процес на осъзнаване на интуитивния момент в мисленето. В това се състои херменевтическата функция на езика. Същият преход от гледна точка на езика е преход от пасивното състояние на *изразяване* към активната функция на *създаване* на определено мисловно съдържание. Езикът и мисленето не са тъждествени, но са в единство. Те си взаимодействат, без да е възможно свеждане нито на едното до другото. И езикът, и мислене-

то съдържат пасивен и активен момент, те са едновременно определящи и определяни. Само ако се съблюдава това условие, се установява съотношението между значимостта на мисленето и значимостта на езика в дадено литературно произведение.

Езикът и авторът са първоначалата на всяко литературно произведение. Произведението се ражда от исторически обусловеното отношение между тях. Затова пред всяко разбиране стои двойната задача – да се разбере словото като изолирано от езика и да се разбере то като произведение на мислещия човек. Първият момент се нарича *граматически*, а вторият – *психологически*. Двата момента са взаимно свързани и могат да се разделят един от друг само теоретично. Само в теорията може да се допусне, че е възможно разбиране на творбата, като се изхожда само от езика или само от индивидуалното мислене. Понеже *на практика* е невъзможно нито съвършено познание за индивида, нито съвършено владение на езика, разбирането следва да разкрие взаимното проникване на двата момента.

Грамматическа интерпретация според Шлайермахер е изкуството да се постига смисълът на словото, “на езика и с помощта на езика”. Тя има за задача да “конструира” значението като изхожда от безкрайността на езика. Под език Шлайермахер разбира не логическия, а естествения език. Решаващо значение в логическия език има съблюдаването на общите норми – той е език, който ограничава индивидуалното. Грамматическата интерпретация, напротив, се стреми да достигне до индивидуалните значения на думите и до индивидуалния смисъл на изреченията. Индивидуалността не може да се изведе от общата езикова форма и не може да се обобщи в понятие. Естественият език предлага безброй възможни комбинации от думи в рамките на синтактичните правила. Тези форми винаги се предпоставят при разбирането, но никога не са достатъчни за него. Комбинирането на езикови елементи не е просто прилагане на общите форми, а един вид съпротива срещу тяхната принудителност.

Шлайермахер разделя грамматическата интерпретация на две части според основните елементи на езика – думата и изречението. Грамматическата интерпретация се занимава с определяне *значенията* на думите и на *смисъла* на изреченията. При определянето на значенията на думите според Шлайермахер се изхожда от една обща основа, на фона на която могат да се различат индивидуалните значения. Тази обща основа е “единството на думата” – единство, което е общо за писателя и за т. н. „първоначален читател”. “Първоначалният чита-

тел” е съвременният на автора читател, принадлежащ към неговата езикова общност. Единството на думата съществува само в пределите на тази общност. По отношение на индивидуалната употреба на думата нейното единство се явява нещо неопределено общо. В живия език то не се проявява никога непосредствено. Езикът не може да се възприеме в опита на отделния човек като нещо цялостно и единно, а винаги е профилиран в съответна употреба. Единството на думата не е установено веднъж завинаги и от него не се извеждат различните начини на употреба на думата.

Отделната дума не се определя сама по себе си, а винаги в целостта на изречението и по-нататък в целостта на текста. Единството на думата (или нейното общо значение) се установява чрез нейната индивидуална употреба в изречението. Индивидуалното ограничава общото по винаги неповторим начин. Но ограничаването е относително. Индивидуалността, безкрайна и неопределена като езика, сама получава ограничение от езика, защото изборът на индивидуалната употреба на думата се прави от сферата на нейното общо значение. Езикът и индивидуалността, неопределени сами по себе си, се определят взаимно. Значението на думата зависи от контекста на нейната употреба и от нейното общо значение.

Между значението и смисъла според Шлайермахер съществува неразривна връзка. Смисълът зависи от характера на връзката между елементите на езика в изречението. Изречението е нещо цялостно, благодарение на взаимното определяне на неговите елементи. Смисълът на изречението се определя от връзката между съставлящите го елементи, а значенията на елементите се получават чрез смисъла на изречението. Тук е в сила формулата за т. н. „херменевтически кръг”. Определянето на смисъла означава в негативен план ограничаване на възможностите за неговото погрешно разбиране. Ето защо едно от определенията на херменевтиката, дадени от Шлайермахер, я свързва със задачата за преодоляване на недоразумения. За разлика от своите предшественици обаче той не говори за неразбиране, а за погрешно разбиране. Причината за това е промяната на гледната точка при дефинирането на херменевтиката като учение за разбирането на нещо вече създадено – тя има рецептивен и вторичен характер, Шлайермахер изхожда от самия процес на разбирането, в който се постига смисъл. Смисълът не е установен веднъж завинаги, а се създава в разбирането.

При *психологическата интерпретация* Шлайермахер различава два момента – интуитивен и сравнителен. Интуитивното разбиране е антиципация на единството на предмета,

която не зависи от заварените виждания за него. Действителността индуцира предчувствие за уникалната даденост на предмета. Предметът сам се открива пред разбиращия, а той е длъжен да признае неговата обективност. Пространството на “чисто” психологическата интерпретация се гарантира от ограничеността на техническата интерпретация, която с дискурсивни средства може да реконструира външния облик на творбата, но няма достъп до духовната дейност на автора. “Чисто” психологическата интерпретация е успешна само тогава, когато интерпретаторът притежава възприемчивост и усет за чуждото, когато той е в състояние да се “сроди” с автора.

Психологическата интерпретация се стреми да държи сметка както за вътрешната цялост на произведението, така и за неговата оформеност с оглед на крайната цел - откриването на “единството на произведението като факт на автора”. Постулатът за единството на произведението има особено основание. Верен на романтическата естетика, Шлайермахер разглежда творбата като резултат от спонтанната активност и вътрешната свобода на автора. Спонтанността на творчеството обаче се ограничава от формата. Във всяко отделно произведение формата ограничава спонтанността на творчеството по различен начин и в различна степен. Затова моментът на инициация има различно значение в различните творби.

Определянето на единството на творбата се свързва у Шлайермахер с понятието за стил. Стилът се отнася до езика на автора. Но езикът не е просто граматически скелет или речников фонд, а израз на специфично усвоената, пречупена през индивидуалния опит на автора и неповторимо изразена действителност. Стилът, също както и общото значение на думата не се проявява никога сам по себе си, а винаги е въплътен в отделно произведение. Между него и отделните му проявления съществува същото взаимоотношение, както между единството на думата и нейната отделна употреба. Стилът не е нещо установено, а тенденция към обособеност, присъща не само на индивидите, но и на човешките общности. Шлайермахеровото понятие за стил дава основания то да се интерпретира само в рамките на учението за езика. Такова тълкуване свежда психологическата интерпретация до граматическата, защото стилът не се свързва с индивидуалния *живот* на автора, а се отнася към специфична за него *употреба* на езика. При това обаче се пропуска обстоятелството, че Шлайермахер не само рефлектира върху спецификата на авторовата употреба на езика, но и се стреми да

достигне до нейната *мотивация*. Тя е в сферата на живота и никога не се експлицира напълно в езика. Затова и интерпретацията се превръща в безкрайна задача.

Една от спецификите на херменевтиката на Шлайермахер се състои в идеята за *безкрайност* на разбирането. Разбирането се осъществява в процеса на взаимно предпоставяне и взаимно определяне на граматическо и психологическо. Шлайермахер се пита, как чрез всеобщността на езика да се достигне до индивидуалността на автора, която никога не намира изчерпателен израз в езика и как общото на езика изразява спонтанността на творческата субективност. Решаването на тези въпроси изисква разработването на специфичната *диалектика* на език и индивидуалност. В херменевтичeskото учение на Шлайермахер за първи път се поставя въпросът за общите условия на разбирането. Така съзнателно контролираният методически провеждан процес на “осцилация” между общото на езика и индивидуалното открива възможност за безкрайно приближаване към спецификата на индивидуално оформеното слово.

Херменевтика и историография

Херменевтиката на Шлайермахер дава силен импулс за развитието на ученията за разбирането в рамките на *историческата наука*. Историографията на XIX в. се вдъхновява от идеята за *световна история*. Тази идея предполага особено отношение към отделното историческо събитие и отделното историческо свидетелство. Събитието трябва да бъде разбрано в контекста на историята на цялото човечество, а отделното свидетелство – като *извор* за познание на универсалната връзка между историческите явления. Разработената от Шлайермахер диалектика на цяло и част става общ топос за т. н. „историческа школа”. Историческият процес се мисли по аналогия с цялото на текста, а отделното историческо събитие по аналогия с отделна негова част. Между цялото на историята и отделното историческо събитие съществува същото кръгово отношение на взаимно определяне, както между смисъла на текста и смисъла на отделното изречение или на отделния откъс. Както херменевтиката се стреми да постигне смисъла на текста, изхождайки само от него, без да предполага нищо външно, така и историографията се старее да познае хода на световната история само въз основа на историческото наследство.

Мост между формиралата се вече филология и формиращата се като модерна наука история хвърля *Аугуст Бьок (1785-1867)*. Бьок отхвърля и двете най-разпространени тогава определения на филологията. Филологията не е нито изследване на античността, нито изследване на езика. В нея навсякъде се предпоставя дадено знание, което трябва да познае отново. Историята на всички науки следователно е филологическа. Според Бьок разликата между филология и история е условна. Особената задача на филологическата дейност е да придаде най-голяма всеобщност на всяко духовно образование. Ето защо филологията е „познание за познатото.“ Отъждествяването на филология и история, което прави Бьок, има за предпоставка съобщеността на познанието. Филологията не може да съществува без познанието да е фиксирано в езика. Тя има за задача да изследва живото и писмено слово като проява на духа и най-адекватен израз на познанието. Специфичната черта на филологията е нейната вторичност. Ако в другите науки се създава познание, във филологията то се *пресъздава*. Поради съвпадението на история и филология, историята в последна сметка се оказва *четене и разбиране на текст*.

Леополд фон Ранке (1795-1886) идва в историята от филологията. Ранке прилага изработения в класическата филология критически метод в историческата наука. Главната идея в творчеството на Ранке е идеята за *непрекъснатостта* в историята. Проектът на Ранке за създаване на световна история взема за отправна точка мисълта, че историческият процес се определя от взаимозависимостта между историческите събития. Историкът обаче не бива да предпоставя тази взаимовръзка, а трябва да я *установи*. Пътят на историята е път от отделното събитие към общата връзка между събитията. Отделното събитие трябва да *се разбере* в неговата неповторимост. Това разбиране означава преди всичко непредубедено и обективно изследване. Събитията трябва да се оставят да говорят сами за себе си, без да се поставят в предварително изработени схеми. Всяко отделно събитие има собствена стойност за историята. На това основание Ранке отхвърля идеята за прогрес в историята. Ако се допусне мисълта за прогрес, ще трябва да се допусне крайна цел на историята и тогава цели исторически епохи ще се окажат само средство за осъществяването на тази цел.

Задачата на историка не се изчерпва само с признаването на собственото значение на всяка епоха и непредубеденото изследване на всяко историческо събитие. Историкът е длъжен да изследва промените в историята. Това е много по-трудна задача от тази на филолога,

защото предметът на историческото изследване е даден на историка непосредствено и в завършен вид. Той трябва да разкрие причините и източниците на историческата промяна, а те са в сблъсъка на различни действащи в историята *сили*. Силата не е тъждествена с последиците от нейното прилагане. Тя не е ефект, а вътрешна способност да се предизвика ефект. Ранке свързва понятието сила с понятието свобода. В основата на историческото събитие лежи акт на свободен избор и затова ходът на историята не е предопределен. В нея винаги са налице много варианти. Те се осъществяват или не се осъществяват в зависимост от това, кои исторически сили вземат връх в даден исторически момент. Всяка сила в историята се осъществява в борба с противодействието на други сили. Универсалната връзка на историческите събития се осъществява в безкрайната игра на историческите сили. Разбирането на историческия процес зависи от разбирането на всяко отделно явление. Във всяко отделно събитие сблъсъкът на силите, предизвикващи историческа промяна, се открива винаги по особен начин. Историческото разбиране трябва да се стреми да открие тази особеност.

Йохан Густав Дройзен (1808-1884) е единственият от значимите германски историци през XIX в., който създава систематично учение за разбирането. Дройзен също започва да се занимава с история, след като е изучавал филология. Филологическата подготовка на Дройзен се съчетава с интереса му към философията. Според Дройзен историографията е възникнала далеч преди появата на историческата наука и черпи сили от неизкоренимия интерес на хората към миналото. В гръцката античност, през римската епоха и през средновековието историографията е била неизменно причислявана към сферата на белетристиката. Едва Новото време с издигнатата от него идея за науката ражда мисълта за изграждане и методологическо обосноваване на историята като наука. Главната трудност в това отношение е гарантирането на *обективността* на историческото познание. Науката се стреми да постигне общовалидни истини, които не зависят от времето, докато историята има за предмет тъкмо промените във времето. Според Дройзен въпросът за издигането на историята в ранг на наука все още не е решен, а и не може да намери решение в рамките на самото историческо изследване. Този въпрос се поставя пред една дисциплина с общ методологически характер, която Дройзен нарича *“теория на историята”*. Тя има за задача да установи законите на историческото изследване.

Историческата наука има особен предмет – сферата на човешките цели и дела в тяхната изменчивост. Съобразно с предмета и целта на изследване историята има свой метод. Този метод е емпиричен. Историята изхожда от непосредствени дадености. Непосредствена даденост не е самото минало, а онова, което е останало от миналото. Историята трябва да изследва и разбере останките от миналото и спомените за него, целта на нейния метод е „изследвайки да разбира”. Историята не може да представи миналото с непосредствена достоверност, дори историкът да успее да се самозаличи в изследването. Разбирането е определящо за историческото изследване. Без разбиране е немислима научната, т.е. съзнателно и методологически строго създавана история. Затова при Дройзен може да се говори за херменевтическо основополагане на историята.

Главното условие за разбирането според Дройзен е *изразеността* на човешкия живот. Историкът може да разбере миналото само въз основа на изразите на миналия живот. Изразът е достъпен за историка поради всеобщността на човешката природа. Историкът е едновременно и чужд, и близък на миналия живот. Без да може да го преживее непосредствено, той е длъжен да се вживее в него. Човек не съществува изолиран, а в рамките на големи общности, каквито са народите, държавите и религиите. Тези общности са силите, които определят хода на историята и са израз на неговото единство. Единството на историята се разбира като нещо предварително дадено на нашето съзнание. Макар да се корени в самата природа на съзнанието, то не е достъпно по друг начин, освен като усещане и не може да се актуализира в понятия. Дройзен приема идеята за единство на историята като априорна даденост на съзнанието, въпреки изричното настояване за емпиричния характер на историческия метод. Тази идея е ръководно начало за историческото изследване и то може само да я потвърди, но не и да я опровергае. Дройзен пренася окончателно в историографията разработения от филологията критически метод и дефинира задачата на историческата наука чрез разбирането. То е специфичният белег, който отграничава историята от останалите науки и гарантира нейната независимост.

Вилхелм Дилтай: херменевтиката като метод

Теологът Ернст Трьолч нарича Дилтай “философа на историзма”. “Историзмът” е формираният в модерната епоха цялостен светоглед, определен от убеждението, че съзнание-

то за историческата обусловеност на съвременното и познанието за историческото минало са ключ към себепознанието на човека изобщо. В своя проект за теоретико-познавателно обосноваване на “науките за духа” Дилтай търси отговор на въпросите, отправени от модерното “историческо съзнание” към философията. Тези отговори имат *философски* характер и се формулират в рамките на една дефинирана по своеобразен начин философия. Дилтай определя своята философска програма най-често като “*критика на историческия разум*” и “*обосноваване на науките за духа*”. Между тези определения съществува връзка. Формулировката “критиката на историческия разум” е пряка реплика към Кантовата философия. Дилтай отправя три основни критики към Кант. Първо, Кант ограничава познанието до областта на явленията и изключва от него сферата на висшите цели на разума, които остават в областта на етическото. Второ, така той довежда до край разделението между теория и практика. Трето, Кант открива основанията на научното познание в априорните понятия на разсъдъка, но не отчита това, че понятията на науката се променят в хода на самото научно познание.

Според Дилтай научното познание се осъществява от един изменчив и зависим от времето и обстоятелствата човешки разум, чиито принципи и правила се преразглеждат и усъвършенстват в процеса на самия научен опит. Историчността на разума е на първо място обусловеност от общественно-историческата действителност. В историята разумът не е “чист”, а “краен”. Той е в конкретните дела и постижения на конкретни живи хора. Осъзнаването на неговата историчност предполага изучаване именно на тези дела и постижения. Това е задача на т. нар. “науки за духа”, тоест на хуманитарните науки.

Хуманитарните науки са особен клас науки, към който се числят историята, политическата икономия, науките за държавата и правото, религиознанието, литературознанието, философията и не на последно място психологията. Общият белег на тези дисциплини е тяхната връзка с човешкия род. Според Дилтай философията по традиция се отнася пренебрежително към науките за духа. Традиционните теории на познанието на емпиризма и идеализма са изградили теоретико-познавателния фундамент на природознанието, но са останали чужди на хуманитарните науки. Дилтай си поставя за цел да построи такава философска теория на познанието, която да взема под внимание познавателния опит и задачите на науките за духа. Нарича я „самоосмисляне на разума”. Главната задача на

“критиката на историческия разум”, в която следва да се осъществи “основополагането на науките за духа”, е да познае човека и създадените от него общество и история.

В програмата на Дилтай за “обосноваване на науките за духа” два аспекта имат ключово значение. На първо място “самоосмислянето на разума” предполага единство и взаимодействие на емпирично и теоретично познание. Систематиката на науките за духа израства от тяхната реална практика, без да се предпоставя или извежда от абстрактни философски постулати. Признаването на теоретико-методологическото значение на емпиричното познание обаче не води до отказ от създаването на систематична теория. Тъкмо напротив, водещата идея в незавършеното главно философско произведение на Дилтай *Въведение в науките за духа* (1883) е, че чрез изследването на историческите предпоставки и развития в хуманитарните науки следва да се стигне до експлициране на тяхната логика и систематика. На второ място, тъй като познанието на историята е познание на историческия живот, “обосноваването на науките за духа” има характера на “философия на живота”. В нея животът се разглежда в два ключови аспекта – аспекта на индивидуалността и аспекта на смислосъздаването и изразяването. Ето защо в програмата на Дилтай ясно могат да се различат два взаимосвързани елемента – *психологически* и *херменевтически*. Това, че Дилтай развива от една страна проект за “разчленяваща и описваща психология” и от друга страна проект за една “херменевтика на живота” не е причина да се отрича единството на двата проекта. Те в еднаква степен са части от “критиката на историческия разум”. Психологията изследва дълбоките основания на конкретните човешките постъпки в сферата на мотивацията и във формата на целесъобразността на “преживяването”. Херменевтиката от своя страна разбира обективния смисъл на човешките дела, изхождайки от многообразието на техните изрази. Онова, което не може да се схване само със средствата на психологическия метод – Дилтай има предвид преди всичко метода на самонаблюдението – е връзката между индивидите. Методът на *разбирането*, или херменевтическият метод” е този, чрез който обективациите на чуждия живот се изучават във връзка с техния субект.

Според Дилтай разбирането е винаги разбиране на живота. Животът най-напред се разбира като собствен живот. Разбирането на собствения живот се осъществява благодарение на паметта, която позволява да бъдат актуализирани в спомена минали преживявания. Човек разбира най-добре собствения си живот, когато създава своята автобиография, защото там

неговото собствено минало се разглежда като нещо външно. Чуждият живот също така се разбира по неговите външни проявления, все едно дали това са изрази, които има за цел да съобщят нещо другиму или са просто изрази на преживявания. Разбирането е възможно, само ако между разбиращия и разбираното има нещо *общо* – това в последна сметка е общност между индивиди, то обаче е необходимо, защото между индивидите съществува и *различие*. Така общността и различието са необходими условия на всяко разбиране. Дилтай си представя разбирането в последна сметка като разбиране на индивидуален живот. Да разбереш чуждия индивидуален живот означава, доколкото е възможно, да се идентифицираш, или, както по-често се казва, да се „пренесеш” в него. В хуманитарните науки такова разбиращо пренасяне в чужди езици, култури, епохи, религии и пр., се осъществява съзнателно и методологически последователно. За разлика от науките за природата, които, използвайки метода на *обяснението*, постигат знание за общи закономерности, хуманитарните, прилагайки метода на *разбирането*, постигат знание за индивидуални особености. Докато абстрахирането от индивидуалния опит е условие за постигането на познавателната цел на природознанието, то същият този индивидуален опит е необходимо условие за постигането на хуманитарно-научно познание, доколкото комплексните и методологически упражнявани форми на разбирането в науките за духа са производни от и се надграждат над простите и интуитивни форми на разбирането във всекидневния живот.

Един от съществените моменти в късното творчество на Дилтай е темата за същността и функцията на философията. Според него философията винаги е имала да изпълнява “*двойна функция*”. От една страна, всяка една философия предлага решение на “загадката на света и живота”. От друга страна обаче, философските теории се стремят да обосноват общовалидността на човешкото познание. Метафизическият импулс е насочен към решаването на загадката на света и живота и по него философите приличат на духовниците и поетите. Философите обаче се различава от духовниците и поетите по това, че искат да разрешат тази загадка чрез постигане на общовалидно знание. Мястото на философията в системата на културата е между религията и литературата, от една страна, и науката, от друга. Това обаче не означава, че философията не е наука. Тъкмо напротив, тя е наука и без съмнение се числи към класа на хуманитарните науки. Доколкото философията си има работа с продукти на чо-

вешкия дух, тя се стреми да разбере вложения в тях смисъл. Ето защо философията е в основата си *херменевтическо* начинание.

Мартин Хайдегер: разбирането като онтологически проблем

С начина, по който поставя проблема за разбирането, Хайдегер (1889-1976) изважда херменевтиката от контекста на теорията на познанието и методологията на науката, тематизирайки разбирането като една от общите структури на човешкото битие. Проблемът за разбирането се дефинира като *онтологически* проблем. Като разкъсва традиционната опозиция между разбиране и каузално обяснение, Хайдегер за първи път дава възможност да се осъзнаят два важни аспекта на разбирането – неговата пред-структурата и неговата историчност.

Онтологическото преформулиране на идеята за херменевтика у Хайдегер е пряко свързано с преоценка на наследството на Вилхелм Дилтай. В най-ранните произведения на Хайдегер личи силното влияние на Дилтай. Може би най-важното понятие в лекциите *Основни проблеми на феноменологията* от 1919-1920 г. е понятието “живот”. Онова, което интересува Хайдегер по това време, е въпросът за *историчността на живота*. Най-голям принос за решаването на този въпрос имал Дилтай. През 1923 г. излиза кореспонденцията между Дилтай и неговия дългогодишен приятел граф Паул Йорк фон Вартенбург – книга, която значително променя отношението на Хайдегер към Дилтай по посока на все повече нарастваща критичност. Тази критичност намира израз в четените през 1925 г. в Касел доклади под общото заглавие *Изследователската работа на Вилхелм Дилтай и съвременната борба за исторически светоглед*. За разлика от теоретико-познавателната ориентация на неокантианците, Дилтай прави опит да създаде херменевтика на “самия живот”. Този стремеж към философстване от непосредствеността на живота обаче се ограничава от психологическа интерпретация на самото понятие “живот”. Ето защо Хайдегер оценява работите на Дилтай като несигурно и непоследователно провеждане на една сама по себе си плодотворна тенденция във философията. Две години по-късно, през 1927 г., в *Битие и време* Хайдегер отбелязва като главна слабост на философията на Дилтай нейната теоретико-научна ориентация. В *Битие и време* Хайдегер завършва своите повече от десетгодишни занимания с философията на Дилтай. Главната тенденция в процеса на нейното усвояване е постепенното на-

маляване на значението на понятието “живот”. Това е свързано с преодоляване на психологическата и теоретико-познавателна ориентация, характерна за философията на Дилтай.

Битие и време започва с констатацията, че централният за всяка философия въпрос за смисъла на битието досега не е получил отговор – нещо повече, като въпрос той е изпаднал в забрава. Ето защо, най-напред трябва да се събуди разбирането за самия въпрос, а едва след това да се търсят пътища към неговия отговор. Въпросът за смисъла на битието е основата на всяка онтология. По традиция обаче досега онтологията всъщност се е интересувала само от отделни предметни области, макар да е представяла нещата така, сякаш се занимава с общи определения на битието. Ориентирана към различни предметни области, онтологията е в услуга на частните науки и гарантира техните основания. Същевременно тя оставя незабелязан въпроса за своето собствено основание. Това разбиране за онтологията позволява да се оправдае идеята за необходимостта от една „*фундаментална онтология*”, която е призвана да бъде основание на всяка онтология. Именно такава онтология иска да създаде Хайдегер.

Тази онтология започва с констатацията, че сред всички съществуващи неща има такова съществуващо, което е привилегировано от гледна точка на въпроса за смисъла на битието. Това съществуващо е човекът, защото той единствен е заинтересован от своето собствено битие. След като знае и полага грижи за своето битие, човекът явно вече притежава някакво разбиране за битието. Това разбиране принадлежи към конституцията на човека, самото то е характеристика на неговото битие и го определя като *екзистенция*. Същността на човешкото битие е екзистенцията., а структурите на екзистенцията се разкриват в т. н. “екзистенциалната аналитика”. Екзистенциалната аналитика е подготовка за въпроса за смисъла на битието. В екзистенциалната аналитика човекът трябва да разбере своето битие, за да възникне възможност за постигане на битието като такова.

След като сред всички съществуващи неща човекът единствен е загрижен за своето битие, само той може да подчинява действията си на определени цели. Ето защо, човешкото битие има характера на “проект”. Проектът на човешкото битие се осъществява винаги само в поле от определени възможности. Хайдегер определя проектирането на екзистенциални възможности като *разбиране*. Разбирането е определено от конкретната ситуация на човека – човекът разбира само онова, което му позволява ситуацията, в която той се е озовал. Той осъ-

ществява едни възможности и изоставя други. В това човешкото битие се проявява като възможност и се отрича като наличност. Според своя първичен смисъл разбирането е “възможност за нещо”. Преди да бъде форма на познание или научен метод, разбирането е начин, по който хората съществуват. Разбирането е нещо, което се осъществява спонтанно. Неговото съзнателно артикулиране е *тълкуване*. Възможностите, с оглед на които се проектира човешкото битие, се усвояват *като* отнесени към разбирацията. Благодарение на това “като” разбирането се артикулира. Нещата се разбират като едни или други, получават един или друг *смисъл*, само защото човешкото битие се отнася към тях като към *свои* възможности.

Начинът на разбиране е винаги вече предпоставен, щом разбирането на “нещо като нещо” има своите основания в конкретната жизнена ситуация на човешкото битие. Разбирането се движи в кръг. От гледна точка на логиката е недопустимо да се предпоставя онова, което трябва да бъде определено. Стремешът да се преодолее кръгът на разбирането обаче според Хайдегер представлява грубо недоразумение. Разбирането и тълкуването не могат да се подчинят на определен идеал за познанието, защото самият този идеал произхожда от разбирането. Разбирането не може да се сведе до логическа процедура или познавателен метод. То принадлежи към устройството на самото човешко битие. Единството на човешкото битие, неговата цялост и смисъл се коренят в откритостта към собствените екзистенциални възможности.

Казано обобщено, човешкото битие е проектиране и осъществяване на възможности. То обаче опира винаги до една последна непреодолима граница – смъртта. Тъкмо чрез смъртта човешкото битие изпква като *възможност*. Непреодолимостта на смъртта като невъзможност “задвижва” човешкото битие, прави го “загрижено” и го кара да бъде винаги пред себе си. Така Хайдегер открива смисъла на човешкото битие в неговата крайност. На нея се дължи специфичната форма на човешкото време, в което всеки момент получава уникално съдържание и неповторима значимост. Хайдегер установява екзистенциалната временност като смисъл на човешкото битие. Въпросът обаче, поставен като задача пред *Битие и време*, е въпросът за смисъла на битието изобщо. Този въпрос не получава определен отговор.

Фактът, че *Битие и време* не постига своята крайна цел се дължи не толкова на появата на конкретни трудности при решаването на един или друг проблем. Става дума за

трудностите пред една много радикална философска позиция. Хайдегер поставя въпроса, дали крайният и ограничен човек може да постигне всеобщото, без да го свежда до нещо конкретно. Свеждането на всеобщото (битието) до вещь, свързването му с отделен модус на времето – настоящето и постигането му в познавателното отношение между субект и обект, превръща битието в съществуващо. Такова превръщане е характерно за метафизическото мислене и върху него се съсредоточава Хайдегеровата критика на метафизиката. Хайдегер тръгва по пътя на екзистенциалната аналитика с надеждата, че разкриването на временността на човешкото битие ще може да предложи нов подстъп към всеобщото, без да го свързва с вечността, настоящето и субстанциалността. Оказва се, че по този път не може да се стигне до целта. След неуспешния опит за постигане на битието чрез *активността* на мисленето, остава да се доверим на неговата *възприемчивост*. В това се състои “обратът” във философията на Хайдегер. Като отказ от метафизиката, обратът е същевременно и отказ от обосноваването и свързаната с него логика и традиционна философия.

В шест доклада от 50-те години на XX век, публикувани под общото заглавие *На път към езика*, Хайдегер развива тезата, че единственият достъп на човека до битието е чрез езика. Европейското мислене свързва езика преди всичко с говоренето. В писменото слово пък се разкрива знаковата природа на езика. Буквите стават знаци на звуците, звуците – на преживяванията на душата, те пък от своя страна на нещата. И в двата случая обаче – и като говорене, и като обозначаване – езикът се разбира като *човешка дейност*. В своето собствено разбиране за езика Хайдегер изхожда не от говоренето, а от “казването”. Казването не е същото като говоренето – може да се говори много и въпреки това да не се казва нищо. Говоренето включва в себе си и мълчанието – с мълчанието понякога се казва много повече, отколкото с говоренето. Казването е говорене или мълчание, в което *нещо* може да се дочуе. Като казване, езикът не препраща към никакъв предмет, той не е знак на предмета, а излага предмета на показ. Не човекът обозначава предмета с дума, а думата позволява достъп до предмета. Говоренето е винаги предшествано от слушането. В последна сметка говори не човекът, а самият език. Чрез човешкото говорене езикът “казва” съществуващото. Човекът не може да създаде или употреби езика, той може само да слуша онова, което се казва в него. Човешката памет съхранява битието чрез способността на човека да чува казаното в езика. И най-сетне, същността на езика според Хайдегер трябва да се търси в поезията. В поезията

освободеното от връзката с конкретните цели на всекидневието слово изразява себе си непосредствено.

Във философията на Хайдегер се осъществява важна промяна в разбирането за херменевтика. Херменевтиката вече не е методология на хуманитарните науки, а онтология на човешкото битие. Така проблемът за разбирането се явява в нова светлина. По своята същност разбирането е начин на човешкото битие, а като познавателен метод в хуманитарните науки то има само вторичен характер. Проблемът за разбирането в хуманитарните науки е частен проблем, възникващ само при безкритичното елиминиране на историчността на човешкото битие. Най-важният резултат от екзистенциално-онтологическата концепция за разбирането е, че всяко разбиране в последна сметка е саморазбиране. Предметът не е чуждото, към което разбирацията хвърля мост, а близкото, което е градивен елемент на неговото битие. В този смисъл херменевтиката е онтология на човешкото битие.

Херменевтиката обаче е онтология и в един друг смисъл. Хайдегер определя херменевтическото като “известяване”. Това, което “се известява”, е битието. Ако приемем, че философията на Хайдегер е опит да се артикулира “известieto” на битието, то тогава тя в нейната цялост основателно може да се подведе под понятието “херменевтика”. Тази философия остава херменевтика и след “обрата”, макар тогава Хайдегер да се отказва от използването на самия термин “херменевтика”. Херменевтиката “донася известieto” на битието и в този смисъл тя е тждествена на мисленето. Но мисленето на обрата е мислене на битието като история и съдба. Тогава херменевтиката има универсално значение. Така значението на Хайдегер в историята на херменевтиката се дължи преди всичко на предприетото от него решително *универсализиране на херменевтиката*.

Философската херменевтика на Ханс-Георг Гадамер

Ханс-Георг Гадамер е широко признат за истински основоположник и главен представител на философската херменевтика. Гадамер утвърждава постигнатата във философията на неговия учител Мартин Хайдегер универсализация на херменевтическия проблем. В своето основно произведение *Истина и метод. Основни черти на една философска херменевтика* (1960) Гадамер развива и обосновава тезата, че разбирането е най-простата форма, в която човекът постига света и че разбирането пронизва всички прояви и взаимодействия на човека

със света. Ето защо разбирането, а не нормираното от строги дискурсивни правила научно познание е първичната форма, в която човек постига истината. Самата идея за строго научно познание, каквато я познаваме днес, не винаги е била такава. Внимателното вглеждане в историята на философията и науката от епохата преди Кант показва, че през тази епоха, в рамките на зараждащите се хуманитарни науки, е съществувала една несводима до съвременния природонаучен познавателен идеал по-широка представа за познание. Според нея, познание за човешкия свят се придобива не само и не толкова на базата на опита и неговото рационално осмисляне, а на базата на особен усет за общност и съпринадлежност между хората. Силата на това познание се дължи не на някакви априорни принципи, а на неговата приложимост в реални жизнени ситуации. Анализите на Гадамер на ред забравени понятия от тази епоха като „вкус“, „такт“, „способност за съждение“, „здрав смисъл“ и пр. водят до заключението, че за хуманитарно-научното познание е бил възможен и друг път на развитие, различен от този, по който то действително е поело, пътя на подражание и приспособяване към природознанието. В наше време хуманитарните науки биха могли да се еманципират от господството на природонаучната методология, ако се ориентират според друг модел – модела на изкуството, доколкото изкуството е независим от логиката и науката път към истината. Онова, което обаче е общо за науката и изкуството като пътища за постигане на истината е езиковостта - с други думи, истината се разкрива в езика. Така и науката, и изкуството в равна мяра представляват херменевтически проблем.

Една от главните идеи на Гадамер е, че, бидейки универсална, философската херменевтика е едновременно и теория, и практика. Тъй като чиста и извънисторична позиция на разбиращия не е възможна, а разбирането се осъществява само в определена конкретна ситуация, не е възможна и чиста и вечна херменевтическа теория. В това отношение Гадамер прави аналогия между разбирането и практическото знание. Както действащият човек е въввлечен винаги в ситуация на практически решения, така и разбиращият е немислим извън своята исторически обусловена ситуация. Както, от друга страна, практическото знание предполага общност между хората, така и между разбиращия и онова, което се разбира, трябва да има нещо свързващо – един вид „носещо съгласие“. Така практиката на разбирането никога не започва от нула, а винаги се предшества от исторически станала човешка общност. Ето защо херменевтиката няма последно основание.

Безначалният и ситуационен характер на разбирането се описва от Гадамер с помощта на три понятия – предразсъдък, авторитет и традиция. Тези три понятия се нуждаят от философска реабилитация, доколкото от епохата на Просвещението насетне те са придобили отрицателни значения. Предразсъдъците се реабилитират като повече не се схващат като погрешни съждения, а се разбират като онези абсолютно необходими пред-съждения, които предшестват всеки акт на разбиране. Авторитетът придобива положителен смисъл, когато повече не означава сляпо подчинение на чужда мисъл и воля, лишено от всякаква мисъл, а съзнание за ограничеността на собствената гледна точка, постигнато по разумен начин. Реабилитирането на традицията означава скъсването с представата, че следването на традицията лишава хората от автономия и осъзнаването, че искаме или не искаме, като разбиращи ние винаги стоим в рамките на някакви традиционни пред-зададености, които не са пречка, а са условие за познание. Тълкувайки с положителен знак предразсъдъците, авторитета и традицията, Гадамер се стреми да открие една важна черта на разбирането: всяко едно разбиране се основава на антиципации, които трябва да бъдат поставени под съзнателен контрол. Разбирането винаги изхожда от някакви предразсъдъци, но дали те ще допринесат за разбирането или ще му попречат, може да се реши само от гледна точка на вече състоялото се разбиране – следователно разбирането се движи в кръг, само че това не е порочният кръг в логиката, а неизбежният „херменевтически кръг“.

„Кръговостта” на разбирането става ясна, когато се осъзнае, че ситуацията на разбирането е ситуация на „познатото незнание”, тоест ситуация, в която възниква *въпрос*. Всеки въпрос предполага, че неговият отговор е неизвестен и в този смисъл той е *открит*. Самото поставяне на въпроса обаче ограничава полето на неговите възможни отговори и затова казваме, че той е *поставен*. Когато искаме да разберем, ние питаме. За да запитаме обаче, трябва да разбираме най-малкото, че не знаем достатъчно и искаме да узнаем повече. Разбирането се осъществява в размяната на въпроси и отговори под формата на диалог. Всяко разбиране, явно или неявно, има диалогична структура. Всеки диалог обаче предполага наличието на общ *език* между диалогичните партньори. Така философската херменевтика се изправя пред проблема за езика.

Според Гадамер проблемът за езика е най-важният проблем в съвременната философска дискуссия изобщо. Този проблем е застанал пред философското съзнание едва в епо-

хата на романтизма. До втората половина на XVIII в. той изобщо не е привличал вниманието на философията, доколкото се е приемало, че езиковата форма представя точно логическата. Тъй като логическата форма е универсална, задължителна за всяко мислене и прозрачна за разума, изобщо липсва възможност за самостоятелното разглеждане на проблема за езика. Романтиците са тези, които отделят логическото от езиковото и първи започват да се интересуват от *употребата* на езика. Този нов зрителен ъгъл позволява да се постави под въпрос “естествената” всеобщност на езика и да се види той като процес, в който актовете на употреба са обвързани с отделна и винаги специфична ситуация на общуване. Тогава става ясно, че езикът има двойствена природа – той е едновременно *система* (от правила) и *процес* (на употребата им).

Гадамер не приема схващането за езика в съвременната логика и логическа семантика, което свежда употребата му до “функция на обозначаването”. В основата на такъв възглед според него е залегнало убеждението, че езикът се намира във властта на човека. Според Гадамер обаче езикът не е инструмент в човешките ръце, а онази всеобхватна “среда”, в която човекът изобщо среща света и в последна сметка се осъществява като човек. Процесуално-динамичният характер на езика се проявява ясно, ако погледнем на него като на “игра”. Тук Гадамер се доближава съществено до философията на късния Витгенщайн, който във *Философски изследвания* (1953) разработва понятието *езикови игри*. Понятието “игра” позволява да се разбере нееднозначното отношение между езиковите правила и тяхната употреба, а в по-общ смисъл и отношението между човек и език. Всяка игра протича по правила, тя е нормирана. Същевременно обаче правилата винаги оставят достатъчно свобода, за да остане развитието на играта непредвидимо, а нейният изход – открит. Така е и с “играта” на езика. В нея непрестанно възникват нови отношения между думите и тоталността на езика. Тази “игра” не може да се състои без човека. Човешката дума е въпрос или отговор, тя е онази, която търси и открива смисъл. Без нея езикът би бил празна абстракция. Но заедно с това именно „играта” е създала човешката способност и необходимост от игра. Човек участва в нея не защото е научил езика, а защото е бил “научен” от него. Той е винаги вече в езика. Ако измерението на езика е “херменевтическо”, а това значи диалогично-интерпретиращо, то тогава “херменевтическият проблем” е наистина универсален, а херменевтиката е синоним на философията изобщо.

Философската херменевтика на Гадамер става предмет на дългогодишни философски дискусии, в които освен философи се включват още теолози, юристи, литературоведи, историци и др. Към нея от различни позиции са били формуирани различни критики. От гледна точка на критическата теория Юрген Хабермас критикува херменевтиката за това, че, реабилитирайки авторитета и традицията, тя подценявала ролята на критичната рефлексия и така се била превърнала в един вид апологетика на съществуващото. Критиките от страната на критическия рационализъм имат друг прицел. Третирайки разбирането не толкова като човешка активност, а като събитие, херменевтиката се отказвала да се занимава с методологически въпроси и така пропускала възможността за рационален самоконтрол. Освен това херменевтиката демонстрирала открита враждебност към науката и третирила като ирелевантна към науката цялата проблематика на разбирането и смисловите отношения. От страна на френския неоструктурализъм към херменевтиката на Гадамер се отправя упрекът, че тя имала склонността да интегрира всички, дори и взаимно изключващите се мисловни съдържания в единен хомогенен процес на разбиране и не проявявала никаква чувствителност към различието и несъизмеримостта. От страна на редица автори, занимаващи се с методологически проблеми на хуманитарните науки, идва критиката, че философската херменевтика не предлагала адекватни на предмета на хуманитаристиката методологически решения и била неприложима в сферата на емпиричното хуманитарно-научно познание. До края на живота си Гадамер участва активно в тези дискусии, доизяснявайки и доразвивайки своята философско-херменевтическа концепция.

Херменевтическата концепция на Пол Рикьор

Пол Рикьор, една от най-значимите фигури във френската философия от втората половина на XX век, създава своя оригинална херменевтическа концепция през 60-те години. Тази концепция е развита основно в две негови книги – *За интерпретацията, есе за Фройд* (1966) и *Конфликтът на интерпретациите* (1969). Важна за разбирането на херменевтиката на Рикьор е и по-късната студия *Текстът като модел: херменевтичното разбиране* (1978). На базата на внимателен преглед на историческото развитие на херменевтиката и на оценка на нейното съвременно състояние Рикьор прави констатацията, че с онтологизирането на херменевтиката у Хайдегер и донякъде у Гадамер, тя се е отделила от своята по-ранна исто-

рия, което е довело до това, да бъдат изоставени редица нейни ценни постижения, реализирани най-вече у Шлайермахер и Дилтай. След Хайдегер разбраната като онтология на разбирането херменевтика е загубила връзката си с епистемологията на хуманитарните науки и е престанала да има отношение към тяхната методология и практика. Това според Рикьор е загуба, както за онтологически разбраната херменевтика, така и за самите интерпретативни науки. Ето защо той си поставя за цел да намери основа, на която херменевтиката като онтология на разбирането отново да се свърже с херменевтиката като епистемология на хуманитарните науки. Това свързване според него може да стане чрез модифициране на ранната феноменология на Едмунд Хусерл и „присаждането” към нея на херменевтиката.

Ранната феноменология предлага добре разработена теория на значението и когато към нея се прибави и развитата в херменевтиката теория за разбирането, свързването между тях обещава да даде като резултат една семантика, която да е достатъчно обща, за да може да се прилага във всяка интерпретативна дейност. Така на преден план в херменевтиката на Рикьор излиза понятието „*интерпретация*”, именно то застава на мястото на разбирането. Това понятие се намира в корелативна връзка с друго ключово понятие – понятието „*символ*”. Онова, което подлежи на интерпретация и е неин предмет, са винаги символи. Отличителното за символа е, че при него прякото, буквално значение винаги отправя към едно непряко, скрито, вторично значение. Интерпретацията тогава е такава дейност, при която на базата на прякото, самопонятно значение се достига до непрякото, скрито значение. Към това трябва да се добави, че интерпретацията никога не е дейност с предизвестен краен резултат, доколкото един език от символи никога не е завършен в себе и не може да бъде еднозначен. Ето защо семантиката на многозначните изрази, която предшества логически всяка интерпретативна работа, е пряко противоположна на формалните логически семантики, залагащи на конструирането на метаезици, каквито се търсят през 30-те години и по-късно например във Виенския кръг. Тя, както отбелязва Рикьор, е много по-близка до учението на късния Витгенщайн и до развиваната в Англия философия на обикновения език.

Намерението на Рикьор да направи херменевтиката плодотворна за практиката на интерпретативните науки го кара да преосмисли един от традиционните херменевтически постулати – разглеждането на разбирането по модела на живия разговор и извеждането от този модел на интерпретацията на текстове като особен случай на разбирането. Рикьор пре-

обръща това отношение. Полагайки интерпретативната дейност като първична, той приема, че елементарният модел на разбирането е тълкуването на текст, докато живият диалог се явява като нещо производно от тази дейност. Това разширява съществено възможностите за приложение на херменевтиката в множество интерпретативни науки, разположени в широкия диапазон между литературната наука и психоанализата. Накратко, общият случай е, че когато и каквото и да се интерпретира, винаги се интерпретира *текст*. Това влече след себе си и поставянето на един допълнителен акцент – акцента върху *писмеността*, доколкото текстовете са писмено фиксирани взаимовръзки от символи. Така Рикьор осъществява и една друга важна взаимовръзка, останала игнорирана в онтологичните версии на херменевтиката, а именно взаимовръзката между структуралистката методология на работа върху текстове и херменевтиката като обща теория на интерпретацията. Поради обективния характер на писмената фиксация става възможно в рамките на херменевтиката да се формулират и критерии за правилност на интерпретацията и така в нея да бъде интегриран и моментът на критиката, който изцяло липсва в херменевтическата програма на Хайдегер и Гадамер.

Отново с интегративна цел Рикьор прави преоценка и на един друг важен момент в съвременната философска херменевтика – връзката между онтологията на разбирането и философията на субекта. Подчертавайки силно събитийния характер на разбирането, Хайдегер и Гадамер отхвърлят идеята за един метафизичен, абсолютен и неисторичен субект на познанието, господстваща във философията на Новото време. Рикьор също не приема тази идея. С това обаче той съвсем не отхвърля възможността херменевтиката да се свърже с една теория на субективността, вдъхновена от идеята за конкретен, историчен и въплътен субект. Това според него може да стане, ако херменевтиката се изгради като една рефлексивна теория на субекта. Водещата мисъл тук е, че, изминавайки „дългия път“ на интерпретация на продуктите на човешката духовна дейност, херменевтиката може, макар и опосредено, да допринесе за себеразбирането и себепознанието на човека. Така в херменевтиката се възстановяват правата и на понятието „*рефлексия*“, за чието обезценяване специално Гадамер е търпял много критики.

***

Появила се като отделен интелектуален жанр през XVI в. в рамките на протестантската теология, херменевтиката извървява дълъг път от помощна поддисциплина на теологията до обща философска теория на разбирането. След смъртта на Гадамер и Рикьор в наши дни множество развити в херменевтиката идеи са намерили своето място както във философията, така и в редица хуманитарно-научни дисциплини. Би било обаче пресилено да се каже, че днес съществува консолидирана школа на философската херменевтика, в която да се развива нещо като установена дългосрочна теоретична програма.

ЛИТЕРАТУРА

- Бертрам, Г. (2002). *Херменевтика и деконструкция: контури на един философски спор*. В: Ивайло Знеполски (съст.) *Около Жак Дерида. Чудовищният дискурс*. София: Дом на науките за човека и обществото.
- Болнов, О.-Ф. (1991). Какво означава да се разбере един писател по-добре, отколкото той сам е разбирал себе си?. В: *Прочее*, бр. 1/1990.
- Гадамер, Х.-Г. (1994). *История и херменевтика*. София: ГАЛ-ИКО.
- Гадамер, Х.-Г. (1997). *Истина и метод*. Плевен: ЕА.
- Гадамер, Х.-Г. (2000). *Актуалността на красивото*. София: Критика и хуманизъм.
- Гадамер, Х.-Г. (2009). *Наследството на Европа*. София: Критика и хуманизъм.
- Дилтай, В. (1998). *Философия на светогледите*. София: Лик.
- Дилтай, В. (2001). *Същността на философията*. София: ЕОН 2000.
- Еко, У. (1997). *Интерпретация и свръхинтерпретация*. София: Наука и изкуство.
- Знеполски, Б. (2004). *Херменевтични парадигми*. София: Агата А.
- Изер, В. (2004). *Обхватът на интерпретацията*. София: 41 Т.
- Козелек, Р. (2002). *Пластовете на времето*. София: Дом на науките за човека и обществото.
- Рикьор, П. (1994). *Живата метафора*. София: Лик.
- Рикьор, П. (1996). *Прочити*. София УИ „Св. Климент Охридски“.
- Рикьор, П. (1998). *Конфликтът на интерпретациите*. София: Наука и изкуство.
- Рикьор, П. (2000). *От текста към действието*. София: Наука и изкуство.
- Рикьор, П. (2004). *Самият себе си като някой друг*. Плевен: Евразия.
- Уолзър, М. (1999). *Интерпретация и социална критика*. София: Критика и хуманизъм.
- Хабермас, Ю. (1999). *Морал, право и демокрация*. София: Дом на науките за човека и обществото.
- Хабермас, Ю. (1999). *Философия на езика и социална теория*. София: Лик.
- Хайдегер, М. (1997). *Кант и проблемът за метафизиката*. София: Анубис.
- Хайдегер, М. (1999). *Същности*. София: ГАЛ-ИКО.
- Хайдегер, М. (2005). *Битие и време*. София: АИ „Марин Дринов“.
- Яус, Х.-Р. (1998). *Исторически опит и литературна херменевтика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

- Apel, K.-O. (1979). *Die Erklären-Verstehen-Kontroverse in transzendentalpragmatischer Sicht*. Frankfurt a. M: Suhrkamp.
- Apel, K.-O. (1988). *Transformation der Philosophie*, Bd. 2. Frankfurt a. M.
- Bertram, G. (2002). *Hermeneutik und Dekonstruktion. Konturen einer Auseinandersetzung in der Gegenwartphilosophie*. München: Fink.
- Betti, E. (1967). *Auslegungslehre als Methodik der Geisteswissenschaften*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Bitus, H. (1982) (Hg.) *Hermeneutische Positionen. Schleiermacher – Dilthey – Heidegger – Gadamer*. Göttingen.
- Boehm, G., Gadamer, H.-G. (1978) (Hg.) *Seminar: Die Hermeneutik und die Wissenschaften*. Frankfurt a. M: Suhrkamp.
- Bubner, R. (1970) (Hg.) *Hermeneutik und Dialektik*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Chladenius, J. (1969). *Einleitung zur Auslegung vernünftiger Reden und Schriften*. Düsseldorf: Sternverlag Janssen & Co.
- Dilthey, W. (1968). *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. Stuttgart und Göttingen.
- Fellmann, F. (1991). *Symbolischer Pragmatismus. Hermeneutik nach Dilthey*. Reinbek: Rowohlt.
- Figal, G. (2006). *Gegenständlichkeit. Das Hermeneutische und die Philosophie*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Habermas, J. (1971). Der Universalitätsanspruch der Hermeneutik. In: *Hermeneutik und Ideologiekritik*. Frankfurt a. M: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1971). *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt a. M: Suhrkamp.
- Heidegger, M. (1983). *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit*. Frankfurt a. M: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, M. (1985). *Vorträge und Aufsätze*. Pfullingen: Neske.
- Hufnagel, E. (2001). *Einführung in die Hermeneutik*. Remscheid.
- Ineichen, H. (1991). *Philosophische Hermeneutik*. Freiburg und München: Alber.
- Joisten, K. *Philosophische Hermeneutik*. Berlin: Akademie Verlag.
- Jung, M. (2001). *Hermeneutik zur Einführung*. Hamburg: Junius.
- Lessing, H.-U. (1999) (Hg.) *Philosophische Hermeneutik*. Freiburg und München: Alber.

- Nassen, U. (1982) (Hg.). *Klassiker der Hermeneutik*. Paderborn.
- Poegeller, O. (1972) (Hg.). *Hermeneutische Philosophie*. München: Nymphenburger Verlagshandlung.
- Rodi, F. (1990). *Erkenntnis des Erkannten. Zur Hermeneutik des 19. Und 20. Jahrhunderts*. Frankfurt a. M: Suhrkamp.
- Schleiermacher, F. (1995). *Hermeneutik und Kritik*. Frankfurt a. M: Suhrkamp.
- Scholz, O. (1999). *Verstehen und Rationalität. Untersuchungen zu den Grundlagen von Hermeneutik und Sprachphilosophie*. Frankfurt a. M: Vittorio Klostermann.
- Szondi, P. (1975). *Einführung in die literarische Hermeneutik*. Frankfurt a. M.
- Wach, J. (1984). *Das Verstehen. Grundzüge einer Geschichte der hermeneutischen Theorie im 19. Jahrhundert*. Hildesheim: Olms.
- Zoeckler, C. (1975). *Dilthey und die Hermeneutik. Diltheys Begründung der Hermeneutik und die Geschichte ihrer Rezeption*. Stuttgart: Metzler.

Кольо Коев

ЕТНОМЕТОДОЛОГИЯ И АНАЛИЗ НА РАЗГОВОРИ

Етнометодологията е социологическа перспектива към социалния свят, която се стреми да открие локалното производство на ред в пределите на обичайните социални практики. Думата „етнометодология“ се отнася до начина, по който участниците във всекидневните сцени взаимно изграждат смисловата структурираност на съвместните ситуации. Затова и постоянният стремеж на етнометодологията е не да изнамери най-адекватните методи за описание на фактическа подреденост, а да изяви „методите на членовете“ (members' methods) за пораждаване, взаимно осветяване и възпроизводство на социална организация. Така тя се дефинира в противовес на т.нар. от нея „формален анализ“ (различните варианти на социологическия истаблишмънт), който подвежда емпиричното случване под предварително изградени (теоретични или емпирично основани) схеми. Етнометодологията демонстрира, че и как онава, което формалният анализ определя като необозрим, пронизан от несигурност безпорядък от конкретни фактичности, се самоорганизира и самоописва; че и как социалният ред се поражда на равнището на фактичностите, неподкрепен от каквито и да било зададени отвън аналитични усилия. Методите на “формалния анализ”, доколкото като правило са ориентирани към **ретроспективни описания** на социалния ред, не са в състояние да разкрият “членовите методи” в качеството им на винаги **проспективно** действащи. Ефективността на членовите методи разчита на взаимното признаване на участниците в социалните взаимодействия за компетентни дейци. На страната на изследователя това ще рече той винаги да се отгласква от допускането, че всекидневните дейци разполагат с пълноценен език и са в състояние да формулират цялостни теории за обяснение на собствените контексти.

Идеята за етнометодология дължим на щастливо хрумване на нейния основател Харолд Гарфинкъл, който в началото на 50-те години участва в организирано от Юридическия факултет на Чикагския университет изследване на аудиозаписи от обсъждания на съдебни заседатели във Федералния съд в Уичита, щата Канзас. Практическите методи, чрез които

съдебните заседатели в хода на самите дискусии формират, без да разполагат с предварителен специализиран инструментариум, цялостна обща картина на обсъждания случай, дават на Гарфинкъл наглед, постепенно разработен от него до цялостна визия за описание отвътре на социалния ред като локален феномен или на това, което той по-късно нарича „безсмъртно обичайно общество“. Между направленията, оказали най-вече влияние върху мисленето на Гарфинкъл, са феноменологията в лицето на Е. Хусерл, А. Шютц, Морис Мерло-Понти и Аарон Гурвич и гешалтпсихологията на Курт Левин. От друга страна, развитието на идеите му се оформя в критичен диалог със схващането за социален ред на Толкът Парсънс, изразено най-вече в книгата му от 1937 г. *Структурата на социалното действие*.

Етнометодологията става известна през 60-те години на ХХ в. с провокативния зами-сьъл за „взривяващи експерименти“ (breaching experiments), предназначени да дезорганизируют социалното взаимодействие, демонстрирайки същевременно как обичайно и рутинно се поддържа то. Тя обаче не се свежда само до тези експерименти, а включва в арсенала си още редица важни идеи като например „принципа на безразличието“ и „принципа на уникалната адекватност“, „индексичността“ като същински фокус на етнометодологическа работа, рефлексивност на всекидневните практики, „документален метод на интерпретация“.

Чрез **принципа на етнометодологическото безразличие** Гарфинкъл очертава начин да се открие собствената рационалност на методите, посредством които участниците правят всекидневните сцени видими. Етнометодологическото безразличие освен това предполага да не се фаворизира никоя социална практика. В този смисъл научната работа трябва да се възприема само като една от тези практики, подлежаща също на етнометодологическо описание. Това ще рече, че тя не може да се възприема като привилегирована реалност, от която да се извършва изчерпателното им обяснение, оставащо иначе недостъпно за въввлечените в тях. От своя страна **принципът на уникална адекватност**, вместо да се тълкува в смисъл на адекватност на научния метод към изследвания предмет, всъщност изисква плътно вписване в „членовете“ методи на производство на ред, дори с цената на овладяване на съответните „вулгарни компетентности“, за да се удовлетвори изискването „методите уникално да съответстват на феномените, чието производство описват“.

Всекидневните практики се характеризират със собствена **рефлексивност**. Рефлексивността в случая демонстрира едно свое първоначално значение, изгубено в идеята

за научна рефлексия. От етнометодологическа гледна точка тя трябва да се схваща като взаимно “отразяване” (и взаимно проникване) между действие и контекстуални обстоятелства, което придава стабилност на всекидневното действие като изкусно-действие-в-тъкмо-тази-среда. Това значение на “рефлексивност” позволява да се разберат някои други особености на практическите действия, например тяхната “индексичност”, т.е. неизбежна въплътеност в локални контексти, но и “рационалност” на собствени основания, т.е. разбираемост и осмисленост “отвътре” на тези контексти за въвлечените във всекидневните практики. **Индексичността** (винаги „тук и сега“) на всекидневните действия обаче не е равностепенна на идиосинкразност, защото “методите” за производството и възпроизводството им не принадлежат на индивидуалните дейци, а се възприемат от самите тях като обективно съществуващи, подлежащи на откриване и задаващи граници на действията им “правила”. Поради своята индексичност те са отворени за доизграждане, т.е. позволяват с тях да се “играе”, но системното им престъпване провокира морални санкции, защото в тях е инвестирано “доверие”, отнасящо се до компетентността на участниците. В редица отношения подобно разбиране напомня на Витгенщайновите езикови игри и много от учениците на Гарфинкъл специално акцентират върху тази връзка. Трябва да се има предвид обаче, че повечето от споменатите идеи на Гарфинкъл са по същество формулирани още преди публикуването на *Философски изследвания*, макар някои техни аспекти да са доопределени вероятно под влияние на Витгенщайн.

През 70-те и 80-те години на XX в., с усилията на Гарфинкъл и на изследователи като Аарон Сикурел, Мелвин Полнър, Дон Цимърман, Майкъл Линч, Дейвид Ливингстън, Дейвид Съдноу, Дейвид Франсис, Уес Шарък, Джеф Каултър, Луси Сачмън, Ан Ролс и др. етнометодологията се превръща в едно от най-авангардните направления на съвременната социология. Една от посоките, в които етнометодологията днес упражнява най-голямо влияние е социологията на научното познание. Т. нар. етнометодологически изследвания на труда и преди всичко изследванията на работата на учените от естествените науки (пример за каквото е образцовото изследване на Х. Гарфинкъл, М. Линч и Е. Ливингстън „Времевият ред в лабораторната работа“) оказват осезаемо въздействие върху учени като Бруно Латур, Стив Улгар, Карин Кнор и др.

Важен компонент на етнометодологическата работа е фокусирането върху **езика на участниците** в социалните взаимодействия. Настояването в случая е да не използваме езика на всекидневието като ресурс, а да насочим вниманието си към него като към специфичен предмет. Стремешът е да се откроява логиката на производство на езикова организация през самия всекидневен език. По-общият, свързан с всекидневните езикови практики етнометодологически проблем, е да се преодолее разграничението между социални практики и описанието на тези практики, противопоставянето между „казано” и „имано предвид”. В своите етнометодологически експерименти например Гарфинкъл показва как възможността за непосредствено валидиране на подвъпросни места в един всекидневен разговор (без да се излиза в „метапозиция”) се задава от материята на самото взаимодействие, от темпоралното разгръщане на секвенциите в него. Подвъпросните места не се проясняват чрез директен въпрос („разцепване” на актуалното изказване на казано и имано предвид), а например с изчакване в хода на самия разговор „по-късно” неясното „само” да се доопредели. Това, от друга страна, ще рече нещо появило се по-късно да бъде непосредствено идентифицирано като проясняващо по-ранното подвъпросно (т.нар. рефлексивност на всекидневното взаимодействие). Определено изказване също така може да се оспори в хода на разговора чрез самите модалности на говоренето: иронично, саркастично, морализиращо. Т.е. въпросните модалности се проявяват като методи за практическо производство на истина. Неслучайно едно от разклоненията на етнометодологията, представляващо днес автономно направление, е „анализът на разговори”, чийто родоначалник е ученикът и съавтор на Х. Гарфинкъл в една от най-важните етнометодологически публикации („За формалните структури на практическите действия”) Харви Сакс. Измежду най-значимите фигури, свързани с анализа на разговори трябва да споменем още Емануел Шчеглов, Гейл Джеферсън, Анита Померанц, Джордж Псатас.

ЛИТЕРАТУРА

- Button, G. (1991) (ed.). *Ethnomethodology and Human Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cicourel, A. (1964) *Method and Measurement in Sociology*. New York: Free Press.
- Garfinkel, H. (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs & NJ: Prentice-Hall.
- Garfinkel, H. (1986) (Ed.). *Ethnomethodological Studies of Work*. London and New York: Routledge & Kegan Paul.
- Garfinkel, H. (2002) *Ethnomethodology's Program. Working Out Durkheim's Aphorism*. New York: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Garfinkel, H., Lynch, M. and Livingston, E. (1981) The Work of a Discovering Science Construed With Materials From the Optically Discovered Pulsar. In: *Philosophy of Social Sciences*, Vol. 11, pp. 131-158.
- Garfinkel, H., Lynch, M., Sharrock, W. (2003) *Harold Garfinkel. Four Volume Set*. London: SAGE Publications.
- Garfinkel, H., Sacks, H. (1969) On Formal Structures of Practical Action. In: McKinney, J. and Tiryakian, E. (Eds.) *Theoretical Sociology: Perspectives and Developments*. New York: Appleton-Century-Crofts, pp. 337-366.
- Hesper, S. and Francis, D. (eds.) (2007). *Orders of Ordinary Action*. Burlington: Agathe.
- Livingston, Eric. (1986) *The Ethnomethodological Foundations of Mathematics*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Livingston, Eric. (1987) *Making Sense of Ethnomethodology*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Lynch, M. (1986) *Art and Artifact in Laboratory Science*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Lynch, M. (1993) *Scientific Practice and Ordinary Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks, H. (1992) *Lectures on Conversation*. Vols. I & II. Ed. by Gail Jefferson. Oxford: Blackwell.

Теодора Карамелска

БИОГРАФИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

1. Какво представляват качествените социални изследвания?

Биографичните изследвания са част от качествените социални изследвания, чиято актуалност нараства в епохата на късната модерност. Усилващото се плурализиране на социалните взаимовръзки поражда „нова необозримост“ (Хабермас) на жизнените траектории и на теоретичните модели за интерпретацията им. Нарастващата индивидуализация променя както структурата, така и организацията на социалните отношения: те стават неустойчиви, временни, локално обусловени, ситуационно ограничени. В методологически план това води до поставяне под въпрос на класическите дедуктивни изследователски стратегии и до постепенно извоюване на легитимност на индуктивните методи: индуктивно се работи, когато стремежът на социалния учен е не да подходи към емпирията с готови хипотези, а да открие съответните категории за описанието ѝ едва в процеса на теренната си работа. Това означава от реалността да не се извличат логически отношения между нещата, които при съпоставянето им с изходната хипотеза да се приемат за потвърдени, респ. отхвърлени, а обратното – с помощта на „меки“ концепции и „чувствителни“ понятия теорията да се извежда от конкретния, винаги локален емпиричен материал. Това се постига с помощта на т.нар. генеративни въпроси и допускания за моделите на тълкуване, които индивидите използват в своя жизнен свят. На тази основа се анализират рутини, типизации, биографични решения и дисконтинуитети, гранични ситуации и т.н. По този начин, от една страна, социалният учен придобива достъп както до смисъла, с който индивидите натоваарват всекидневните си взаимодействия, така и до кризисните ситуации, които ги изправят пред необходимостта от избор, а от друга – до латентните (оставащи скрити за социалните дейци) смислови структури на техните действия.

Усилващият се интерес, в областта на интерпретативните социални изследвания, към реконструкцията на конкретни социални феномени се стимулира най-общо от четири тенденции на „завръщане“:

(а) завръщане към „устното“ – към устната комуникация, към езика и наративите;

(б) завръщане към „особеното“, което се манифестира в стремежа, вниманието да не се концентрира върху абстрактни въпроси, а върху проблеми, които възникват в определен тип ситуации;

(в) завръщане към „локалното“, тоест интересът се насочва към системи от знания, действия и опит в рамките на локалните традиции и форми, вместо да се проверява универсалната им валидност;

(г) завръщане към „времево фиксираното“, тоест към вписването на социалните феномени в историческите им контексти.

Един от важните ефекти на така описаните тенденции е, че изследователският интерес се насочва не само към въпроси от типа “колко често?” и “в каква степен?”, а се пита също “как и защо по този начин” определени събития и преживявания влияят върху социалните дейци.

Днес съществуват различни направления за анализ на генерирани чрез качествени методи данни (такива данни се наричат още „протоколи“). Най-популярните сред тях са обективната херменевтика, дискурс анализът, социалният конструктивизъм, фокусираната етнография, Grounded Theory и биографичните изследвания.

2. Исторически екскурс

Докато преди Първата световна война в европейските социални науки преобладават емпирично-статистическите и експерименталните подходи, в САЩ качествените методи за генериране и реконструиране на биографични случаи се използват още през 20-те години на ХХ в. (напр. при Томас и Знаниецки). Представителите на Чикагската школа изхождат от предпоставката, че науката не произвежда неограничени истини, които могат да бъдат възприети безвъпросно. Онова, което тя предлага, са ограничени тълкувания, които са по-обхватни от присъщото на индивидите всекидневно тълкуване на жизнения свят, но са също толкова модифицируеми и подвижни като него. През 60-те години на ХХ в. отново най-

вече американски социолози като Арон Сикурел, Ървинг Гофман, Барни Глейзър и Анселм Строс обосновават разликата между „твърди“ (експериментални, стандартизирани и квантифициращи) и „меки“ (разбиращи, отворени, качествено-описателни) методи. Сикурел например изследва всекидневните значения на различни лингвистични дискурси и научната им употреба. През 70-те години качествените изследвания (в частност символният интеракционизъм и етнометодологията) стават популярни и в германската социология, като заслуга за трансфера и прилагането им има основно Билефелдският университет. В дебатите с т.нар. натуралистична социология се защитава принципът на „отвореност към предмета“ и отказът от конструктивизъм: „Стремежът е да оставим всекидневието винаги да се представя така, както то се явява“ (Гратхоф). В края на 70-те години в Германия се оформят две аналитични линии: биографичните изследвания на Фритц Щютце (1977) и обективната херменевтика на Улрих Оверман (1979). Във Франция функциите на биографичните разкази в изследователския процес привличат вниманието на Даниел Берто, а рефлексивната социология на Пиер Бурдийо поставя на фокус символните и властовите асиметрии в ситуацията на интервюиране и наблюдение. През 80-те години бумът на алтернативни интерпретативни модели на генерирани с качествени методи данни води до „криза на репрезентацията“: умножаването на версиите на действителността поставят все по-често на обсъждане приеманите за „класически“ критерии за научна валидност на резултатите.

3. Биографичните изследвания

3.1. Теоретични предпоставки

Биографичните изследвания в Германия се ръководят от две основни епистемологични предпоставки: от една страна, интерпретациите на начина, по който азът възприема себе си и другите, не могат да бъдат напълно изчерпателни поради допускането, че „обективната“ реалност е достъпна за анализ единствено чрез евидентностите на субекта. В този смисъл изграждането на образите на аза за самия себе си и заобикалящия го свят в действителност са резултат от собственото му самополагане в света. От друга страна, социалната действителност се конституира в пространство на наследени, символно структурирани идеи, оценки и вярвания, сред които субектът се движи интерпретативно, взаимодействайки си с останалите социални дейци. С оглед на тези две предпоставки изследователската задача на

биографичните изследвания може да се формулира по следния начин: да се анализират близките до индивида пространства на опита, като същевременно се отчита влиянието на съответния културен контекст. Това позволява да не се пледира за една залепена за субекта всекидневна история и история на преживяването, нито за една освободена от субекта структурна история, а за една методология, при която структурата и преживяването се мислят като взаимно зависими (Габриеле Розентал).

Съществува широк корпус от различни видове биографични данни. Централно място в него заемат наративните разкази. От една страна, те могат да бъдат определени като „индивидуални репрезентации на опита от преживяното“. От друга страна, наративните разкази позволяват с тях да се оперира като с грижливо упражнявани и съхранявани от цялото общество процедури за тълкуване на действителността (Фритц Шютце). Силата на биографичния наратив се състои в това, че той привилегирова субективната перспектива, от която отделните дейци „преживяват“, „си припомнят“ и „разказват“ за своето минало и за начина, по който то е вплетено в техния житейски разказ.

Ако се приеме, че наративността е измерение на всяка идентичност, то интерес предизвиква и начинът, по който определени индивидуално релевантни събития и действия водят до частична промяна или пълно (ситуативно или цялостно) реструктуриране на личностното самоопределение. Ключово в това отношение е допускането, че ситуацията, при която индивидът е принуден да заема различни роли, като при това остава идентичен, създава самореференциалната възможност за диспозиция спрямо собствената му биография. Тази диспозиция носи интернализиран потенциал за действие и планиране, респ. за промяна на идентичността. В този смисъл биографичността е не само спонтанна конструкция, която нашата памет създава с цел да запази своя континуитет и консистентност, а следва да се възприема и като конструкция във времето, като биографично темпорализиране на социалните структури. Настоящото се оказва от ключово значение за конституирането на повествованието за миналото, а реактуализираният минал опит влияе и върху полагането на бъдещето. Поради това в биографичните разкази настоящето е положено като своеобразна „свърхструктура“.

3.2. Техники за генериране на данни

Биографичната реконструкция на случай, разработена от Габриеле Розентал, се основа на наративното интервю според Фритц Шютце и предполага една (асиметрична) ситуация на свободен отворен устен разговор. В основата на този подход към социалните дейци лежи предпоставката, че разказаните житейски истории не представляват случайна поредица от преживени събития, а изборът им следва цялостната тълкуваща света система на биографа. Отсъствието на предварително формулирани въпроси предоставя възможност на биографа да се самотематизира според собствения си опит и по начина, по който този опит е конститутивен за неговата настояща идентичност и социални позиции. Това означава, че изследователският интерес се насочва не към това, „какво се е случило“, а към това, „какво означава случилото се“ в контекста на цялостната житейска ситуация.

Според Шютце и Розентал биографично-наративният метод на интервюиране:

- привилегирова субективността и индивидуалния опит на интервюираното лице в неговата секвенционалност;
- позволява да се изгради контраст между „преживяна“ и „разказана“ история;
- е вид „анамнеза“, тъй като разкрива генезиса на описваните от респондента проблеми, както и на социалните компетентности, придобити в хода на житейското му развитие.

За да се минимизира рискът интервютата да бъдат бедни на информация, протичайки само като свободен разказ и за да не се наруши в същото време методологическото изискване за минимална намеса от страна на изследователя, е разработена методологията на т. нар. полуструктурирано интервюиране: в една втора част на наративното интервю се задават свързани с конкретната тема въпроси. Допълнителните въпроси дават възможност на биографа да реактуализира опит, който не е предвиден в предварително очертаня тематичен обхват на интервюто, но може да получи смисъл при последващата интерпретация на транскрипта (при т.нар. „биографична реконструкция на случай“).

В биографичните разкази могат да бъдат открити различни идеологеми, публични стереотипи и ценностни обвързаности на аза, доколкото индивидът представя последователността на събитията от миналото (своето и това на значимите други) в зависимост от настоящата си житейска ситуация (с нейните маркери за успех/неуспех, нормалност/изключо-

ченост) и съответната си перспектива за бъдещето. В този смисъл разказаната преживяна история не се възприема нито само като константно представящ се обект, припомнян и представян по различен начин в зависимост от перспективата и настроението на биографа, нито като произволно конструиран обект. По-скоро тя се конструира в процеса на постоянно взаимодействие между съзнателния спомен за преживяното, акта на възприемане, паметта за седиментираните преживявания и акта на разказване в настоящето. Затова и взаимовръзката преживяно–припомнено–разказано се разгръща на три нива: на самото ниво на преживяване на събития, на нивото на спомена и на нивото на разказната житейска история.

4. Езикови аспекти в биографичните изследвания

За обработката на биографичните данни е разработен т.нар. секвенционален подход, при който отделните текстови единици на протокола се интерпретират съобразно последователността на тяхното възникване. При това се настоява, че отделните текстови сегменти не притежават качества извън интеграцията им в една цялостна взаимовръзка. Това означава, че при анализа се работи с поредица изречения, а не с конкретни изречения, тоест от транскриптите не се отделят пасажки, към които просто да се прилепят предварително формулирани изследователски категории.

При секвенционалния анализ се обръща внимание основно на начина, по който респондентът се самопредставя чрез отговор на следните въпроси: защо дадена тема се въвежда на това място в разказа и е представена в съответната дължина или краткост; защо това съдържание се представя от биографа в съответния текстови сорт; какви са възможните тематични полета, към които може да се причисли съответното съдържание от интервюто; какви жизнени сфери и житейски фази се обговарят и какви не; за кои от тях узнаваме едва при допълнителните въпроси.

Разграничението между сортовете текст „разказ“, „описание“ и „аргументация“ е основополагащо за анализа на данните. Разказите реферират към отминали единични последователности от фактически или фиктивни събития, които се намират в отношение на времева или каузална поредица. Те дават възможност на респондента да представи протичане на действия и случки с начало и край, с конкретно време и местоположение. При описанията

става въпрос за постоянно повтарящо се протичане на действие или постоянни положения на нещата. Решаващата разлика на описанията от разказите се състои в това, че описанията представляват статични структури. Процесуалният характер на представените в тях състояния на нещата се „замразява”. Аргументациите на свой ред са сортове текст, които са свързани с някаква теоретична конструкция и се появяват в разказа както под формата на оценки за собствените действия или действията на други лица, така и като общи светогледни нагласи на респондента. Аргументациите и оценките са своеобразни идеологически метанаративи и са зависими от комуникативната среда на интервюирането, тъй като препращат към гледната точка на настоящето, надхвърляйки ограничените рамки на една ситуация или епизод.

Не на последно място, освен секвенционалния анализ на транскрибираните данни и интерпретативната реконструкция на случаи, биографичните изследвания се занимават и с въпроси, произтичащи от интерактивната ситуация между интервюиращ и интервюиран (каквито са например стремежът към взаимно признаване или към социална приемливост на отговорите).

ЛИТЕРАТУРА

- Bohnsack, R. (2003) *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in qualitative Methoden*. 5 Aufl. Opladen: Leseke + Budrich.
- Bohnsack, R., Marotzki, W., Meuser, M. (2006) *Hauptbegriffe Qualitativer Sozialforschung*. Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich Verlag.
- Bryman, A. (2008) *Social Research Methods*. 3th Ed. Oxford: Oxford University Press.
- Denzin, K., Lincoln, S. (2000) *Handbook of Qualitative Research*. Sage: London & Thousand Oaks & New Delhi.
- Flick, U. (1995) *Qualitative Forschung. Theorie, Methoden, Anwendung in Psychologie und Sozialwissenschaften*. Hamburg: Rowohls Taschenbuch Verlag.
- Flick, U., E. von Kardorff, I. Steinke. (Hg.) 2005 *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Rowohls Taschenbuch Verlag: Hamburg.
- Kelle, U., Kluge, S. (2010) *Vom Einzelfall zum Typus: Fallvergleich und Fallkontrastierung in der Qualitative Sozialforschung*. 2. Aufl. Wiesbaden: Vs Verlag fuer Sozialwissenschaften.
- Luckmann, Th. (1981) „Lebenslauf und Sprache“, in: Matthes, J., Pfeifenberger, A., Stosberg, M. (Hg.) *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*. Nurnberg: Verlag der Nürnberger Forschungsvereinigung e.V, S. 55-65.
- Rosenthal, G. (1993) „Die erzählte Lebensgeschichte: eine zuverlässige historische Quelle?“. Weber, W. (Hg.) *Spurensuche. Neue Methoden in der Geschichtswissenschaft*. Regensburg: Roderer, S. 8-17.
- Rosenthal, G. (1993) *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*, Frankfurt a.M. & New York.
- Rosenthal, G. (2005) *Interpretative Sozialforschung. Eine Einführung*. Weinheim und München: Juventa.
- Schütze, F. (1976) Zur Hervorlockung und Analyse von Erzählungen thematisch relevanter Geschichten im Rahmen soziologischer Feldforschung. In: Arbeitsgruppe Bielefeld Soziologen (Hg.) *Kommunikative Sozialforschung*. München: Wilhelm Fink, S.159–260.
- Schütze, F. (1983) „Biographieforschung und narratives Interview“. In: *Neue Praxis*, 13(3), S.283–294.

- Schütze, F. (1981) Prozessstrukturen des Lebenslaufs. in: Matthes, J., Pfeiffenberger, A., Stosberg, M. (Hg.) *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*, Nuernberg: Verlag der Nuerberger Forschungsvereinigung, S.61-156.
- Silvermann, D. (1993) *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interpretation*, London/Thousand Oaks.

Людмила Кръстева

ИЗУЧАВАНЕ ЕЗИКА НА ПРОТЕСТА.

АНАЛИЗ НА ГОВОРЕНЕТО ЗА ПРОТЕСТНИТЕ ДЕЙСТВИЯ НА МИНЬОРИТЕ ОТ ГР. МАДАН В МЕДИЙНОТО ПРОСТРАНСТВО

Целта на настоящия текст е да бъдат подложени на анализ употребите на езика в контекста на динамиката, породена от проведените през месеците март - април 2012 протестни действия на миньорите от град Мадан и тяхното публично отразяване. Изследването ми изхожда от базовото разбиране, че протестните движения са индикатор за наличието на активни социални групи (които да се явяват коректив на властта) и се приемат за белег на нивото на „демократичност“ в едно общество.

Смисълът и актуалната нужда от изследване на специфичния „език“ на протестните действия могат да бъдат демонстрирани чрез позоваване на случилите се редица протести през последните години в България – протестите на учителите, протестите срещу ГМО, срещу АКТА, протестите срещу поставянето на камери в сградите на Софийския Университет, студентските протести и пр., които получиха отзвук в Българските медии. Интересен е въпросът, какво „казаха“ тези протести и бяха ли „чути“; какво внимание и разбиране получиха в публичното пространство и промени ли се нещо в българското общество; какво е мястото, което те заемат в медиите и по какъв начин са представени в медийното пространство (вестници, радио- и телевизионни предавания, интернет). Участието в протестно действие е начин на изразяване на мнение в публичното пространство, изразяването на „глас“ (voice) в категориите на Хиршман; казване на нещо, което надхвърля физическото струпване на много хора на едно място. Протестът е вид „говорене“, „изказване“, характеризиращо се със специфичен „език“. Позицията на протестиращите е тази на недоволстващите, искащи промяна, обединени около обща цел. Самото „говорене“, „езикът“, използван по време на протест, пътят, по който се достига до споразумение, са важни от изследователска гледна точка с оглед

на спецификите на демократичното общество и вземането на политически решения, които да задоволяват исканията на гражданите. Протестиращите, които не са част от политическата общност, се превръщат в двигател за политически промени, обособява се един нов политически субект.

„Гражданско общество” е от централните понятия структуриращи съвременните дебати около представителната демокрация. Ето защо е важно разбирането на същината му, както и на неговото състояние в България в този момент. Предметът на това изследване е, какъв е „езикът”, използван в рамките на протестните движения в Мадан през месеците март-април 2012. От една страна стои „говоренето” на протестиращите миньори и позицията от която те се изказват, от другата страна е „говоренето” на концесионера на фирма „ГОРУБСО-МА-ДАН” Валентин Захариев, срещу когото е насочен този протест. От изследователски интерес е езикът, използван от медиите при проследяването на този протест, като задачата е да се разгледа езикът, който използват различните страни – как се изразяват, какви са думите, които използват; от каква позиция се изказват, какви проблеми изникват от тяхното ”говорене”. По отношение на медиите в България, гледането на телевизия заема най-голям процент в ежедневието, а най-гледани медии се оказват bTV, БНТ и Нова ТВ. За целта на изследването се концентрирах върху наличните по темата материали в интернет в сайтовете на четири водещи български телевизионни медии – bTV, TV7, БНТ и Нова ТВ, както и върху видеоматериалите, които могат да бъдат открити в сайтовете YouTube и Vbox7. На тази база ще бъде направено проследяването в интернет на заявената тема, проследяването на думите и изразите, с които протестните действия са представени в различните видео материали и основните теми, на които се обръща внимание в новинарските емисии, както и какви теми изникват зад „говоренето” на медиите за този протест. Анализирани по този начин, изследваните въпроси следва да се поставят в по-широкия контекст на понятия като публичност, идентичност и признаване.

Предметът на настоящето изследване може да се изрази с оглед на тази рамка обобщаващо като „езика”, използван в наличните видео материали, отразяващи протестите в град Мадан, или думите, с които за последните се говори в медиите. В съответствие с това трябва да се анализира речникът на изказващите се, какви думи използват предвид изразяването на заеманата позиция, да се изследва специфичният „език”, употребяван по време на протестни-

те действия, да се анализират думите и изразите, използвани от протестиращите и от ответната страна, да се разбере в какъв контекст биват използвани и от кого, и да се проследи как те се представят в медийното пространство. Използвани по време на протест, думите, крият смисъл, различен от ежедневието; тук трябва да се разкрие ролята на тези думи и да се проследи динамиката на тяхната употреба, да се разгледа има ли връзка между езика, използван от участващите в протеста (вкл. страната, срещу която последният е насочен) и резултата, до който се достига.

С оглед на разгледания емпиричен материал може да се каже, че протестът на миньорите заема значително място в новинарските емисии, като голямо внимание се обръща при развързката на този протест. Протестните действия заемат централно място в новинарските емисии, също така присъстват и в сутрешните блокове, като темата добива широк отзвук и присъства през целия период на протестните действия. Открояват се няколко специфики на самия протест, както и на думите, употребявани в него. Анализът на проучените материали показва и наличието на редица въпроси, открояващи се зад първоначалното говорене по време на този протест - проблемът за властта и нейната легитимност, популизмът, образованието, бъдещето, близкото политическо минало в България, ролята на сегашната власт и др. Засегната е и историята на града, както и идентичността на гражданите на град Мадан, бъдещето на техните деца, образователни проблеми.

В сайтовете YouTube и Vbox7 по темата присъстват главно материали от новинарските емисии на bTV, TV7, Нова ТВ, БНТ и др. На същите сайтове по време на протестните действия на 26 март се появява и филм за град Мадан от Иван Кулеков, чиято тема е „гаврата с къртовския труд на миньорите, за незачитаното човешко достойнство, за борбата да оцелееш, за духа.“. Филмът е излъчен и по bTV. Също в YouTube и Vbox7 е публикуван и филм в три части за град Мадан, който разказва историята на града, където особено е застъпена темата за Мадан като град на миньори. Проследява се историята на развитието на това място, където първите хора започнали да добиват руда, са древните траки и римляните, довели египетски роби в града. Във филма се обръща голямо внимание и на красотата на природата и богатството на тамошните земи. На този фон се разглежда и актуалният казус. Чрез политиката на концесионера Валентин Захариев не само са засегнати правата на миньорите, но е застрашено и бъдещето на техните деца, на града им, засегната е самата идентичност на ра-

ботниците, именно защото Мадан е град на миньори. Тъй като хората се припознават с миньорското дело, те са убедени, че е нужно мините да заработят отново, за да процъфти и градът.

Какъв е по-широкият контекст, придаващ значение на събитията в Мадан? Той е свързан със сферата на публичността, която е мястото на свободно изразяване на нашите оценки, мнения по това, какво се разбира под добър живот, под добро и правилно, справедливо. Именно тези идеи би трябвало да бъдат осъществени в сферата на политиката, политиката трябва да „оживи“ тези идеи, да ги превърне в реалност, да се ръководи от тези принципи. Чрез медиите, протестът на миньорите в град Мадан напуска рамките на града, а площадът в Мадан е наречен „площад на недоволството“.

Темата, за миньорския протест, е проследена в различните медии и широко застъпена в новинарските емисии, като внимание е обърнато на всичките фази на протеста, от неговото начало, през кулминационния момент, когато на помощ идва държавата, до неговият щастлив край. В изследваните материали правят впечатление и думите, с които се описват протестните действия в тяхното начало. Протестиращите биват назовавани „миньорите“, „работниците“, „хората.“ Основните теми, които се засягат по време на новинарските емисии, са неполучените миньорски заплати, тежките условия на труд в мините, липсата на ток, липсата на безопасни условия на труд и необходимо работно облекло. Ето как са представени протестните действия в репортаж на новинарската емисия по bTV в самото им начало: „Вали проливен дъжд, хората протестират, градът е потънал в дълбока, лепкава кал. Така се чувстват и хората...Те ни посрещат със зловещи истории. Целият град живее на вересия. Магазините са пълни с дебели тетрадки. Магазинът на Мария. Градът загива ако не са миньорите, казва Мария на изпращане от магазина. Пред магазина срещаме Багряна, носи цвете, нали е осми март, поредната тежка история: Мъжът ми си замина, ГОРУБСО го умориха..... Хората в Мадан се чувстват отчаяни, целият град живее на вересия, а той загива, ако не са миньорите.“ (bTV Новините, 2012 а) На въпросите на журналистите защо протестират и ще се върнат ли на работа, ако им бъдат изплатени заплатите, работниците ясно заявяват, че те не искат само да получат заплатите си, а искат и концесията на Валентин Захариев да бъде отнета, мините да заработят отново, да се подобрят условията на труд, защото именно мините са същността на този град: Мадан е град на миньори. Засегната е тяхната колективна

идентичност, те са жители на град Мадан, а основният им поминък, мините, не работят. Появява се страхът, че градът ще си отиде. За това и хората излизат на площада, застават зад своите права, защитават града и неговата същност. В редица репортажи при въпроса, защо протестираат и дали техният протест е законен, те заявяват „че като европейски граждани в 21 век, от този площад, с техния мирен протест, те искат да се преборят с олигарха Валентин Захариев, защото така тежко не е било и по турско време, а Захариев е „крупен олигарх, който се подиграва с цял град“.

Индивидите са потопени в ценностен контекст, който рамкира техните оценъчни съждения. Изказванията им зависят от ценностите, моралните норми на групата, в която са социализирани. От ситуацията, в която са потопени, те могат да бъдат критични относно реалността, която ги обкръжава, като изразяват своето недоволство чрез протестните си действия. От друга страна обаче и липсата на подобни действия може да говори за съгласие и да затвърждава тяхната позиция. Ако липсва критика, то правилото бива затвърдено и се възприема като „вярното“, „справедливото“, „доброто“.

Протестните действия на миньорите са израз на такова недоволство именно срещу управлението на Валентин Захариев, те не са съгласни с действията и политиката му, неговите действия се оценят като неправилни и ситуацията, в която се намират миньорите – като несправедлива. Самият Валентин Захариев присъства в няколко предавания, но неговата медийна поява не е много честа. Той отказва да бъде гост в редица предавания, където се появяват други лица от дружеството. Като гост на предаването „Будилник“ в TV7 Захариев отговаря на въпроса на водещия Николай Барекков, дали се чувства виновен за ситуацията на миньорите, със следните думи: „Бих се почувствал виновен, ако дружествата са на печалба и не сме изплатили заплатите,“ и добавя, че дружествата са на загуба и няма откъде да се вземат средства заради неизпълнението на плана и тежкото състояние на предприятията. Думите му предизвикват неодобрение от страна на протестиращите, като е осъществена жива връзка между телевизионното студио и площада, където хората могат да наблюдават на голям екран какво се случва на живо в студиото и лично да задават въпроси към Захариев. По подобен начин протичат и повечето репортажи по темата, като журналист винаги е сред гражданите и разговаря с тях, интересува се от тяхното състояние и от това, променят ли се нагласите и исканията на протестиращите.

Основният пункт, който може да се посочи тук, е медийната популярност на протеста. Чрез своето присъствие в новинарските емисии по време на голяма част от протестните действия, както и в редица рубрики и предавания, локалният протест придобива национално значение. Влиза се и в дома на миньорите, и в кварталния магазин; хората показват празните си хладилници и казват, че с месеци ядат само „боб, фасул, картофи“, ако „не са пенсионерите и магазините, които дават на вересия, те са загинали“. Неполучавали с месеци дължимите им заплати, миньорите живеят „на вересия, потънали са в борчове“. Техният страх е, че градът ще си отиде, че няма бъдеще за децата им, а те нямат пари да ги пратят на училище.

Протестът им е мирен, но чашата с тяхното търпение е преляла и хората са готови да блокират пътища. Появява се въпросът, „Колко струва да влезнеш в мината? Колко струва един миньорски живот“. Кое е правилното, справедливото възнаграждение за тези миньори?

От голямо значение за този протест е и голямата роля, която изиграва властта в България и начинът, по който се стига до разрешаването на протеста. Решаващите въпроси са: как е представена властта в този протест и каква роля изиграва, как се говори за властта и как властта говори в рамките на протеста, какви са изказванията на Бойко Борисов, който отива в Мадан. На помощ се вика държавата, нека тя помогне: както премиерът сам споменава в репортаж пред bTV, „Избраха ме, за да ги спасявам.“ (bTV Новините, 2012 б). Когато на помощ бива извикана държавата, и в частност премиерът Бойко Борисов, се наблюдава и смяна на акцента на новинарските емисии и заглавията на репортажите за Мадан. От описание на протестните действия на самите миньори и техните искания към Валентин Захариев, след намесата на държавата основна тема в репортажите и заглавията на емисиите става самата държавна намеса и премиерските действия.

При проследените видео материали с отразяване на протестните действия, се откроява значителното внимание, отделяно на намесата на премиера Бойко Борисов. Кратки, ясни и афирмативни са неговите изказвания, съпроводени с одобрение и аплодисменти. От интерес е и дължината на видео материалите. Най-често това са клипове с продължителност между една и две минути, но в новинарските емисии на bTV и TV7 продължителността е по-голяма: в началото на протеста и в неговия край, клиповете са средно с дължина 5 минути, като най-гледан и най-често коментиран е видео клипът от края на протестните действия, когато Бойко Борисов отива на посещение в Мадан. Хората са щастливи, посрещат го радушно с домашна

пита и аплодисменти. Протестните действия преминават в празнични. Извоювана е победа, заплатите ще бъдат преведени, а концесията на Валентин Захариев е отнета. Подобни картини напомнят на съпоставката на модерния театър с публичните празници, която Хабермас прави, позовавайки се на Русо: „Но какви ще бъдат сюжетите на тези представления? Нищо, ако искате. В условията на свобода, навсякъде, където се събират хора и царят радостта на живота – закрепете наред площада една греда, украсена с цветя, съберете около нея народа и ето ви готов празник. Или още по-добре: превърнете зрителите в зрелище; направете ги актьори...” (Тейлър, 1999, с. 63).

В някои от новинарски емисии на bTV се забелязва обвързването на развързката на протеста с „един голям християнски празник”, Разпети петък. Бойко Борисов е „посрещнат като месия”, а хората не страдат за Христос, те се радват и празнуват на площада щастливия край на своя мирен протест, своята победа. Променят се и заглавията на репортажите, вниманието е насочено от самите протестиращи и техните съдби, тежките условия на труд, към щастливата развързка и намесата на премиера. Заглавието в репортаж на bTV в новинарска емисия от 13.04.2012 гласи: "Месията". На Разпети петък премиерът с добра вест в Мадан. Вместо да страдат за Христос, миньорите се радваха на Борисов” (bTV Новините, 2012 б).

Борисов е посрещнат с аплодисменти и домашна питка. Лично той и енергийният министър пристигат с хеликоптер в града, за да се уверят, че заплатите са преведени. На търгване Борисов уговоря футболна среща между футболния отбор на Мадан и „Тигрите“ от Бистрица. Ето как е представено премиерското посещение в репортаж на bTV: „С хеликоптер в Мадан. Борисов провери заплатите, уреди и мач. Помогнахме на хората, защото нямат друга алтернатива в Мадан, каза премиерът”. „И му казах снощи на преговорите на Захариев, ако не си съгласен с мене, отиваме заедно в Мадан. Аз съм по-як, мога и бой да нося. За това са ме избрали явно хората, за да ги спасявам... иначе... това е дереджето.” (bTV Новините, 2012 б).

Тези действия и изказвания на премиера провокират реакция от страна на хора, които не са лично засегнати от протестните действия: под статията намираме следния коментар: „Перфектен, точен и справедлив, както винаги!!! Гордея се с Б.Б.” (bTV Новините, 2012 б).

Приведените примери показват как в съвременната медийна ситуация съществува риск да се окаже по-важен начинът, по който нещо бива казано (т.е. как се говори), отколкото

съдържанието, това, какво се казва. Техниките на убеждаване тук по-скоро са медийни, а не са пряко свързани със същината на изказванията и тяхната логичност. А и медийната среда е тази, която формира тези изказвания, определя дискурса на говорене, задава логиката на изказванията, формира речевите актове. Появява се и изискването да се предложат принципи и модели, които да могат да се реализират в практически план и политиците трябва да оформят своите предложения в рамките на това, което е практически осъществимо. Но политическото не винаги може да направи компромис между различните идеи за добър живот, трябва да се вземе решение, като по този начин политически се застане зад една позиция и се артикулира ясно, кои интереси биват подкрепяни. Политическата власт е тази, която трябва да разработва принципите, предназначени да направляват индивидуалното поведение и да определя начина, по който практики и институции трябва да бъдат оформени.

Субектът на тази публичност е публиката като носител на обществено мнение; именно с нейните критични функции следва да се съобразяват делата от публичен характер. Символично може да се каже, че публичното е локализирано на пазарния площад, на агората, без да се намира постоянно там: публичността се конструира в разговора, който може да има формата на съвещание или на съдебно заседание, но също и на обща дейност. Протестното недоволство е израз на отрицание, изразяване на неодобрение и по този начин то представлява публично казване на „не“ на дадено статукво. За да бъде един протест успешен, отрицанието трябва да се приеме от тези, срещу които е насочен протестът.

Интересно е напрежението между тези два типа „говорене“ и пътят, по който се стига до споразумение. Всяко изказване утвърждава реалната ситуация - това, как стоят нещата. Изказването фиксира дадено положение, затвърждава ситуацията, казва „да, така е.“ Изказването не само фиксира положението, но демонстрира и отношение към това положение. Изказванията по време на протест са точно такива актове – от една страна те затвърждават ситуацията – „да, това е така“, но също така „това трябва да се промени“, по този начин протестиращите същевременно казват „да“ на нещо което още не е, но е желателно; изразено чрез протестните действия, то вече е започнало своето съществуване.

Изказът се разглежда като събитие в неговата конкретност и единичност, които определят условията на съществуването му, определят неговите граници, рамкирани от дискурса. Важни тук са въпросите: кой говори и от каква позиция се изказва? С какъв език си служи го-

ворещият и отговаря ли на позицията от която се изказва? Релативността на говоренето се определя от мястото, условията, полето, от самия изказ. Проблематична е самата стратегия, според която нашите изкази се оказват директно зависими от външна спрямо тях инстанция. Протестът на миньорите от Мадан поставя редица въпроси. Защо именно това говорене е правилното, печелившото, това което предизвиква одобрителни възгласи, аплодисменти? Има ли значение кой и какво казва, от каква позиция се изказва? Имат ли значение думите, който се използват? Има ли правилна стратегия при говоренето в публичното пространство? Един език по-печеливш ли е от друг? Ако тези думи бяха казани в друга ситуация, на друго време и място, би ли се променила тяхната сила, би ли се променило значението им?

Позицията на протестиращите миньори е тази на недоволстващите, техният протест е вид „говорене”, „изказване”. Позицията, от която идва това тяхно изказване, е тази на “работниците, миньорите, хората”, техният език е този на некомпетентните, тези, които не притежават компетентното знание на своите управници - концесионера на ГОРУБСО-МАДАН, Валентин Захариев, властимащите. Валентин Захариев е този, който трябва да притежава компетентното знание за това как да се ръководи едно дружество, какви да са условията на труд, каква е ситуацията с рудодобива в дружеството и др. В изказванията си, той се аргументира, че заплати на работниците не са изплащани, защото дружеството е на загуба. Езикът, който използва Захариев, се характеризира с изказвания, лишени от емоционалност и аргументирани от логиката на пазарната икономика. Неговите думи предизвикват недоволство, защото той не е загрижен за работниците, какъвто, като концесионер на дружеството, би трябвало да бъде. Условията на труд са лоши, миньорите не са съгласни и с това, че дружеството е на загуба – руда има, липсват инвестиции, от дружеството се “краде”. В направените със Захариев интервюта, той заявява, че протестът на миньорите не е законен, не се съгласява с исканията им, според него управлението му не е довело до липса на средства в дружеството – ако миньорите работят и изкарват руда, ще има и заплати. В интервюта си Захариев се позовава изцяло на тежката икономическа ситуация на дружеството, която е довела до тази ситуация, няма производство, няма и печалба, а миньорите са тези, които не работят достатъчно. Незаинтересоваността на Захариев и неговата несъпричастност към ситуацията на миньорите, които личат от неговите изказвания, засилват недоволството на миньорите (Будилник, 2012).

Отговорите, които предизвикват одобрението на миньорите, са тези на държавата и най-вече на Бойко Борисов. Той е този, който застава зад исканията им и се заема с разрешаването на проблемите в ГОРУБСО и отнемането на концесията на Захариев. “Заплатите на хората са на първо място и ако трябва държавата лично ще се заеме с дружеството: ако трябва ние да вземем, да дадем милион и половина, хората просто да живеят. Единствената ми грижа в момента е хората да си получат заплатите”. Бойко Борисов е този, който, за разлика от Захариев, отива при хората на площада, за да се увери лично дали са си получили заплатите, урежда футболен мач. За него на първо място са исканията на хората, уреждането на въпроса с техните заплати. Той се заема лично с техния проблем, защото друг изход няма - не е негова работа, но гледайки какво е “дереджето”, няма как да не се намеси, а неговият мотив е желанието му за добре свършената работа и чиста съвест: “Искам просто със своето одобрение на това, което сме направили, да ми е чиста съвестта. И като гледам новини или чета вестници, че съм направил нещо лошо, да си спомня за вас на тоя площад и да ми е чиста съвестта” (bTV Новините, 2012 б).

Изказванията на премиера са тези, които предизвикват радостни възгласи и печелят подкрепата и одобрението на хората на площада. Той застава сред тях и с действията си подкрепя тяхната позиция, като по този начин миньорите на площада се чувстват признати, поведението и изказите на премиера са ориентирани според исканията им. Такива действия не са налице от страна на Валентин Захариев, от когото техните искания не са приети. Диалог между двете страни почти няма, Захариев не е съгласен с исканията на миньорите, а те твърдо застават зад позицията си – отнемане на концесията и

изплащане на заплатите им. В такава ситуация се проблематизира статусът на индивидите (на хората, работниците, миньорите), техният протест съдържа два аспекта, като единият изразява тяхната реална ситуация в момента, а другият - това, което те желаят да бъдат. По този начин чрез протеста те изграждат собствената си биографична история. Те не се съгласяват с това, което е, желанието им е да приключат с моментната ситуация, тя да бъде променена, като в протестните си желаниа доизграждат своята индивидуалност, апелирайки към цялото общество. Именно по този начин протестът може да се възприеме като желание за признаване.

Начинът, по който протестът на миньорите в Мадан е представен в медиите, и езикът, начините на изразяване, използвани от различните страни в този протест – от миньорите, от Валентин Захариев, от държавата (в лицето на Бойко Борисов), от медиите, показват как говоренето за един протест може да конструира неговата наличност в публичното пространство, както и да задава темата и да определя значението, приписвано на този публичен предмет. Задавайки начина, по който предметът бива натоварен със значение, това говорене може да определя и критерии за оценяване на правилността на твърденията.

ИЗТОЧНИЦИ

- бТВ Новините. (2012 а) Гладни миньори на протест в Мадан. 08. 03. [<http://btvnovinite.bg/article/bulgaria/ikonomika/stotitsi-minori-na-protest-v-madan.html>]
- бТВ Новините. (2012 б) "Месията". На Разпети петък премиерът с добра вест в Мадан. Вместо да страдат за Христос, миньорите се радваха на Борисов. 13. 04. [<http://btvnews.bg/bulgaria/politika/na-razpeti-petk-premiert-s-dobra-vest-v-madan.html>].
- Будилник. (2012) [ТВ] TV7. 19. 03, 08:00 ч.
- Тейлър, Ч. (1999) Политиката на признаване. В: Гутман, А. (съст.). *Мултикултурализъм. Изследване върху политиката на признаване*. София: Критика и хуманизъм, с. 41-88.

Ралица Георгиева

ТЕРОРИСТИЧНИТЕ УДАРИ НА 11 СЕПТЕМВРИ 2001 Г. И ТЕХНИЯТ ПУБЛИЧЕН ОТЗВУК В БЪЛГАРСКАТА ПРЕСА

Терористичните удари в Ню Йорк и Вашингтон, осъществени на 11 септември 2001 г. от радикални ислямски терористи, получиха силен и траен резонанс в медиите във всички страни в света. Целта на това проучване е да се проследи и анализира отразяването на това събитие в българската преса и да се очертаят общите му характеристики и тенденции. Във фокуса на моя изследователски интерес попадат най-влиятелните български периодични издания – всекидневници и седмичници.

На терористичните удари на 11 септември са посветени голям брой публикации в българския печат. Част от тях са от чуждестранни, а друга част – от български автори. Съотношението между български и чуждестранни автори, работили по темата 11 септември 2001 г., е в полза на чуждите, които се открояват с по - задълбочен интерес както в краткосрочен, така и в дългосрочен план. Тридесет на брой са заглавията от чужди автори, като сред тях се открояват редактори на именити списания, журналисти, писатели, философи, историци, анализатори, социолози и дори политици. От наша - българска страна, авторите, работили по темата и отразени тук са двадесет на брой, като сред тях можем да забележим преподаватели по арабска филология, философи и богослови, литературоведи, професори и журналисти. Общото между всички тях е, че влизат във времето и съдържанието на темата, за всеки от тях темата носи взаимодействие, била е преживяна по един или друг начин. Голяма част от тях работят върху историята на събитието, разглеждана от социален, икономически, политически, културен, времеви и пространствен аспект. Някои от разгледаните автори боравят с детайли и за тях те са основни, за други, обаче, детайлите не са толкова ясни, а са пълни с празноти. Всеки от изброените предоставя възможности за различно тълкуване на случилото се на 11 септември 2001 г.

Следващият критерий за сравнение между всички статии, е какъв е техният вид - дали

спадат към интервюта, дали са просто заглавия, касаещи темата, без заявено становище или са по-скоро коментарни статии. От 135 изброени заглавия на писмени източници, едва седем са под формата на интервюта, а от тези седем, пет са мненията на чуждестранни автори, а само две са на български мислители. В категорията коментарни статии попадат тридесет и четири заглавия, девет, от които са български, а останалите двадесет и пет са на чужди автори. Оставащите осемдесет и девет заглавия са излезли в нашата преса в периода 2001 - 2013 г., и са разказващи и отразяващи промените в живота след тази тъжна дата, или казано по друг начин - представящи настоящето от гледна точка на миналото. Интервютата и коментарните статии са направени от високи и силно оформени авторитети с естествено възникнала позиция, в рамките на разумния поглед към света, като акцентът им попада върху образи, присъствие и емоции. Заглавията, обобщаващи събитията от 2001 г. насам, можем да характеризираме като нестатични и изпълнени с промени. Следващият елемент за сравнение, това са източниците и по-конкретно дали заглавията са собствени или са препечатки от чужди автори. И тук направената статистика е в полза на чуждите, чиито заглавия са деветдесет и девет на брой, срещу едва тридесет и едно в полза на българските медии. От това можем да заключим, че и по този компонент присъствието на чуждите заглавия надделява, лично българското участие по темата е на недостатъчно високо ниво, което може би се дължи на по - малко опит и на недостатъчно разбиране на проблема.

Следващата разделителна бариера засяга броя на заглавията по години от 2001 до 2013 г. Логично, на челно място в тази класация застава 2001г, веднага след атентатите, с двадесет и седем заглавия, отразяващи темата. 2002 г. ще се запомни с едва пет заглавия, обрисоващи темата. През 2003 г. осем заглавия попадат в полезрението ми. 2004 г., в сравнение с предходната, е доста по - изчерпателна откъм информация - тук виждаме не осем, а цели осемнадесет заглавия. 2005 г. е малко по-слабо застъпена - отново само с осем заглавия. 2006 г. сякаш забелязваме, че интересът към темата се възвръща - заглавията от тази година са тринадесет на брой. През 2007 г. отново темата сякаш се намира в спад - едва със седем заглавия. През 2008 г. темата за 11 септември почти не присъства в медиите - подобрите от мен заглавия са само четири. За 2009 г., може да се каже също, че е слаба година - през този период заглавията са пет на брой. 2010 г. бележи ръст в това отношение - там обработените заглавия са вече девет. 2011 г., по повод десет годишнината от трагедията, е отбелязана с

дванадесет заглавия във всички родни медии. През 2012 г., интересът по темата бележи малък срив - публикациите от този период са отново осем. 2013 г. ще бъде запомнена със седем заглавия из нашата преса по повод дванадесет години от атаките на 11 септември 2001 г. Получените резултати мога да коментирам по следния начин - най-многобройни са статиите от 2001 г. и това се дължи на афективното състояние, веднага след случилата се трагедия. В този период се оформиха възловите мнения и коментари на и за света. Тогава и напрежението ката че ли ескалира. През следващите две години темата все още има средно висок потенциал и се ползва с голяма актуалност. 2004 г. оставя следа - тогава спомените са все още топли и пресни. През 2005 г. сякаш започваме да забелязваме как трагедията бавно се отдалечава от ежедневието ни. През 2006 г. темата за 11 септември се гледа като фон, но и като контекст за други събития. 2007 г., 2008 г. и 2009 г., дават слабо отражение на темата в социален план. През тези години темата остава на по-заден план, изместена от трудностите в ежедневието. 2010 г., интересът към темата отново се възвръща. 2011 г., безспорно отново е афективна, тя е обединяваща, защото всички заедно преживяхме едно десетилетие от онзи кървав ден. 2012 г. и 2013 г., не са толкова ярко отразени, но от тях получаваме представата, че темата не е забравена. Въпреки изминалите години, тя остава траен белег в света и няма как да се загуби във времето. След изведените до момента данни, мога да обобщя, че коментарите и интервютата, разгледани от мен, са направени от високо ерудирани мислители, според които войната срещу тероризма трябва да се насочи към неговите корени - бедност, необразованост, неинтегрираност, престъпност, към прекратяване финансирането му и съюзването му с организираната престъпност, към взимане на превантивни мерки и готовност при нужда за светкавично реагиране, към постигане на демокрация, която е антидот срещу тероризма и която върви заедно със свободата в политически аспект и със социалната справедливост.

Сега нека насочим вниманието си към това как се класифицира случилото се на 11 септември 2001 г. Сред най-разпространените определения, които намираме, в израз на случилото се, почти веднага са за "тероризъм", "терористичен акт", "камикадзета", "трагедия", "ненормални действия", "атентати" - все думи, които бяха използвани от американското правителство, за да опише пред света случилото се. Тази дата показва, че Америка, въпреки невижданата си военна мощ, не можа да осигури сигурността на гражданите си. В последствие

датата бе окачествена като най - тежкия терористичен акт и с него се даде началото на отмъщението, наречено "войната срещу тероризма"- война, в която липсват конкретни врагове, война, която раздели света на привърженици и противници, война. По- късно този термин бе преобразуван в не толкова негативният "борба срещу тероризма", където основен акцент е желанието за постигане на мир. 11 септември бе началото на поредица събития, засягащи пряко САЩ, сред които изграждането на затвора Гуантанамо, известен с нехуманното си отношение към задържаните там, нахлуването в Афганистан и войната в Ирак, за свалянето на Садаам Хюсеин, под претекст, че там е люлката на тероризма и че се разполага с оръжия за масово унищожение. Тези две войни целяха постигането на демократично управление в Близкия Изток.

Европа също опита от вкуса на тероризма с шокиращите атентатите в лондонското метро от 7 юли 2005 г., бомбените атентати срещу 4 влака в Мадрид през 2004 г., и бомбеният атентат срещу автобус в България на 18 юли 2012 г., която също разбра от първо лице какво е терористично нападение. И докато САЩ подходи с военни действия, то Европа заложи не на употребата на насилие, а на диалог, с цел доближаване до мира. Глобализацията се намираше не само в икономически, но и в политически напредък. Цяло десетилетие името на Осама Бин Ладен бе спрягано като терорист номер 1, но дори и неговата смърт не даде покой на САЩ. Ал Кайда, макар и загубила лидера си, все още бе със силни позиции в ислямския свят, и макар да не е съумяла да повтори действията си на американска земя, тя все още е основен проблем за разрешаване. Тя все още е в състояние да диктува дневния ред в ислямските страни, да привлича последователи, да крои планове, а на това ще се сложи край, едва когато тероризмът бъде победен. Тероризмът, обаче, и днес си остава водеща заплаха за света. Взаимното недоверие между САЩ и Близкия Изток все още не е преодоляно, макар че ставаме свидетели на стъпки в тази посока. През изминалите вече дванадесет години станавме свидетели и на други последици, продиктувани от страха 11 септември да не се повтори - създадох се доста ограничения при придвижването на хора и багаж от и към САЩ, в които доста често личи явна дискриминация, търсенето на сигурност нарасна драстично, личното пространство на американците вече е мит, благодарение на полиция, разузнавателни служби и политици, които съвсем съзнателно нарушаваха и все още нарушават правата и свободите на гражданите си. Кое е и големият парадокс, тъй като именно САЩ

до преди 11 септември се бореха с всички сили за защита на човешките права. Сред най-фрапиращите случаи на следене са подслушването на телефонни разговори и есемеси, следенето на банкови транзакции, както и престоят в интернет пространството. Обвиненията към страната са, не само че нарушава личното пространство на собствените си граждани, но и че не спазва човешките права на никой по света. А към тях съвсем спокойно могат да се добавят и обвинения в икономически шпионаж и изнудване на неудобни хора, с което страната сама си срина представата за свободна и демократична държава.

Всекидневници

Вестник "Стандарт"

Вестник "Стандарт" заема основно място сред българските всекидневници още с основаването си през 1992 г. От тогава насам на страниците му могат да се намерят новини за политиката, икономиката и социалния живот в страната. Характерна негова особеност е и фактът, че информацията му ежедневно се публикува и на английски език в електронен вариант.

Вестник "Стандарт" помества няколко заглавия по повод невиданото досега терористично нападение над САЩ през 2001 г. "Очевидец - хората крещяха "Умираме" е наситено с много драматизъм, паника и съчувствие. Статията запечатва драматични картини, разиграли се пред очите на свидетелите за падащи и разкъсани тела, виковете, смърт и неспособност да отреагираш правилно за части от секундата.

"Хората бяха в истерия, те викаха "Умираме" ¹

"Чух взрив и после видях пламъци. Хората скачаха през прозорците" ²

Градът бил обявен в кръв, болниците били претрупани с ранени, граждани се явявали доброволно да даряват кръв. Хаосът царял навсякъде. Паника, сълзи, вой на сирени, обърканост, това остана за един миг от жизнения град. Освен погубените животи имаше и тежки материални поражения, които допълват бедствената картина. При четенето на тези редове няма човек, който да бъде безпристрастен със сполетялото САЩ нещастие, с огромната болка, беззащитност и страх, лъхаци от всяка дума и от всяка визуална представа извикваща съзнанието ни при споменаването на датата 11 септември.

"Хората истерично крещят" разказва от първо лице спомените на нийоркчанка, жи-

вееща срещу Световния търговски център. По нейни думи сънят ѝ бил прекъснат от непознат шум, последван от експлозия, а време за реакция не е имало, тъй като веднага сградата е обхваната от пламъци. Шокът от случилото се и тук е предаден по начин, който да докосне всеки, търсещ информация за събитието.

"Ударите са дело на добре организирани терористи" - това е предварителното мнение на експерти в борбата с тероризма, а агенции като ФБР и ЦРУ са слели усилия, в името на това извършителите да бъдат заловени във възможно най - кратък срок. Първоначалните мнения са, че виновниците идват извън страната, но професор Роджърс от Брадфорския университет предлага да не обвиняваме предварително никого, особено без доказателства и припомня случаи с предишни атентати, където мненията са сочели външно нападение, а всъщност са били вътрешна работа.

"Това вече го видяхме един път. При атентата в Оклахома всички смятаха, че вината е в Близкия изток, а после се оказа, че е нашето момче Тимъти Маквей. Атентатът в Атланта също се оказа, че е с домашен произход."³

Гневът не бива да се фокусира върху когото и да било без доказателства, а трябва усилията да бъдат върху търсенето и поемането на отговорност. Самият избор на обект за атака тук цели да срути във физически и психически план един от символите на града, а с това и да накърни и срине престижа, с който се ползва САЩ. Тук се търси извършителите, но не се търсят причините за нападението, не се пита за мотив или за ползи от случилото се, не се задава въпросът как е извършено, кой е знаел и кой е можел да го предотврати.

Година по-късно "Стандарт" пише "Америка плаче една година след ада". Церемониите около годишнината все още носят пресен отпечатък от онзи кошмарен ден. Президентът и други влиятелни личности почетоха паметта на загиналите, пренебрегвайки сигнали за възможна нова атака точно на годишнината.

"Страх и кошмари една година по-късно" разказва как първоначалният ужас вече е отминал, но кошмарните сънища и депресивните състояния са най-често срещаната гледка из страната. Предаден е разказ на шест - годишно момче, чиито баща е загубил живота си в кулите - близнаци, което всеки ден създава, а после руши умалени модели на Световния Търговски Център. В думите му личи нуждата от безопасност, заеманата роля на герой със суперсили, който да брани обществото и да спаси бъдещето.

"Малкият Ейдън Фонтана, чийто баща загинал в огнения ад, всеки ден отново и отново строи кулите близнаци от камъни и ги събаря. Самият той всеки път се измъквал жив оттам като Супермен, казва шестгодишното момче. Ако на 11 септември бил до баща си, сигурно щял да успее да го спаси, разказвал Ейдън в детската градина"⁴

Трудно е все още да се каже със сигурност, но тази гледка скоро няма да изчезне от съзнанието на детето. Подобен е случаят с голям процент от хората, които според направена анкета все още изпитват ужас при спомена или дори само при споменаването на датата. Друго проведено изследване говори за посттравматичен стрес от живото свидетелство или от кадрите по телевизията. Основните му симптоми са тревожност, стресиращи мисли, нервност, напрежение, увредена концентрация и кошмари, свързани със случилото се. От това се преминава и към здравословни проблеми, част от които са болки в областта на сърцето, стомаха, панически реакции и липса на сън. Лечение има, но то няма да помогне в кратък период - нужни са на първо място информация, след това самоконтрол и замяна на негативните мисли с позитивни. Проблемът е, че с времето този стрес не отшумява, а има риск все повече да се проявява. Много висок брой от хората прибегват до консултации с психолози след като не могат да се справят сами с видяното и преживяното. Единственото положително след тази песимистична статистика, е по-голямата и по-силна проява на състрадателност между американците, независимо от техния пол, етнос или религия.

Следващото заглавие е "Две години по-късно: шокът продължава". В началото следва кратко описание на събитията, а след това разказ на жена, загубила съпруга си в онзи ужасен ден.

"Непрекъснато все това гледам - по вестниците, по телевизията, все тези кадри със самолетите, които се забиват в кулите близнаци."⁵

Не само тя живее със спомените, така са много голяма част от хората - раните са все още пресни и хората не са готови да ги преодолеят - избягват небостъргачите, доколкото е възможно, не използват метрото, оглеждат се параноично, всеки чужденец им се струва подозрителен, дори не могат да затворят спокойно очи. Повтарянето и забавянето на тези кадри продължава не дни или месеци, а години след случилото се да травмира оцелелите. Така спомените и визуализацията, която им се представя, сякаш не дават мира на американците, не им дават да си поемат глътка свеж въздух и да затворят очи, без тези картини да изникнат в

съзнанието им. Това е част от равносметката за изминалите две години, другата част е в започването на военни действия, изграждането на обвинения, както и въпросът защо никой не попречи тази трагедия да се случи. Съмненията, които вече съществуват около информацията за случилото се, започват да нарастват след като имената на трима съвсем живи и напълно здрави души, са били добавени в списъка на жертвите от терористичните нападения. Как е възможно това да се случи, кой е отговорен и някой ще понесе ли вина за представянето на живи хора за мъртви? Това са малка част от въпросите, останали без отговор.

Също през 2003 г. във вестника е публикувано заглавието " \$25 млн. за главата на Бин Ладен", който все още се представя пред света като най - търсеният терорист - човек с чалма, размахващ пръст и говорещ за джихад. Той е представен като враг, но дали наистина е такъв? Или това е поредният начин да се манипулират хората, да се докарат до параноични състояния, така че да са съгласни с главоломните антитерористични бюджети. А оттам и правителството да поеме пълен контрол над тях. Наградата е обявена, за да се получи информация, която да спомогне за залавянето му и да преустанови финансовите приходи към Ал Кайда. Местонахождението му все още си остава загадка за света, а като доказателство, че е жив от вестника, посочват аудиозаписите, излъчвани в арабските телевизии, с които той отправя призови към джихад.

В следващата статия, написана от Светослав Абросимов, се твърди, че Зауахири е умът на свещената война и че към разкриване неговото местонахождение трябва да бъдат насочени усилията на американското разузнаване. Тук авторът твърди, че Осама бин Ладен е тялото на Ал Кайда, което просто се ръководи от и изпълнява заповедите на ума - Зауахири. Той е представен като по - могъщ и по - влиятелен - истинският лидер, който трябва да бъде намерен и наказан.

"Война срещу терора на фанатиците" е заглавието на вестника през 2004 г. С това се поставя началото на темата за глобално разпространен тероризъм, който освен в САЩ, нанесе своя безмилостен удар и в Мадрид, Москва, Тел Авив и Багдад.

"Терористичните нападения на фанатиците не изпълняват политическите си цели и въпреки това продължават и стават все по-интензивни."⁶

И тук се говори за това, че тероризма не е правилният начин за протест срещу нечия

политика или срещу нечий модел на живот, той няма да доведе до друго, освен до продължаване на насилието. Хората по света никога няма да свикнат с гледката на терористични актове и точно заради това са повели физическа и идеологическа борба с всички възможни средства срещу него.

През същата година "Стандарт" публикува статия на Дейвид Хо от "Кокс Нюз Сървиз" "Нюйоркчани още виждат кулите близнаци" посветена на годишнината от атентатите, около която спомените за случилото се засилват, а кулите - близнаци сякаш оживяват чрез плакати и различни видове сувенири, напомнящи внушителното им съществуване.

"Никога няма да забравим какво се случи."⁷

Една от най-често срещаните реакции на гражданите на Ню Йорк, е че те хем познават до болка града в който живеят, хем той вече е напълно различен, затворен, сив и скърбящ. Хората станаха по-неуверени, по-затворени в себе си и в спомените. Раната не е заздравяла, тя е там- в сърцето на града и в разбитите сърца на хората. И независимо, че Световният Търговски Център вече го няма, споменът за него винаги ще бъде в сърцата ни.

"Битката никога няма да свърши" е статия в списание "Ю Ес Форин Полиси Адженда", в която Брус Хофман говори за времето и за дадените не повече от 1000 жертви от новият етап в международния тероризъм от 1968 г. до 11 септември 2001 г. За него не съществува по-кръвав, многоброен и свиреп атентат в историята от тази дата. Той е на мнение, че след като терористите са показали на какво са способни като амбиция, изключителен синхрон и способност за укриване на плана си, то и мерките против терористичните действия трябва да се издигнат до по-високо ниво. На въпроса: "Къде сбъркахме, че не успяхме да предвидим 11 септември?" отговорът е в това, че спокойствието и чувството за недосегаемост са изиграли лоша шега на САЩ. В отговор на тези смразяващи събития не трябва да се жалят нито икономически, нито военни, нито дори дипломатически средства. Борбата срещу тероризма винаги ще съществува, но за да е успешна, тя трябва да умее да планира добре и да го изпреварва поне с няколко стъпки.

"Ислямизмът- третата тоталитарна идеология" е коментар на Даниел Пайпс - директор на Блискоизточния форум и член на ръководството на Американския институт за мир. Той започва с поправката на Буш за термина "война срещу терора", който трябва да се предефи-

нира като "борба срещу идеологическите екстремисти", наложена от критиките на употребата на думата "война". След това тези идеологически екстремисти трябва да бъдат назовани и той го прави - през 2001 г. ги определя като крайни екстремисти, насочили своята сила срещу мъже, жени и деца и носейки в себе си по нещо от идеологията на фашизма, нацизма и тоталитаризма. През 2002 г. към това определение се добавят и групите на Хамаз, Хисбула и Ислямски джихад, а тяхната задвижваща сила е омразата, към всеки, който не е с тях. Едва през 2003 г. се споменава какви са целите им -сриването на Америка. През 2004 г. техният профил вече включва и фанатизъм и тиранично господство. Казано по - обобщено грешни разбирания за ислямско поведение са основата на тоталитарните действия. А по своята безсърдечност и глобални цели можем да ги обвържем с годините на нацистката и комунистическата идеология. За да постигнат своите цели САЩ не трябва да ги има, а избиването на американци за тях е нещо напълно нормално, отговарящо на изискванията, да не кажа и нещо похвално. В думите на Буш също така се откроява и разликата между мирен и настървен за война ислям. Насилието и пролятата кръв не са синоним на исляма, те са част от фанатичните мисли и дела на хора, криещи се зад исляма. Америка поведе борбата срещу ислямската идеология, сега остава да видим кой ще я спечели.

През 2005 г. в "Стандарт" е цитиран Джордж Буш с изказването му, че нищо не може да сломи Америка.

"Четири години по-късно американците си спомнят със страх, несигурност и объркване за ужасяващото утро на 11 септември. Но най-вече си спомняме твърдото решение на нацията ни да защити свободата, да изгради отново ранените градове и да се погрижи за своите изпаднали в беда съседи."⁸

Чувствата, които преобладават все още са страх, но и удовлетвореност от факта, че Америка не наведе глава, а тръгна на борба, вслушвайки се в ума и сърцата си. В изказването му терористичните актове са сравнени с урагана Катрина - общите черти са масовата смърт, материалните загуби и сплотеността на американския народ, а разликата е само една - в първия случай става въпрос за умишлено извършено престъпление срещу човечеството, а във втория - за природно бедствие, което няма как да бъде избегнато. Тук Буш говори уверено и се възхищава от американския народ и от неговото умение след всеки удар от съдбата да става все по - силен и все по - горд от себе си.

"Бин Ладен - Главорезът" проследява събитията от мрачния 11 септември - как още невъзприели трагедията, американците вече имаха посочен виновник - Осама бин Ладен, към който в последствие се наредиха и имената на Заухири, Заркауи и Катада, стремящи се към джихад не само в рамките на локалното, а гледайки към глобалното.

"Ал Кайда" и Осама бин Ладен се превърнаха в символ на модерната заплаха на XXI век – тероризма“⁹

През 2006 г. вестникът пише : "Камбаните на света бият за 11 септември "- звън на камбаните по целия свят ще припомни за пет-годишнината от жестоките атентати в Америка. Тази дата се отбелязва с противоположни чувства у американците - от една страна те са смирени и се молят за покоя на душите на загиналите, но от друга страна са накърнени и желаят да има справедливост и да има наказани за тази трагедия.

"На този ден Америка ще се моли и ще си спомни за жертвите. Страната ни ще отдаде почит на всеки един, изгубил живота си в този ден на терор. На тази годишнина ние също така си припомняме и бруталността на врага, който удари нашата страна и поднови решителността ни да го победим и осигурим мир и свобода".¹⁰

По думите на Буш Америка днес е по-сигурно място и макар че опасности това събитие да се повтори винаги ще има, страната е повела трудна битка да изтръгне омразата и нейните разклонения, пречещи на развитието на мира.

Друга интересна статия от 2006 г. е на Лев Гросман - "Вътрешен заговор? Пълни глупости!", която започва с хаоса, царящ в света и възможността той да се подреди чрез излагането на конспиративни теории. Те по някакъв начин са форма, обединяваща американците и правеща загубите им по-леки. За американците, по думите на автора на статията, тази ужасяваща случка, не може да им друго обяснение, освен огромна и заплетена конспирация.

"На хората са им необходими велики теории, за да видят смисъл във великите събития."¹¹

Следва анализ на видяното във видеозаписите, а именно как от по - високите етажи летят отломки, а от по - ниските, които все още не са сринати излизат малки кълба прах. Официално обявената версия гласи, че натиска на сриващите се горни етажи издухва прозорците от по- долните етажи. Другата, подкрепяна от мнозина е, че кулите не падат заради забилите се в тях самолети, т.е. "Ал- Кайда" не е виновна за най-дългия ден в американската история, а

са разрушени по план, и кълбовидно излизаният прах е в следствие на детонация и взривове, за които е отговорно американското правителство. Според автора на статията, за хората подкрепящи втората версия, Ал Кайда не е отговорник за нещастията, вината е в правителството на САЩ! Те не вярват също, че е имало удар срещу Пентагона от самолет, а от крилата ракета. Оспорват също и катастрофата на полет 93 - не е факт, заради превземането от терористите на пилотската кабина, а е такъв, защото ВВС са свалили самолета. Всичко, случило се на този ден, за тези хора, има само едно обяснение - да се даде мотив за война в Близкия изток, от който Америка има остра нужда, т.е.- случилото се на тази дата е трябвало да стане, за да се разгърнати имперските амбиции на САЩ за контрол. По проведено анкетно проучване голяма част от американците откриват по нещо истинско в тази теория. "Истината за 11 септември" и "Лууз Чейнжд", съответно интернет движение и документален филм събират данни, снимки, документи и мнения на експерти, за да докажат теорията си. Авторът опровергава тези теории с липсата на преки доказателства или документи. Въпросите, задавани в тези теории са големи и дълбоки, но все още официално са без отговор. Освен това авторът оспорва и моментът, как ако това е вътрешен заговор, изискващ хиляди замесени, не се е стигнало до изтичане на информация, не са оставени улики за пред съда. Следва намеса на психологията, според която за възприемането на голямата трагедия, трябва да спомогне наличието на голям, идващ отвътре заговор. В заключение авторът изказва тезата, че чрез тези конспиративни теории американците по-лесно приемат случилото се и че дори са модел на изказване на скръб. Те ще съществуват докато има нещо неясно, нелогично или не звучащо достатъчно правдоподобно.

В "Тъжната статистика - пет години терор" точка по точка са описани действията предприети от тъжната дата през 2001 г. до 2006 г.: 2001 г. започва с атаките на 11 септември, продължава с изявлението на Буш от 16 септември за война, следвано в началото на октомври от разпореждане на Буш почти да няма ограничения пред ЦРУ при разпити на заподозрени, подкрепено на 7 октомври от нападението на Англия и САЩ над Афганистан, последва подписване на Патриотичен акт, даващ нечувана сила на агенциите на САЩ, и за край на годината, през ноември е свален режима на талибаните и войските влизат в столицата Кабул.

Следва опис на 2002 г. - още през януари Буш определя Иран, Ирак и Северна Корея за "ос на зло"; през февруари затворът Гуантанамо заработва за членове на Ал Кайда; на 12 март

Щатите въвеждат петстепенна цветна система за предупреждение при тероризъм; през април се дава разрешение от Лондон на самолети, превозващи терористи да спират за гориво в бивши съветски републики; на 11 април бомба в синагога в Тунис убива 21 души; през юни, при атентат с кола - бомба в Пакистан загиват 12 души; през септември има сигнали за опасност поради годишнината от атентатите; през октомври на остров Бали избухват три бомби, а равносметката е 202 мъртви и следи водещи към обща с Ал Кайда групировка; на 25 ноември Буш създава Министерство на вътрешната сигурност, снабдено с бюджет, по-малък единствено от този на Пентагона.

2003 г. включва следните събития: Още през февруари има данни от разузнавателни агенции за възможна опасност; на 1 март в Пакистан е заловен организатора на атентатите Халид Шейх Мохамед; на 19 март започва инвазията в Ирак; на 1 май Буш обявява край на основните бойни операции с думите : "Мисията изпълнена"; пак през май при няколко на брой самоубийствени атентата в Мароко загиват 45 души; през юни светът е озадачен от информация за зверски мъчения от страна на американските агенции. През август същата година атентати с бомби в Индонезия убиват 12 души, а ранените са около 100. През месец ноември в Саудитска Арабия, пак след бомбено нападение загиват 17, а ранени са около 80 души.

2004 г. започва с данни за местонахождението на Заркауи и лидерските му изяви в Ал Кайда в Ирак. На 11 март в Мадрид избухват бомби, разположени в 4 влака - жертви са 191, а ранените наброяват 1200 души. През юни Върховният съд на САЩ постановява правото на всеки от затворниците в Гуантанамо на федерален съд. През септември в Индонезия взривена бомба пред австрийското посолство погубва 9 живота и ранява 100 души. През октомври същата година американските жертви, дадени в Ирак достига до мащабната цифра 2000.

2005 г. През май в Пакистан е заловен третият по ранг в Ал Кайда - Абу Фарджа Либи. През юни Върховният съд на САЩ определя затворниците от Гуантанамо да се ползват от защитата на Женевската конвенция. На 7 юли терористи - камикадзета атакуват метрото в Лондон - убитите са 52, а ранените - над 740 души. Към края на месеца е предотвратен опит за повторен атентат, като са заловени 5-ма от предполагаемите му извършители.

2006 г. продължава с тъжната статистика на убити и ранени - при атентат в Египет 30 души губят живота си, а 115 са ранени. На 7 юни Абу Мусаб аз Заркауи е убит в Ирак. Към

края на юли в Ирак броят на цивилните жертви е разтърсващ - той достига до 3438 само за година. На 10 август се съобщава за предотвратен опит за взривяване на 10 самолета, пътуващи от Англия за САЩ и мерките за сигурност по летищата достигат до нечувани висини.

"Америка чака своя филм за Апокалипсиса" е заглавие на Георги П. Димитров, в която е отразено безсилието на американските режисьори и продуценти пред представяне на трагедията на голям екран. За успешен все пак се смята документалният филм "11 септември 2001", ръководен от френски любител на киното, който получава награда от ООН за труда си.

"Всеки един от единайсетте творци има на разположение точно 11 минути 9 секунди и един кадър, за да представи вижданията си"¹²

Идеята на филма е да се представи от 11 души по света поглед към случилото се за 11 минути и 9 секунди. Всеки от тях има свобода за изразяване, а целта е да предизвика емоциите на зрителите, да покаже съпричасността си и да изкаже мнението си. За друг успешен филм е обявена драмата от 2006 г.- "Полет 93" разказващ историята на пътниците и екипажа от отвлечения самолет на Юнайтед Еърлайнс. Оливър Стоун също прави филм по темата, за който и досега мненията са 50/50. В него се разказва за двама спасители, затрупани от руините и прекарвали там половин ден. Спорните мнения се въртят около чувството за патриотизъм и критиката, заляла политическите управници.

През 2007 г. вестникът излиза със заглавие "Американците не искат показност" поради факта, че годишнината съвпада с деня на случилото се. Церемонията няма да се отличава с мащаб, подобно на предишните - имената на загиналите няма да се четат на мястото на случилото се, а в малък парк.

"Имената на загиналите 2973 души при атентата няма да бъдат прочетени на мястото, където някога се издигаха кулите близнаци на Световния търговски център. Те ще бъдат прочетени без излишна помпозност в малък парк близо до "Уолстрийт".¹³

Новост е и, че телевизиите няма да предават на живо възпоменателната церемония, а имената на загубилите живота си ще бъдат четени от доброволци, помагали при разчистването на останките от кулите - близнаци. Промяната идва след години на шумни церемонии, в които на страданието на САЩ става свидетел целия свят. Тази година те са взели решението да останат сами със скръбта си.

По повод шестата годишните вестник "Стандарт" публикува и интервю на Красимира Темелкова с Доктор Фарад Хосрохавар - социолог и експерт по въпросите на тероризма. На въпроса за повторение на атаките, той твърдо заявява, че вероятността за такъв мащаб е нищожна, тъй като службите са стриктно организирани и биха предотвратили подобно нещо още в зародиш. По - скоро опасенията му клонят към по - малки атентати и с по-малък брой извършители.

"Големи атентати според мен не са възможни" ¹⁴

По негово мнение фокусът на терористите е изместен към Европа, поради наличието на мюсюлмани, числящи се към радикализма и тяхната готовност за организиране на клетки на тероризма. Също така не е за пренебрегване и факта, че европейски държави взимат участие в конфликтите в Ирак и Афганистан. На Въпроса може ли България да бъде мишена на терористи отговорът е да се знае какъв брой жители изповядват радикален ислям. Тук ще си позволя да направя уточнението, че макар и въпросът да е зададен през 2007 г. той беше и е напълно релевантен, особено след атентатите в Бургас през 2012 г., мишена на който стана автобус, превозващ израелски туристи. Дали Ал Кайда се променя - да, така смята доктора и виновник за това е новото поколение терористи, израсло в модерните общества, получило добро образование и боравещо с последни новости в областта на науката и техниката. Последният въпрос засяга най - новото изявление на Осама Бин Ладен, появило се дни преди годишнината от атентатите, а експертното мнение, е че с това той първо показва, че е жив, въпреки многото противни на това слухове и второ, да напомни за извършеното, всявайки отново паника и смут сред обществото.

През 2008 г. за водеща новина е обявено заглавието "Обама и Маккейн в мир за 11.IX" Въпросният мир ще бъде по повод президентската им кампания и ще продължи само ден - докато присъстват на церемонията по повод 7 годишнината от атентатите.

"Съперниците за Белия дом, които не пропускат вече да си разменят удар под кръста, ще посетят мястото, на което преди 7 години се издигаха кулите близнаци."¹⁵

По този начин те демонстрират обединението на народа, като загърбват за ден, иначе непреодолимите си различия. Част от общото им изявление гласи, че цяла Америка е едно семейство и в него, подобно на всяко друго семейство не трябва да има неразбирателства и различия. За изминалите седем дълги години "войната с тероризма" сякаш няма край, в

Афганистан все още се пролива кръв, а посоченият за главен виновник - Осама Бин Ладен все още може и се радва на свободата си.

През 2009 г. "Няма пари за нови небостъргачи" гласи основната информация. Осем години по-късно на мястото на кулите - близнаци има изградена няколко етажна сграда от бетон и стомана, която, по първоначален план е трябвало да бъде част от новите небостъргачи.

"Преди 6 г. беше представен план, според който трябваше да бъдат построени 5 небостъргача - най-високите сгради в града, подредени в спирала, символизираща факлата на Статуята на свободата. Проектът трябваше да бъде завършен в началото на следващото десетилетие. Завършването му обаче беше избутано на заден план от политически препирни, технически усложнения и рецесията."¹⁶

Както често се случва, обаче, поради бюрократични спънки и недостатъчно финансиране, надскачащо неколккратно първоначално определеното, проектът е спрял, без дори да се знае, дали някога ще бъде реализиран докрай. Небостъргачите, планирани да се издигнат там ще са част от мемориален комплекс и място за почитане на хилядите жертви. И макар идеята за нов символ на града да е приета радушно, точно в този си вид, едва ли ще бъде реализирана.

През 2010 г. вестникът представя коментар на вече бившият американски посланик у нас Джеймс Уорлик, започващ със личните му спомени за трагедията.

"Всички си спомняме къде сме били на 11 септември 2001 г. ...Не само американците, целият свят беше шокиран от ужас. Смятам, че тези събития бяха последвани от много тъга и гняв."¹⁷

Той, обаче, вижда и положителната страна от всички тези събития, а именно отварянето на очите на целия свят, че подобно определение като "пълна безопасност" не може да се даде никъде, от никого и за никого. По въпросите за сигурността, той се изказва доволно от съдружието между България и САЩ. Но освен въпроси по темата, той не пропуска да отбележи и възможностите ни за влизане в Шенген, които по негово мнение са отлични! Страната ни има добре положени основи, за да върви в правилна посока към развитие на всички свои сектори. Необходими са единствено съсредоточаване и усилия в тази посока.

Следващата свързана с темата новина от тази година е "Лудият поп пали нов 11 септември". В статията се разказва за американския пастор Тери Джоунс, заканил се да гори

копия от свещената книга за мюсюлманите - Коранът. Интерпол пряко се заема със случая, обезпокоен, че ако това се превърне в реалност, вероятността за терористични атаки е повече от сигурна.

"Освен че поругава, протестът в Гейнсвил излага на опасност онези смели американци, които се сражават в чужбина за свободите и ценностите, в които ние вярваме като американци"¹⁸

Ако изпълни заканите си, това ще бъде пълен провал в борбата на САЩ, но освен това отново, и то по доста по - груб начин ще отнеме свободата и чувството за спокоен сън на американците. Дали под въздействие на многобройните смъртни заплахи или под друг натиск, пасторът в крайна сметка се отказа от налудничавото си решение, но в замяна поиска среща с лидера на Ислямското дружество в Централна Флорида, по повод информацията за желание да се построи ислямски център в близост до мястото на трагедията.

"Трагедията 9/ 11" проследява реакциите на Америка, хваната неподготвена на тази кошмарна дата и след това водената от нея политика на "война с тероризма ", нахлуването в Афганистан и Ирак, затворът Гуантанамо.

"Терористичните атентати от 11 септември завариха неподготвени жителите на САЩ. Администрацията на тогавашния президент на САЩ Джордж Буш, след първите дни на объркване, обяви тотална война на международния тероризъм. Това оказва влияние върху целия свят." ¹⁹

На 7 октомври започва войната в Афганистан започва. Президентът Джордж Буш се опитва да наложи на талибаните да предадат Бин Ладен и да разрушат всички терористични бази, но след последвалият отказ, войната е факт. През октомври е приет антитерористичен закон, нарушаващ основните права и свободи на американските граждани, върху който те не могат да възразят, защото от това зависи опазването и сигурността им. През 2002 г. бе изграден затворът Гуантанамо, предназначен за хора, заподозрени в тероризъм или оказващи съдействие на терористи. 2002 г. ще се запомни и с "Доктрината Буш", гласяща, че САЩ може да воюва на чужди земи и срещу чужди режими на управление, ако в тях се вижда заплаха за националната сигурност. През 2003 г. се стига и до Ирак, с твърдението, че е активна заплаха за националната сигурност, управляващият диктатор е свален от власт, а в последствие и екзекутиран по нареждане на иранския съд. През 2010 г. все още краят на войната в Афга-

нистан е само мираж. Дадени са много невинни жертви, което до голяма степен е увеличило продължителността ѝ.

През 2011 г. заглавието "Хакери удариха със самолет Кота Нула" връща у американците чувството за страх и нестабилност. Тази новина бе публикувана в социалната мрежа Twitter и в профила на Ен Би Си.

"...отвлечен самолет се разби в Кота нула, където преди 10 г. бяха разрушени кулите близнаци на Световния търговски център... И докато адреналинът на Америка рязко скочи, се оказа, че хакери са ударили адреса на телевизията в социалната мрежа и са спретнали, меко казано, лоша шега." ²⁰

На крачка от нов панически срыв на САЩ, се оказа, че това е неуместна шега от страна на хакери, добрали се до профила на телевизията в социалната мрежа. Въпреки фалшивата информация, всяка година около датата, САЩ увеличава мерките за сигурност в посолствата си в чужбина. Хилари Клинтън направи изявление, в което постави над всеки терористичен акт или опит за такъв, свободата и ценностната система на САЩ и нейните граждани.

"Обама: Сега сме по-силни, Ал Кайда е пред поражение" разказва, че десетилетие след кървавите атаки САЩ са се възродили и разполагат с нови сили за борба и опазване на сигурността си. Благодарение на неспирните усилия на отбранителния сектор Америка върви напред, докато Ал Кайда се доближава до поражение. Заплахи за тероризъм има и ще има докато не се прекърши този враг, но именно към това са насочени времето, средствата и усилията на Америка.

"Петя 911 пъти песен за 11 септември", това заглавие виждаме през 2012 г. Годишната няма да е показна, а ще бъде в скромен стил, като на нея няма да присъстват никакви политически фигури. Церемонии ще има из цялата страна, а на тях ще бъде отдадена почит както на загиналите на тази дата, така и на жертвите след стрелбата в киносалон в Денвър, Колорадо. А в щата Юта Алън Фути е дал заявка за изпълнението на патриотичната песен "Бог да благослови САЩ" цели 911 пъти и това ще бъде неговият начин да отдаде почит.

Във всички проследени статии от вестник „Стандарт“, нишката, която може да бъде изведена на преден план, клони към драматизма на събитията, към непосредственият и продължаващ страх, към емоционалната разруха и изострената чувствителност към темата.

Вестник "24 часа"

Вестник "24 часа" излиза с две заглавия през 2013 г.- "Щатите почитат 11 септември без политици" и "12 години от атаките на 11 септември в Ню Йорк". Първата статия е семпла и разказва за това, как се е провела церемонията, а акцентът не е поставен върху политически лица, защото такива не са присъствали, а върху почитането паметта на загиналите. Втората статия започва с хронологичен преглед на събитията - терористичните атаки, хилядите жертви, последвалите войни и безпрецедентни мерки за сигурност, неоставящи нищо скрито в живота на американците днес. Прави впечатление цитат от американския вестник "Ю Ес Ей Тодей" според който Америка е преживяла истинска драма, но вече започва да личи нейното отшумяване.

"Терористичният акт остави дълбоки и трайни белези, но вече се забелязват признаци, че този спомен започва да избледнява, коментира американският в. „Ю Ес Ей Тудей”.²¹

Честването на годишнината ще се състои в изчитане имената на жертвите. За разлика от първата статия, в която липсват носталгичните елементи, тук ясно виждаме бъркане в раните на роднини и близки на жертвите, чрез постоянното напомняне за случилото се, които може би никога няма да зараснат или никога няма да бъдат оставени да зараснат.

"Ал Кайда предлага 10-годишен мир със Запада" е заглавието на вестника през 2012 г. След това интригуващо заглавие, статията разказва за братът на водача на Ал Кайда Айман ал Зауахири - Мохамед, който предлага проект за достигане до мир между ислямския свят и Запада, повод за който е тясната и неразривна връзка между него и брат му.

"Мохамед ал Зауахири твърди, че е идеологически неразделим с брат си и че е единственият човек, който може да го убеди да прекрати насилието"²²

Проектът поставя няколко условия пред американците, сред които се открояват прекратяването на военните действия, освобождаване на арестуваните на територията на САЩ мюсюлмани, както и оставяне образованието на мюсюлманския свят в ръцете на мюсюлманите. Това, което би получила Америка при тази договорка, би било слагане край на провокациите, както и подкрепа за легитимните им дела на ислямска територия. Това изявление съвпада с годишнината от кървавите атентати и идва сякаш още веднъж да сложи пръст в дълбоките рани на американския народ. Чест прави на тогавашните кандидати за президент

Барак Обама и Мит Ромни, че не използват случая, за да извлекат дивиденди за кампаниите си, а точно обратното - стопираха ги за ден, за да може народа да почете паметта на загиналите. На мястото, на което се извисяваше Световния Търговски Център за пръв път службата беше само от близки до загиналите.

"Откриха мемориала в памет на жертвите от 11 септември в Ню Йорк"- пише вестникът през 2011 г. За десет-годишнината от атентатите Мемориал-Плаза е официално открит. Пространството на което бяха разположени кулите-близнаци, сега е оформено като два басейна, по ръбовете на които са инкрустирани имената на всички, загубили живота си на това място. На официалната част на церемонията присъстваха президентите Буш и Обама, заедно със семействата си, настоящия и бившия кмет на града - Блумбърг и Джулиани, както и губернатора на Ню Йорк. Запомнящото се в обръщението на Обама бе цитирането на пасаж от Библията, в който се споменава за божията сила с която Америка продължава напред, а в радиоизказването си от предния ден той благодари на американския народ за саможертвите, които прави и за пореден път не пропусна да заяви, че никой терористичен акт не би сломил страната.

"Обама наложи още 1 година извънредно положение" - това пише "24 часа" през 2010 г. Статията започва с цитат на президента, който определя датата като ден на дълбока скръб и силно обединение.

“Годишнината от терористичните атаки на 11 септември 2001 г. е едновременно ден на скръб и единение.”²³

Основният акцент е, че забрава не може и никога няма да се допусне - болката е обща, но и изправянето на крака отново ще бъде всеобхватно.

“Никога няма да забравим как самолетите изчезнаха в сградите, нито снимките, с които семействата издирваха своите близки. Ние сме една нация, единна не само в скръбта, но и в общите идеали”²⁴

Това, което става ясно от тези редове, е че извънредното положение и драконовските мерки за сигурност ще бъдат удължени с още година, което може би ще смут у американците, но всичко се прави с цел, те да бъдат защитени и да не се допуска мащабът на тази трагична дата да бъде повторен. Общото между статиите от вестник „24 часа“ е наблягането

на политическото присъствие, неговите реакции, ориентации и идеали, вплетено в нестихващата скръб на народа.

Вестник "Дума"

Вестник "Дума" помества на първите си страници през 2010 г. заглавието "Как загина символът на Америка"- статия, написана от Галина Младенова, която започва с разказ за терористичните действия и последвалите ги военни атаки. Тук тя говори за начало на "ерата на тероризма и тревогата", което несъмнено е феномен на модерността, съществуващ не само в САЩ, където бяха нанесени ударите, но и в целия свят.

"Кадрите на хора, скачащи в отчаянието си от горящите кули на Световния търговски център, обиколиха света....Разрушаването на кулите близнаци - един от символите на американската икономическа мощ, нанесе сериозен удар не само върху институциите на Америка, но и върху доверието на американците в тяхната система и в способността ѝ да ги защити от всякакви заплахи. Нещо повече - тя накара гражданите на Страната на неограничените възможности да осъзнаят своята уязвимост, да застанат лице в лице с истината, че въпреки своята военна мощ и политическо влияние съвсем не са застраховани от подобни трагедии."

25

След онзи съкрушителен ден американците, освен пред физически и емоционален крах, се изправиха и пред завладялото ги недоверие относно страната, неуспяла да ги опази. Конструирана като свръх сила, Америка, не можа да предотврати това бедствие. Америка бе ударена, но след това последва предприемане на нов път, по който да върви - този на отмъщението чрез война първоначално в Афганистан, а след това и в Ирак. След изминалите девет години обстановката е следната- Осама Бин Ладен все още не е заловен, терористи, готови да пожертват живота си в името на дадена цел се срещат все по-рядко, което оказва пагубно влияние върху самата Ал Кайда. Самата война срещу тероризма е многоаспектна - тя излезе на глобалната сцена и събра много последователи, но същевременно се откри и с доста провали- не успя да предотврати атентати на територията на други страни, сред които Испания, Англия, Индонезия и други.

Ерата на тероризма изискваше и ще продължава да изисква плащането на висока цена, не само в материално отношение чрез финансирането на различни структури, звена и органи-

зации, но и в промяната ежедневието на хората - засилените мерки за сигурност по летища и гари, нарушаване на личното им пространство, безпрецедентното слушане и наблюдаване на обществото, с цел да се има поглед върху всичко, поставящо гражданите и властта на САЩ в несиметрично положение, и всичко това в опит света да се справи със страховете, насищащи модерността.

Едва през 2010 г. снимки, направени от полицейски хеликоптер и обхващащи трагедията в кадри, бяха "разсекретени" за обществото, с безумното обяснение, че до този момент са били част от разследването и поради тази причина не са могли да бъдат обществено достояние. Също така голяма странност е и защо по време на атентатите хеликоптери са летели около кулите-близнаци.

"В капана на 11 септември" е заглавието на статията през сляващата - 2011 г. Статията отново обръща поглед назад към случилото се, определяйки го за непредсказуемо събитие. Броят на загиналите е свирепо голям - 2974, като в това число влизат граждани на над 90 страни, както и полицаи, пожарникари и спасителни екипи, опитвали се да помогнат. В този ден прогресът на САЩ, с който те толкова парадираха, се оказа една голяма илюзия.

"Недейте да грешите - Съединените щати ще преследват и ще накажат онези, които са отговорни за тези долни действия" ²⁶

Страх и неадекватни действия обхванаха страната. Отмъщението подхрани войните, а те подхраниха желанието за отмъщение. С Ал Кайда се сложи началото на войната срещу тероризма, но нейното сриване от лицето на земята, съвсем няма да значи затишие в тази война. Тази война няма да има граници или срокове за изпълнение, това бе заявено от Буш още в навечерието на започването ѝ, и сега - 10 години по-късно, тя все още продължава, като е доста спорен моментът за коя от страните носи повече полза и дивиденди. Бин Ладен бе убит през същата година, при доста спорни обстоятелства, но дадените жертви растат всеки ден, а самото наличие на военни действия клати сериозно световната икономическа ситуация. Взеха се много мерки за сигурността, но несигурността, че във всеки миг това може да се повтори, съвсем не е забравена. Сигурността е чувство, връщащо равновесието у хората, но до този момент явно все още не е по силите на американските управници. Нестабилността и напрегнатостта, които донесе след себе си 11 септември 2001 г., макар и вкарани отвън, повлияха вътре в страната - с грубото неспазване правата и свободите на народа. За да има

полза от военните действия срещу радикалния ислям, трябва да се потърси подкрепата на мирния ислям, който може да спомогне за изкореняването му. В раздела "Кой спечели?" единственият упоменат и сигурен победител, са компаниите, разработващи и лансиращи нови продукти, с които да се увеличи нивото на сигурността.

Също през 2011 г. вестник "Дума" публикува статия на Ан Епълбаум, озаглавена "Цената, която платихме за битката с терора, се оказа прекалено висока". Времето от падането на Берлинската стена до сриването на кулите-близнаци, се характеризираше с намаляване военните разходи, но същевременно Америка нямаше ясна външнополитическа линия, която да следва. След разтърсващия 11 септември Америка възприе за своя цел воденето на ожесточена война срещу тероризма.

"Ние се борехме срещу истински лоши хора, но унищожаването на "Ал Кайда" беше и нещо, намиращо се еднозначно вътре в сферата на националните ни интереси." ²⁷

След посочването на врага, повечето от американците изявиха подкрепата си за правителството и предприетите от него мерки. Втрещени единствено в това да излязат като победител от тази война, американците загърбиха други жизненоважни отрасли като икономиката и търговските постижения, където Китай отбелязва хиперрастеж, промяната в позициите на Русия от пасивен в активен техен опонент, пропилени възможности за разширяване влиянието в Латинска Америка и тази част от Африка, която няма тесни връзки с терористичната мрежа, а отрасли като инфраструктура и енергийна политика не просто не тръгнаха напред, но и дадоха крачка назад.

"Превръщайки ислямския тероризъм в наш основен приоритет - а на определени места и времена не само приоритет, ние игнорирахме икономическите, екологическите и политическите грижи на останалите части от земното кълбо.." ²⁸

Финалният въпрос на авторката на статията е насочен към това дали тероризма и жертвите му от 11 септември не представляват по-малкото зло в сравнение с водената от тогава политика? И тук, смея да допълня и своето мнение, което е насочено към "уж" критичната ѝ статия, в която не е проявена и капчица съчувствие по отношение на близките и роднините на загиналите, които, десет години по-късно, все още не са получили дори частична справедливост.

"Конспиративните теории са живи и до днес" е доста провокиращо заглавие, посочва-

що че около 36 % от американците не поддържат официалната версия, а подкрепят тезите за вътрешен заговор. Според основната теория не мюсюлмани-терористи са отговорни за нападенията, а просто са посочени от американската управа като изкупителна жертва. Тази теория дава обяснение дори за телефонните обаждания на пътниците до близките им на косъм от смъртта, твърдейки, че всичко е изфабрикувано от секретните служби.

"Някои от роднините на загиналите със самолета, извършвал полет 93 на "Юнайти-дъърлайнз", твърдят, че машината не се е разбила в Пенсилвания, а е била свалена"²⁹

Тази теория преодолява времето, просто защото обръща поглед към детайлите - не пълният капацитет на самолетите и провеждането на авиообучение докато Америка е под обстрел. Втората теория, е че кулите падат под ударите не на самолети, а заради предварително подготвен взрив, данни за който са получени от модела и начина на падане на двете кули. Няма логика и при срутването на 47-етажна сграда, намираща се в непосредствена близост, но не засегната от ударите на самолетите. Освен съмнителното срутване, има данни и за звукове от експлозии, секунди преди падането им. Третата, известна до този момент теория, твърди, че Белият дом е бил наясно с всичко, но по-важно от предотвратяването на кошмарното събитие е било да се даде повод за открита война. Дори и да не приемем напълно тази теория, многобройните сигнали за предстоящ удар няма как да не ни накарат да се замислим по-дълбоко върху случилото се.

Изводите, които могат да се направят от статиите на вестник „Дума“ клонят към загубата на усещането за независимост и свобода и настанилата се уязвимост, към поемането на контрол, към отдадеността на преследването на виновниците и липсата на резултати, а там, където ги има, те могат да се определят като отрицателни.

Вестник "Монитор"

През 2004 г. вестник "Монитор" публикува заглавие: "Поражението на САЩ било само въпрос на време".

"Два дни преди третата годишнина от атаките срещу САЩ от 11 септември човекът №2 в Ал Каида заяви, че американците не контролират вече Афганистан"³⁰

По-нататък стасва ясно, че това изказване е направено от Айман ал Заухири - втория управляващ в Ал Кайда, във видеозапис, излъчен по Ал Джазира, където той застава зад

идеята, че Афганистан е под контрола на ислямските бойци, а американците нарича страхливци, поради отказът им да се бият като мъже. Приближеният до Осама Бин Ладен твърди, че изходът за американците от двете започнати войни, при всяко положение ще бъде трагичен- при продължаване на военните действия ще бъдат избити, а при евентуалното им оттегляне ще загубят спечелените до момента позиции.

През 2006 г. се появява заглавие : "Джордж Буш защити тайните затвори на ЦРУ". От неговото изказване става ясно, че те са фактор в борба с международния тероризъм и че до този момент изпълняват задълженията, за които са били създадени в 25 европейски страни, 14 азиатски и 13 африкански.

"Те имаха безценен принос в борбата с международния тероризъм" ³¹

По негово мнение те са принцип, чрез който ще се достигне до справедливост. Не на тази позиция, обаче, са партньорите на САЩ в тази война, според които има граници, които не бива да бъдат прескачани. Според информация на вестник "Ню Йорк Таймс" в тези тайни затвори ЦРУ е изтезавало активистът на Ал Кайда Абу Зубайдах, който е бил подложен на нечовешки мъчения. Това според част от света е наистина неприемливо, докато друга част твърди, че е наистина наложително, за да се изтръгне злото от лицето на земята. Пет години след ударите по САЩ президентът обоснова всички действия с превантивна защита от нови терористични атаки. По негово мнение тази тактика дава резултат, тъй като заплахите за страната са намалели, но целта ще бъде постигната докрай едва когато ислямският терор бъде само лош спомен от миналото. Тероризмът не може да бъде спрял с обикновени средства, там трябва силна ръка и силна воля.

Отново през 2006 г. вестникът публикува статия на Ане- Беатрис Класман и Кан Мери, озаглавена "Нито следа от Осама Бин Ладен", която започва с работата на институциите и обявената награда за информация, водеща до залавянето му , и как всички тези усилия до момента се оказват безрезултатни и укриването му все още е факт.

"Той вече е по-скоро символ, отколкото реална заплаха" ³²

Основателно съществуват и съмненията дали Бин Ладен не е по-изгоден за американската външна политика на свобода, което да ѝ даде основания за продължаване военните действия. Отдавна вече той не е реална заплаха, а символ, чрез който се оправдават парите, времето и животите на американските данъкоплатци. Освен това лидерските му

позиции в Ал Кайда също са разклатени, появиха се нови и по-уверени кадри, които поеха властта на мюсюлманска земя. В момента на написване на статията, информации за местонахождението му все още липсват. И макар САЩ да заявява открито, че терорист номер 1 ще получи съдебен процес и подобаващо наказание, много хора не вярват в тези думи / и впрочем тези хора се оказаха напълно прави - както всички знаем, в демократичните общества съществува идеята за невинност до доказване на противното, но на него му се лепна екипет за вина, с което вместо съд и присъда, получи разстрел / .

През 2007 г. вестникът набляга на заглавието : " 11 септември раздели Us- политиците", а основната информация е, че честването на годишнината от атентатите е било помрачено от поведението на политиците - Рудолф Джулиани участва в церемонията, но неговият пряк конкурент за президентския пост- Хилари Клинтън не бе на мястото на честванията, с което първият бе оплют, че извлича изгода на гърба на страдащия народ. Като кмет на града, той се ползваше с подкрепата на нюйоркчани, но кандидатирането му за президент не бива да се прави на гърба на загиналите и страдащите им близки.

През 2010 г. вестник "Монитор" публикува доклад на Групата по проблемите на националната сигурност във Вашингтон, която посочва вътрешния тероризъм като куцащо звено в политиката на страната.

"Нашето отдавнашно убеждение, че вътрешният тероризъм не може да се прояви като явление тук, създаде ситуация, при която днес ние сляпо се препъваме в правно, оперативно и организационно минно поле, опитвайки се да се справим с радикализацията и набирането на членове на екстремистки групировки в самите САЩ"³

В доклада се казва, че пътувания на американци от сомалийски произход до родното им място, не са били изолирани случаи, а представляват реална заплаха, на която не е обърнато нужното внимание. САЩ трябва стриктно да следи за вербуване на нейни граждани от радикални групи, с което да сведе до минимум възможността за вътрешна заплаха. Това е звеното, към което има най-малък напредък и за което трябва да се отделят значително време и ресурси, посочва комисията:

"Терористите вероятно са напипали ахилесовата ни пета -това, че ние нямаме стратегия да се противопоставим на заплахата от домашен тероризъм и радикализирани наемници"

2011 г. ще бъде запомнена с откриването на мемориала в памет на жертвите, построен там, където преди десетилетие се извисяваха кулите - близнаци. Президентите Буш и Обама, заедно със семействата си посетиха възпоменателната церемония в Ню Йорк. Тя започна с четири минути мълчание, спазени в точното време на атентатите. И тогава, за пореден път се наблегна на това, че за да бъде от полза борбата срещу тероризма, първо трябва да се изкоренят неговите основи и след това трябва да се мисли за поправки в правното законодателство.

Линията, която следва вестник „Монитор“, е подобна на тази на вестник „Дума“ – в него пак се засяга темата за водената едностранчиво възприета, а не общо споделена политика, която не просто не помага на САЩ, но води след себе си и до нормални неуспехи.

Вестник "Новинар"

Първата статия на вестник "Новинар" е : " Мюсюлманите у нас заклеиха атентата". Тя обхваща изявление на мюсюлманската общност у нас, която е солидарна в страданието с американския народ, но настоява разумно, а не емоционално, да се потърси доказателство за участието на ислямския свят в това злодеяние.

"Заклеймяваме терористичните актове и ги отхвърляме, както ги отхвърля православният ислям." ³⁵

Годишната среща за спазване правата на мюсюлманите, живеещи извън родните си страни, започна с минута мълчание в памет на жертвите, а откриващите думи бяха, че тероризмът е огромно зло, нямащо място в истинския ислям.

Следват два разказа на българки, живеещи и учещи в Америка. Първият " Ако така продължава, се връщам в България" е на Надежда Стоянова, студентка в Пенсилвания, която разказва как панически ужас завладява колегите ѝ при новината за случилото се. Местните болници многократно надхвърлят капаците си, но продължават да приемат ранени и пострадали. Кампаниите за кръводаряване са били невиджани досега – освен парамедици, в тях се включват и хиляди доброволци, за да помогнат на съгражданите си. Шокът властва в града, хората не смеят да излязат навън, за да отидат на работа или на училище. Времето там сякаш е спряло. В нейните думи личи как целостта на Америка бе отнета по безумен начин. За момент се вижда как адекватният поглед е изгубен. Това веднага се отрази и на икономиката - цените на всички стоки тръгнаха главоломно нагоре, което, при така създамата се ситуация,

донася допълнителен смут и навява на сънародничката ни мисълта за прибиране у дома.

"Хората говорят вече само за война с арабите...Хората искат отмъщение" ³⁶

Още в нейните думи се загатва за евентуална намеса на арабските страни в случилото се, което допълнително мотивира хората да искат и да търсят възмездие за немислимото страдание, което понесоха. Живота на хората изглежда накълцан, разделен на парчета- преди и след случилото се и сега, повече от всякога има нужда от общ хоризонт, който да го обедини. Това обединение може да се оформи около идеята за понасяне отговорност за случилото се от извършителите.

Следващата българка е студентка по журналистика в Аризона, в чиито разказ "Удариха парите на Америка" се заявява директно, че това е удар върху силните компоненти на САЩ - финанси и военна сила, за да се разтърси страната като цяло, след отделните атентати, които са били изпълнени.

"Извънредно положение в САЩ" обявява следващата статия. То се налага след съкрушителните събития от 11 септември 2001 г. Наблюдава се и повишаване степента на сигурност, както из цяла Америка, така и в някои страни от Европа. Страните-членки на НАТО заявиха, че подкрепят Америка в предстоящите ѝ действия. А след намесата на ФБР има заловени съучасници на предполагаемият извършител Осама Бин Ладен.

"Осама Бин Ладен искал да спаси от съда свой другар" това представя следващото заглавие. Става ясно, че Бин Ладен целял да попречи на издаването на присъда на свой сподвижник, обвинен за извършител на атентата срещу американското посолство в Танзания през 1998г. Съдът, в който се гледало делото се намирал в непосредствена близост до Световния Търговски Център.

"Всички дири водят към Осама бин Ладен " ³⁷

От намерени доказателства и получени сведения - проследени телефонни разговори на лица, близки до него, в които се обсъждат плановете за нападение, американските агенции за сигурност, заявяват, без никакво съмнение, че замесен в атентатите, е именно Бин Ладен. Но дали това не са удобно изфабрикувани доказателства, които просто да дадат нужната сила в ръцете на Америка, си остава все още загадка. Самият той- Бин Ладен, отрича да има участие, но поздравява извършителите, с репликата, че случилото се в Америка е "Наказание

от Аалах" задето се опитват да завладеят целия свят.

"Петима араби отвлекли единия самолет"- тази информация "Новинар" разбира от вестник "Бостън Хералд", който публикува данни на местната полиция, идентифицирала телата като заподозрени. До този извод довела открита кола, наета от петимата, с инструкции за пилотиране на арабски език. Двама от заподозрените са братя, единият от които е изкарал обучение за пилот и най-вероятно той е похитил самолета на "Юнайтед Еърлайнс".

"Янки обучили камикадзетата" е следващото заглавие, появило се в пресата. Тук се цитират думите на руски летец-изпитател, според който самите американци са участвали в подготовката им, тъй като те са сред специалистите в сферата на пилотажа:

"Самолетите, взривили сградите на Световния търговски център в Ню Йорк, са били пилотирани от терористи-камикадзе, обучавани от американци!"³⁸

За да се реализира на практика сценарият на терористите, те е трябвало да разчитат на свои обучени пилоти, тъй като никой американец, не би допуснал да разбие самолета, който пилотира в небостъргач, препълнен с хора.

По информация от американския ежедневник "Вашингтон поуст" има съмнения, че иранската групировка Хизбула е замесена в атентатите в САЩ. Към тази групировка е имало и предишни съмнения за атентати, но и до днес те не са доказани.

"Терористите копирали сценарий от Алжир" ни казва следващото заглавие. Говори се че страшният ден за САЩ е бил точно копие на осуетена атака през 1994г. Тогава начело на събитията е била Ислямската въоръжена група, а нейни участници успяват да превземат самолет на "Еър Франс", готвещ се за полет от Алжир до Париж. Намерението на похитителите било да взривят самолета над френската столица, за да получат максимален брой жертви и разрушения, но благодарение адекватната намеса на пилотите, самолета каца в Марсилия, под претекст за зареждане с гориво, но вместо гориво, там ги чака френски отряд, който убива терористите и предотвратява масирана атака.

"Унищожете системата" - към това призовава Хенри Кисинджър- бивш държавен секретар на САЩ пред "Вашингтон Поуст". Тази атака е факт, благодарение на систематични действия и солидно финансиране.

"Това обаче е атака срещу територията на САЩ, която е заплаха за нашия обществен начин на живот и за нашето съществуване като свободно общество."³⁹

А щом те атакуват САЩ, нормално е да очакват същото- атакуващи действия, но не срещу обществото им, а срещу системата, която ги е създала и изградила. Действията на Америка у дома трябва да са насочени към връщане възможно най-бързо към нормален начин на живот, да не се губи общия план, да мислим цялостно. Необходимо е да има възмездие, но не бива да се задоволяваме само с него. Фокуса трябва да е насочен върху изкореняване на тероризма, който е основна пречка за живота ни днес. Вината на Осама Бин Ладен все още не е доказана, макар че фактите водят в тази посока. Но Америка обявява война не само на преките замесени в тероризъм страни, но и на тези, които са в една или друга степен техни съучастници. Действията на Америка трябва да бъдат конкретни, точно определени и извършвани постепенно.

"Народното събрание иска световен ден срещу тероризма"- българските депутати призовават в декларация ООН да обяви трагичният 11 септември като дата, насочена срещу борбата с тероризма. С това си предложение те смятат, че ще бъде почетена паметта на близо 3000 - те загинали. Иначе работният им ден започна с минута мълчание, след което се обявиха против терористичните атаки и изказаха съпричастността си към САЩ.

Според вестник "Таймс" "Буш е пред небивало изпитание". Президентът се сблъсква, и то не по собствена воля, с едно от най-трудните предизвикателства - да прецени внимателно и да мотивира решението на САЩ за ответен удар. Американският народ ще иска истината да бъде установена, след което да последва отмъщение, еквивалентно на невиджания терористичен акт. Необходимо е Америка да се самозащити и да успее да го направи по най- добрия възможен начин .

Следващото заглавие разкрива как "Жириновски предлага на Русия да се възползва от момента" . Владимир Жириновски, политик, полковник от Руската армия и лидер на руската Либерална-демократическа партия, заявява, че случилото се в Америка е в отговор на желанието ѝ да господства по целия свят. Точно този стремеж към господство и оказване на влияние, са причина за омраза от всички краища на земята: "Америка да се ненавижда от цялата планета" ⁴⁰

Неговият съвет е Русия да се възползва от създалото се положение, в което отслабва силата на САЩ и да се представи като новия лидер в световен план, с което да се вдигне и рейтингът ѝ. По негови думи, единствено Русия е в състояние да окаже влияние върху

арабските страни, защото разполага с най-добрата техника за секторите отбрана и нападение.

2002 г. започва със заглавие: "Извънредни мерки за 11 септември и у нас". Заради първата годишнина от атентата у нас стратегическите обекти са под наблюдение, а контролът върху границите е силно затегнат. Информация за заплахата от тероризъм няма, но сигурността около тази дата не би била излишна. У нас са взети антитерористични мерки, с цел да се предотврати евентуално нападение.

Следва заглавието: "САЩ отбеляза 11 септември в бойна готовност". Първата година след трагедията ще се запомни с високи мерки за сигурност, поради появилата се информация за терористични заплахи към американските интереси в Азия и Близкия изток. Бойни ракети са разположени из градовете в САЩ, а посолствата извън страната останаха затворени. Денят в Афганистан е донесъл два инцидента, за щастие разминали се без тежки последици - при първият се съобщава за изстреляни ракети в град Хост, използван за база на американските спецчасти, които, обаче, избухнали далеч от базата; а при втория въоръжен афганистанец открил огън срещу американска база в Баграм, но не се съобщава за жертви или материални щети.

"Обама си призна за атентатите" е последната статия през 2002 г.

"Катарската телевизия "Ал Джазира" излъчи видеозапис, в който "Ал Кайда" публично поема отговорността за атентатите от 11 септември." ⁴¹

Информацията се базира на излъчен по "Ал Джазира" видеозапис, в който Ал Кайда поема вината за атентатите срещу САЩ. Гласът, който говори за 19-те терористи и техния "подвиг", променил развоя на историята, е определен като Осама Бин Ладен от медиите. Според разпространената информация видеозаписът е получен от организацията "Института Сахаб".

През 2004 г. вестникът набляга на това, че: "Путин въвежда спешни мерки за борба с тероризма". В качеството си на президент на Русия, Путин е подписал указ за вземане на спешни мерки в борбата срещу тероризма. В този указ се дават минимални срокове за отправяне на предложения за по-голяма ефективност откъм сигурността на територията на Русия. Целта на Путин с тези бързи действия, е да не се допуска каквато и да било възможност за опасност.

"Борбата с тероризма ще стане един от приоритетите на руския федерален бюджет за

2005 г." ⁴²

В изготвяният за 2005 г. бюджет на страната, секторът борба с тероризма ще се разглежда с голям приоритет, като се очаква 5,3 милиарда долара да отидат в посока техническо оборудване и подготовка на кадри.

През 2006 г. вестникът публикува интервю на Дарик радио с Пол Бийвър - военен наблюдател, който заявява, че : " Антитерористичната политика на Буш е грешна, но работи". Според него пет години след като немислимото се случи, мерките за сигурност постоянно се повишават и разрастват, но заедно с тях расте и употребата на насилие по света.

"Наблюдаваме и непрекъснато нарастване на напрежението и насилието по света." ⁴³

Голям е броят на убитите на територията на Афганистан и Ирак, но на американска земя няма загинали след злополучния 11 септември от ръката на тероризма. Самият той определя политиката на Буш като действаща, но сама по себе си грешна, като разделяща хората според класа, раса, култура, различия и елемент на опасност. На въпроса дали на този ден само Америка е почувствала терора, отговорът е, че тероризма и неговите последствия, са били насочени към западните модели на развитие, и няма как след това, което видяхме с очите си някой, намиращ се в която и да е точка на света, да се чувства в безопасност. Следващият въпрос е за това дали Буш наказва правилните лице, а последвалият отговор е, че залавянето на Осама Бин Ладен ще бъде най-добрия вариант. Самият той, обаче, вижда не дотам качествени действия в базата в Гуантанамо, от която не се получи правдива информация за терористичната мрежа. Навлизането в Афганистан е било неизбежно, но фокусирането върху Ирак е довело до отслабване на позициите на САЩ. Афганистан е територията - ядро на тероризма и там би следвало да има завишена концентрация на сили. Ирак, според него е била второстепенна цел, облага от която са петролните залежи. Но войната в Ирак означава само едно - виновниците за 11 септември все още стоят безнаказани и атентатите, извършени след 11 септември в други страни красноречиво говорят за това. Наказани все още няма, войната срещу тероризма тепърва ще започва да се разгръща, а победата ще бъде факт в далечното бъдеще.

"Не, Америка не е наказала виновниците за 11 септември. Войната с терористичните групи ще продължи много дълго - може би дори и поколението на сина ми няма да успее да се пребори с тях." ⁴⁴

Малки успехи се постигат - пример за това е политиката на Либия за прекратяване масовото унищожение, но налагането на американския тип демокрация, там, където тя не е искана, по-скоро ще доведе до провал, отколкото до продължаване на успешния път. Следващият разискван момент е за информация, касаеща бъдещи нападения. След извършените атаки срещу Лондон през 2005 г. са предотвратени още 19 подобни сценария. Заплашени от терористични действия са всички страни, взели участие в конфликтите в Ирак, а това число включва и България. За нещастие неговото мнение, че страната ни не е изправена пред сериозна заплаха, поради не дотам активното ѝ участие в конфликтните действия, не се потвърди, и през лятото на 2012 г. ние също станахме мишена за терористични нападения. Друга сериозна заплаха, която той открива сред радикалния ислям, е, че за него няма такова нещо като запазване на неутрална позиция. Идва момента за бъдещи прогнози относно войната с Иран. Самият той не е убеден, че такава ще се състои, но ако приемем, че да, там изходът няма да бъде предварително решен, най-малкото заради географското ѝ местоположение. Самото население на Иран ще се опита да се промени, така че войната да не бъде на дневен ред. Тук той изтъква и невъзможността на САЩ да управляват страна, която вече са превзели. Действията им опират до две посоки - или използване на силови методи, или налагане на американския начин на живот на всички. И двете политики на действие са грешни и решението е да се потърси нов и ефективен модел, който САЩ да следват. Интервюто завърша с въпроса дали САЩ сами създават враговете си? Отговорът е разделен между "Да" и "Не" - има както вътрешни, така и външни врагове, и докато за вторите е някак си очаквано, то първите представляват огромен проблем и максимална заплаха.

През 2007 г. вестникът цитира Фидел Кастро, според който: "САЩ мамят света за 11 септември". Временно оттеглилият се поради недобро здравословно състояние кубински водач, смята, че информацията, разпространена пред света за случилото се на 11 септември е невярна. Тези думи предаде международната информационна агенция Ройтерс. Съдейки от позицията му, че не самолет, а ракета се е врязала в сградата на Пентагона, и поради липсата на тленни останки, можем да заявим, че той подкрепя така известните Конспиративни теории за случилото се в Америка.

"Бяхме измамани като всички останали жители на планетата" ⁴⁵

Той твърди, че всичко, излязло наяве след случилото се, има за цел да обърка и де-

зинформира още повече света. Измамата е на лице, а каква всъщност е истината за извършените атентати, едва ли някога ще се установи. Друга съществуваща информация гласи, че в подземията на Световния Търговски Център са били "складирани" 200 тона злато под формата на кюлчета и че е била дадена заповед, да се разстреля на място, всеки опитал да се доближи до тях. Тук също предстои Америка да дава обяснения пред света. Освен това той открито се съмнява какво точно е породило срутването на небостъргачите, тъй като има голямо разминаване между оценките за издръжливост и показателите на математици и експерти по разрушаване на сгради. Той не взима отношение по въпроса дали Осама Бин Ладен и Ал Кайда са отговорни за тъжната действителност.

През 2009 г. основното заглавие е: "Осама Бин Ладен размаха пръст на американците". Чрез аудиозапис той отново припомни за себе си и отправи предупреждение към САЩ, провокирано от близките им отношения с Израел. Аудиозаписът доби популярност едва няколко дни след почитането на осмата годишнина от атентатите. Основната информация в него е определението за Обама, като неспособен да спре войните в Ирак и Афганистан.

„Дошъл е моментът да се освободите от страха и идеологическия тероризъм на неоконсерваторите и израелското лоби." ⁴⁶

Като един от основните мотиви за терористичните атаки на 11 септември, той визира подкрепата която Америка оказва на Израел, който по думите на Бин Ладен е "окупатор на палестинските територии". Насоката, която той дава на Обама е да премахне вътрешни, свободно движещи се из Белия дом фигури, вместо да влага усилия в освобождаването на Ирак. Докато действа в грешна посока и пазейки основни лица от предишната администрация, той ще продължава да показва пред света като слаб и неопитен лидер.

"Има предпоставки за терористични заплахи" се казва в "Новинар" през 2010 г. Информацията е представена от тогавашният председател на ДАНС Цветлин Йовчев и засяга сравнително близък диапазон от време. Като стъпки за предотвратяване на бъдещи терористични действия, той посочва интеграционните политики и изглаждане на социалните разлики. Необходимо е да се сведат до минимум възможностите за пряко външно влияние в мюсюлманските общности. Повишена е терористичната заплаха и за военнослужещите ни в Афганистан. А проблемът за справяне с бедността трябва да стане централен, тъй като от

него най-лесно се преминава към престъпни и екстремистки действия.

"Арестуваха мъж заради бомба по време на 10-годишнината от 11 септември"- с това заглавие ни посреща вестник "Новинар" през 2011 г. В Лос Анджелис, Калифорния, навръх 10-годишнината от атентатите срещу Америка, полицията е задържала мъж, заради отправена бомбена заплаха към шофьор на автобус, но последвалата проверка опровергава информацията за налични у мъжа взривове и експлозиви.

През 2012 г. впечатление прави заглавието: "Мюсюлмани масово шурмуват американски посолства" . Това е в отговор на провокацията чрез американски филм, обиждащ пророка Мохамед, а гневните реакции се изразявали в шурмуване на американските посолства в Йемен, Тунис и Ирак, хвърляне на бутилки с експлозиви и горене на американските знамена. Заради намерения скандал охраната на американските посолства била удвоена, а в посолството в Берлин последвала и евакуация, след откриване на плик със странна миризма, довел до проблемно дишане у част от служителите. Има съмнения дали убийството на американския посланик в Либия, не е извършено като отмъщение за годишнината от атентатите на 11 септември. На лице е информация, според която лидерът на Ал Кайда Айман абу Заухири лично е дал заповед за убийството, опитало се да бъде замаскирано като протест срещу обидния за ислямската култура американски филм. Поради постоянно разрастващото се напрежение Пентагонът е изпратил до водите на Либия два военни кораба, въоръжени с мощни ракети, готови да използват в случай на нужда.

През 2013 г. акцентът пада върху : " Лидерът на Ал Кайда призовава за нападения над САЩ". В аудиозапис по повод 12 години след терористичните атаки над САЩ, Айман ал Заухири призовава за стратегически нападения над САЩ, които ще доведат до икономически срив.

"Трябва да обезкръвим икономически Америка като я накараме да продължи огромните разходи за сигурността си." ⁴⁷

Нарастващите разходи за сигурност клатят доскоро мислената за устойчива икономика и заместникът на Осам Бин Ладен вижда в това възможност за действия. Неговият призив е за атаки по американска земя, които да поддържат нивото на напрежение у САЩ.

Вестник „Новинар“ представя събитието с неговата усложнена социална и полити-

ческа обстановка, с предполагаемите виновници, със заявленията за възможни нови терористични удари и заявките за бдителност, с призивите за насилие, отприщили ерата за „борбата с тероризма“, с нуждата от политическа култура, която да замени разрушителната манипулация и напрежение и да премахне състоянието на очакване на нещо по-лошо.

Вестник "Труд"

През 2009 г. вестник "Труд" излиза със заглавие: "Обама: всички сме нюйоркчани!" Президентът и съпругата му първи почетоха с преклонена глава и минута мълчание жертвите от 11 септември 2001 г. Думите, с които той повдигна духа на хората на този ден, бяха свързани с това, че Америка не гледа само да защитава гражданите си, основната ѝ мисия е да преследва и накаже виновните за кървавите събития в лицето на Ал Кайда. В открито писмо до жителите на Ню Йорк, президентът заяви, че на тази дата няма чужди или свои, всички са американци и всички са съпричастни с трагедията.

“Никога няма да трепнем в защита на страната. Няма да спрем да преследваме “Ал Кайда”.⁴⁸

Освен хилядите жертви на този ден бе отнето и чувството за сигурност. Именно за да се възстанови то, преследването на отговорните ще бъде доведено докрай, а войната срещу тероризма ще спре тогава, когато той остане просто тежък спомен.

През 2010 г. заглавието по темата е : "Клада за корана гори спомена за 11 септември". По-нататък от информацията става ясно, че става въпрос за християнски пастор, предизвикал истинска истерия с намерението си да изгори 20 копия от корана, точно девет години след атентатите в САЩ. Афганистан и Пакистан излязоха на гневни демонстрации срещу тази заявка, с викове: "Смърт за християните" и запалени американски флагове"⁴⁹

Междувременно, под силен натиск от страна на високи главнокомандващи, пасторът бе убеден, че това действие не би донесло утеха, а само би провокирало нови терористични актове. Пакистанският президент прикани Америка да спре налудничавият акт, за да не се разрази нова война. В изявление самият пастор Джоунс разказа, че се отказва от идеята си, тъй като е получил уверение от най-висок пост, че се отменя възможността за строеж на джамия и ислямски център в близост до мястото на небостъргачите.

"Два часа четат 2753 имена" е следващото заглавие от същата година. Деветата го-

дишина от най-мрачния ден в новата история на Америка ще събере много видни политически фигури- на церемонията ще присъстват президентите Обама и Буш със съпругите си, както и вицепрезидентът Джо Байдън. Имената на всички загинали ще бъдат прочетени в рамките на два часа, а единственото мирно решение на породилите се в следствие войни с Афганистан и Ирак, бе приключването на военните действия в Ирак няколко дни преди отразяването на годишнината.

През 2011 г. вестник "Труд" отпечатва заглавието: "САЩ ни благодарят за подкрепата след 11.09.". Началото е поставено с хвалебствените слова на американския посланик у нас Джеймс Уорлик, според който на България може да се разчита в борбата срещу тероризма.

"Щастливи сме, че имаме приятели като България в борбата с тероризма"⁵⁰

Почитането паметта на жертвите у нас бе съпроводено с изпълнение на нашия и американския химн, както и последвалото едноминутно мълчание. Според изявлението на Уорлик, атентатите временно поставиха Америка на колене, но не успяха да я пречупят. С твърда увереност той заявява, че всеки американец се бори твърдо срещу тероризма, в името на това неговите деца и внуци да живеят в по-сигурен и не толкова раним свят. Терористите трябва да разберат, че не могат да очакват да излязат като победители на световната сцена, защото хората се обединиха и поставиха началото на решителни действия за унищожаването на тероризма, това заяви главния секретар на МВР Калин Георгиев.

През 2012 г. вестникът пише: " 11 години след 11.09.2001 г." Статията започва с кратка ретроспекция на случилото се - два забити самолета в Световния Търговски Център, като случващото се достига до целия свят, чрез медиите и чрез много любителски видеозаписи, предавайки на живо ужаса на американците, трети самолет, ударил сградата на Пентагона и четвърти самолет, паднал в Пенсилвания, след като пътниците са оказали съпротива срещу похитителите и не са допуснали в мишена да се превърнат още сгради и хора.

"Събитието се излъчва на живо по цял свят, след като телевизионните станции пристигат, за да отразят първото сблъскване." ⁵¹

Официалната статистика сочи, че жертвите в атентатите са 2974, без да се включват 19-те терористи, за които е потвърдено, че имат преки взаимоотношения с Ал Кайда. Американските агенции посочват като лице, планирало атентатите Халед Шейх Мохамед- той бива арестуван през 2003 г., а в края на 2008 г., заедно с още четирима души признава организа-

ционни действия. Осама Бин Ладен първоначално отрича каквато и да е връзка, но в последствие признава съществуваща такава, но въпросът дали той е замесен си остава и до ден днешен спорен, тъй като от ФБР го издирват, но не заради гореспоменатите атентати, а за такива, извършени в далечната 1998 г. На 11 септември 2001 г. на мястото на небостъргачите е открит Мемориал на жертвите. Подобен е издигнат и до сградата на Пентагона още през 2008 г., а плановете са такъв да бъде построен и на мястото на падналият четвърти самолет. Атентатите оказват влияние не само на територията на САЩ, но и в останалия свят. Като отговорник за тях е посочена Ал Кайда, в отговор на което Америка, подкрепяна от доста страни, започва т. нар. "война срещу тероризма" и нахлува в Афганистан и Ирак. През май 2011 г. в Пакистан Осама Бин Ладен е убит, но това не прекратява военните действия. Точно обратното- борбата за надмощие все още съществува.

От същата година е и заглавието : "Америка във война със себе си". Името на статията е провокирано от книгата, посветена на насилието "Юмрук, дърво, нож, пистолет" на американския хуманист Джефри Канада. Въпросът, който се поставя е дали Америка е способна да се бори със собствените си проблеми по същия начин, по който ги разрешава в света? Дават се примери с брутални убийства, извършени не от чужденци, а от американски граждани, изповядващи расистки и екстремистки прояви и насочени също така към мирните американски граждани. От 2008 г. при първия мандат на Обама, броят на тези хора, формиращи ислямистки и радикални групировки постоянно расте. За тези зле настроени към всичко и всеки, различаващ се от тях по идеология, политически възгледи и религия, няма такова нещо като държавно управление на страната. По-големият проблем, обаче, е, че те не се назовават като терористични клетки, а в редките случаи, когато им се обърне внимание, те са представени като десни и неонацистки групировки. Всъщност истината е, че не външния, а в последно време вътрешният тероризъм е основната заплаха пред Америка. Този тип тероризъм води до брутална употреба на насилие и до повече жертви в сравнение с извършеното от ислямски терористи. Подобен тип радикални групировки има из цялото американско общество и явно на проблема няма да се обърне нужното внимание, преди да стане твърде късно. Този проблем е тясно обвързан с употребата на оръжие, която трябва да бъде дълбоко преосмислена и променена законово. Иначе САЩ ще се върти все в същия омагьосан кръг-парадиране с възможностите си извън граница и нулева активност по вътрешно-съществени-

те и наболели теми.

От изброените статии на вестник "Труд" можем да заключим, че линията, която се следва е разглеждането на събитието от политическият му характер- какво е усещането за бъдещето, как патриотизма на водещите фигури се опитва да сплоти народа, какви са опасностите сега, може ли да се вземат под контрол и да се превъзмогнат.

Седмичници

Вестник "Капитал"

През 2013 г. във вестник "Капитал" също се появява статия по темата тероризъм: "Добро време за Ал Кайда". Северна Африка и Близкия Изток подпомагат развитието и разпространението на Ал Кайда чрез настъпилата Арабска пролет.

"Крайната идеология на "Ал Кайда" преживява ренесанс...Арабската пролет, помага на радикалното послание на групировката, която печели нови и нови поддръжници чрез своите дъщерни организации" ⁵²

Многобройните поддръжници на Ал Кайда се кълнат във вяроност на новият й лидер- Айман ау Заухири, готови са да нанасят удари върху западни цели в региона и действат, без да оставят следи, с които могат да бъдат заловени. Радикално насочените организации излязоха отново на дневен ред след отлагането на американските удари по Сирия, които, по думи на противниците на Обама, ще бъдат от полза именно за радикалистите. Разследването на убийството на посланика на САЩ в Либия води до нови разкрития за мрежата на Ал Кайда, сформирана в Северна и Западна Африка. В центъра на тази мрежа е организацията "Ал Кайда в ислямски Магреб", излизаща извън родината си Алжир и разпростираща се в Тунис и Либия, благодарение на единна идеология и финансови инжекции. Тази организация е създадена от групировките, взели участие в Алжирската гражданска война през 90-те години на миналия век, а преди шест години започва да се развива като подструктура на Ал Кайда. Водачът й Мохтар Белмохтар поема отговорност за атаките в уранова мина в Нигер през май тази година, където загина един човек, а 14 бяха ранени и в Мавритания. В Либия тази организация взема превес след падането на режима на Кадафи през 2011 г. И макар сигурните данни за връзки с Ал Кайда, те толкова добре прикриват следите си, че няма информация за местонахождението им. Хаосът е добра основа, върху която може да се надгради идеологията

на Ал Кайда. В Египет близки до Ал Кайда формирования приканват към нападения над египетската армия, тъй като кампанията която провеждала имала антиислямистки пунктове. В Сирия фронтът "Ан Нусра" е най-изявен в борбата срещу Башар Асад и също има данни за съюз с Ал Кайда. След нападенията с химическо оръжие, лидерът на "Ан Нусра" Абу Мохамед ал Джолани обеща ракетно наказание срещу смятаните за неверници от радикалните екстремисти. В това число се включва и самият Башар Асад, с което от политическата сцена конфликтът стъпва и на религиозни подбуди, а разрешаването му не се вижда скоро.

Обобщението, което може да се направи от тази статия на вестник „Капитал“ е, че расте динамиката между терористичните групировки, Ал Кайда и нейните подструктури, се намират в разцвет, водени от патологичното разбиране за самоутвърждаване, с което се превръщат и в трудни за Америка мишени.

Вестник "Политика"

Вестник "Политика" през 2013 г. също прави задълбочено проучване върху групировката Ал Кайда. След повратният момент - убийството на лидера й Осама Бин Ладен, Ал Кайда не губи своите позиции, а напротив, тя разпространява влиянието си по цял свят, подобно на ракови разсейки, окупиращи тялото на болния човек. Сомалийската ислямистка групировка "Ал Шабаб" върви по отъпканият път на Ал Кайда. Мнение по темата изказва Абди Айнте, от Института за политически изследвания в Сомалия, според който, терористичните групировки си преотстъпват атаките на територията на Източна Африка, където личи че организираната престъпност, тероризма и трафика гледат в една посока. Кенийският външен министър Амина Мохамед обяви, че атаките са били предвождани от млади американци със сомалийски произход. Притесненията на антитерористичните звена са относно усета на терористи да атакуват "Меки цели" и по този начин да завишат степента на драматизъм у народа. Атаката срещу мола в Найроби, Кения, не е само война за Кения, а засяга глобалното общество. Фокусът на вестник „Политика“ е върху опасността, в лицето на Ал Кайда в международен аспект, върху нейната устойчивост, цели и политически съдържание.

Вестник "Култура"

Статиите по темата 11 септември във вестник Култура акцентират върху срива на американския модел на поведение, разпада на водената от тях политика на развитие, както и изживяването на неразбиране относно действителността. Озаглавена "Ислямът не е големият враг" се прокарва опит да се мисли случилото се адекватно.

"..започва една нова история...Показва краха на една цивилизация. Крах от гледна точка не на нейното съществуване, а от гледна точка на това, че ценностите, които тази цивилизация се опитваше да налага, тези ценности, според мен, трябва да бъдат преосмислени." ⁵³

На преден план излиза Ислямът, който не носи насилствено отношение към света. Погледът е това, което трябва да се промени и да се насочи към непознати дебри - да се излезе от предметната перспектива, обхванала всички ни и да се наблегне на разсъдъка, на средата и на възможностите. Самата нагласа на Америка е неправилна- нужна е цялостна трансформация на възгледите ѝ за света.

"Ислямът като религия...по никакъв начин не поощрява насилието." ⁵⁴

Ислямът не е враг, той носи в себе си съзнателна позитивност, а Америка е тази, която трябва да промени отношението си към него- чрез използването на адекватен език и мисъл и поставянето на достатъчно високо стъпало на човешкото съществуване. Практиката на САЩ да са лидери и да не оставят възможности за свободни действия на останалите не им прави услуга, а води до проблеми. Проблемът не е религиозен, той по-скоро е същностен и може да се открие е отношението власт- подчинение. Това, което стана ясно на тази дата е, че Америка не е даденост и това се показва на света в своята крайност и чрез убийство на човешкото съществуване из отвътре. Америка, изглеждала безстрашна, вече я няма. Страната на новите и неограничените възможности понесе тежък удар и стана друга. Тук проблемът явно се състои в нагласата, според която Ислямът е единственият отговорен за случилото се. Но не той е виновен за екстремистките действия- те по-скоро се свързват с политически среди и интереси, стоящи на светлинни години от тази религия и този начин на живот. Виновниците не се посочват директно, а се набляга върху проблематиката в разбирането на ислямския начин на живот.

Следващата статия се нарича "Пред трагичния предел на историята " и започва с разделението между християнски и мюсюлмански свят и голямата пропаст, зейнала между

техния бит, култура, ценности и разбирания. Близостта и далечността във всяко от тези направления зависят от самите нас- ако възприемаме нещо като далечно, по този начин ние слагаме бариера и го отдалечаваме сами, а приемайки нещо като близко до нас, то разликите, които несъмнено има, не са от голямо значение, защото приликите надделяват над тях. Случилото се в Америка не е първо по рода си - хората са извършвали и други атентати, но разликата е в количествената форма на извършеното и начина, по който то говори. Извършител като територия няма, има само фигура на Бин Ладен.

"Вашата цивилизация с нейните средства за масова комуникация, с нейната способност да глобализира човечеството, със своите либерални ценности, със своите ценности, свързани със свободата на чувствеността, със свободата на мисленето възпитава едно неблагоприятно, нерелигиозно отношение и така се явява като тотално изкушение към нашата култура" ⁵⁵

Ценностите са едно от полетата на дълбоко разминаване между двете цивилизации, но дори и тук има общи белези- човешкото съществуване е основата, от която произтичат два светогледа - ислям и християнство, от които произтичат различните отношения към света. Темата, обаче, не се изчерпва само с разгадаването на това, което е скрито в нас- това съвсем не е достатъчно решение. Нужни са военни действия като последица от осъзнаването на случилото се. Тук ясно личи идеята, че на насилието задължително трябва да се отговори с насилие, в името на осакатените човешки съдби. Този въпрос е тясно свързан със справедливостта, законът, властващ в обществото и този, властващ в природата. Тук се засяга и въпросът за българската реакция на събитията, която се усеща като дистанцирана и въздържана, която ни е лично право, но от която със сигурност не бихме могли да се гордеем.

Ще продължа със заглавието "Осама бин Ладен на Балканите", където се говори за медийното отразяване на трагичните събития, като се прави аналог с филм на ужасите и фигурата на един мъж бива представяна като основен враг на целия човешки род и то , по онова време още без каквито и да било доказателства за вината му. Тук се разказва как няколко години преди атентатите "известния терорист" получава босненски паспорт като награда за заслугите му на този фронт. А на 13 септември тази информация официално бе отречена. И ето как от признат борец за свобода лидерът на Ал Кайда се превърна в най- ожесточеният враг на човечеството.

В друга статия "Залпът на Аврора тепърва ще отеква" преценката на разума определя случилото се на тази дата като "немислимо събитие" за господстващата сила на днешното време, довело до паника, смърт, разруха и безпрецедентен хаос. Тази черна дата докосна целия свят, не по еднакъв начин и не заради еднакви разбирания, но е факт- тя зададе промяна.

"Случилото се не бе фантазия, а най-жива реалност, която няколко световни телевизионни канала снимаха директно, а почти всички български препредаваха, прекъсвайки редовните си емисии" ⁵⁶

Трагичната дата бе не само за жертвите, но и за извършителите, разбунтували се срещу модела на живот, недоволни от това, че той разделя хората и привлекли вниманието върху себе си. Врагът бива сякаш ведната посочен с пръст и от властта, и от медиите-ислямска фундаменталистка групировка. И макар талибаните да не поемат отговорност за случилото се, в предаване по БНТ американски журналист назовава за лице на трагедията Осам Бин Ладен. Основания за такива заявки не липсват- взрив на американски военен кораб в Персийския залив. Ислямът отново е под прицел- там религия и политика не вървят отделени една от друга. Така пак се засяга въпроса за традиции, модели на живот и поведение, разбирания, свободи и ограничения. Старото и новото няма как да съществуват заедно, тъй като те взаимно се определят като заплаха за съществуващия досега порядък, ето защо едното трябва да направи компромиси и да сведе глава и то не по мирен път, а чрез конфликти и война. Силата и мощта на САЩ са това, с което те се гордеят и същевременно са това, с което си навличат гнева и злобата от останалите държави. Авторът на статията определя събитията като изненадващи и непредвидими, а последствията от тях в глобален мащаб са, че сигурност и спокойствие вече няма и едва ли някога ще ги има отново. Освен обединени сили между държавите, има нужда и от нова политика, която да сложи край на безпределното забогатяване на едни за сметка на стотици и дори хиляди, оставени на произвола на съдбата, тъй като за тях няма друг изход освен обявяването на война. Материализмът е това, от което сега страда Америка и докато не се вгледа в духовните очертания, пътят напред ще е тъмен и неясен. Справедливост трябва да има за всички.

Следващата статия, на която се спирам, е "Паника в страната на играчките", която обръща внимание на консуматорското общество и на постоянната неудовлетвореност у аме-

риканските граждани. Проблемът тук е, че материалните потребности нямат граници, а по този начин равновесието се губи и се поражда неспокойствие.

"Съединените Щати са огромна страна на играчките, обитавана от разглезени дечица, които си въобразяват, че винаги ще могат да се забавляват с тях." ⁵⁷

Америка промени ценностите на човечеството, промени вътрешните потребности и формира напрегнатост, от която сега страда. Реалността пред Америка е стряскаща, но произхода за това трябва да се търси вътре в нея. Случилото се засяга цялото човечество, но популярността, която доби посредством медиите не е просто на трагедия, а на свръхмошен екшън. Обрата, който преживя Америка не е само заради нейното нехайство по много теми, заради непознаването от нейна страна на граници и предели, но най-вече заради военните ѝ сили.

"Войната на бъдещето" нарежда събитията от 11 септември сред най-големите посегателства върху човешкият род, където жертви станаха не истинските виновници, а обикновените хора. Това ще затегне стократно мерките за сигурност и ще доведе до стряскащи и крайни промени в живота на американското население. И не атака с оръжия, които лесно могат да се засекат и обезвредят е това, от което САЩ трябва да се страхува, а точно от такива атентати, които за един миг обръщат хода на историята. Тук се поражда въпросът какво провокира тези събития, а отговорите лесно могат да се открият назад във времето. Необходимо е да се изследва и разбере произхода на случилото се, за да не се повтори никога то.

"Война на цивилни срещу цивилни" е разказ от първо лице за промяната, страха и не-сигурността.

"Там, където преди стоеше нещо - елегантно, извисено, самоуверено - сега няма нищо!"⁵⁸

Военните действия се оглавяват от хора и се насочват към хора. Вярата в отделни принципи, е това, заради което ще се започва война, а оръжията ще са просто силната добавка, благодарение на която, ще се чуят и други гласове, искания, мнения и убеждения.

"Те не могат да накърнят стоманената смелост на американците"⁵⁹

Преди атентатите САЩ се чувстваха съзнателно непобедими, но изведнъж загубиха опората си. Почувстваха се заплашени, уязвими, дори унижени, и то на собствена земя, докато светът бе вперил поглед в тях. Тук се споменава за чувството на удоволствие от хилядите

жертви на американска земя - земя, в която човешкия живот е на особена почит. Друга плашеща линия, е че сред населението не се чу въпросът " Защо?", а само " Кой го допусна?" и " Кой е виновен?" Разходите за отбрана и сигурност трябва да се преструктурират- не към възлови сектори, а към такива, изглеждащи на пръв поглед обезопасени. Следващата крачка е не воденето на война в Близкия Изток, а мирът, той трябва да се превърне в критерии за всичко останало. Мирът ще се превърне в мерна единица за сила и целеустременост на една страна.

"Виртуално и реално" се занимава с изразяването на нещата, съгласувайки ги с общественото мнение. На този етап виртуалното изпреварва реалното пространство и става по-значимо от него - не се гледа какъв си всъщност и това не е важно, по-съществено е как биваш представян. Тероризма, осъзнал това, се постара да формира външен облик на кървата драма и да всее ужас, паника и неадекватност. Акцентът не беше върху самото събитие, а върху неговото представяне, върху наслагването на образ и звук към страшния ден. Изображението бе това, което стана най-важно. Визуализацията е нещо, без което днешния свят е немислим- не толкова трагедията, сполетяла света, а нейният образ стана водеща новина. Силата на медиите засили и стойността на сполетялото нещастие. Именно медиите превърнаха от тази човешка трагедия събитие. Днес за света извън домогването на визуализация, нищо не се смята за значимо. И докато ние, хората, сме покорни на образите, възможността за още и още такива трагедии ще расте.

"Между Пърл Харбър и Чернобил" поема по гледната точка на жертвите и как подобни атентати да бъдат осуетявани без да се унищожават човешки съдби. Войната тук не е решение на проблема, тя само ще го задълбочи и ще породи единствено безкраен списък от нови и нови невинни жертви. Нужно е да се търси корена на проблема, една част от който се намира в нарастващото неравенство по света. Външната политика не бива да погазва универсални човешки права в името на амбицията за световно управление. И тук се говори за това, че балансът в света е възможен не чрез налагане, власт и манипулации, а единствено и само по мирен път. Америка трябва да сведе глава и преди да започне с нападки или с директни обвинения, да потърси грешките у себе си и своя модел на съществуване. Търсенето на решение във връзка с бедността и неравенството би трябвало да се постави сред приоритетите на действие, заедно с контрола върху доставките на оръжие, подкрепа за развитието на

демократията и спазването и прилагането на законите. Тук / както и в първата статия / се прокарва и съмнението, че информация все пак не е липсвала, но някой я е използвал за собствена облага. Прибързаността и необмислените действия са донякъде разбираеми, но със сигурност не са оправдани и няма да доведат до облекчение нито на физическата, нито на емоционалната болка.

"Бесовете на войната и ангелите на мира" започва да очертава 11 септември и последните му - обявяването на военни действия и солидарността на света с тях, в рамките на неправилни модели за борба със злото.

"Не въздавайте никому зло за зло, а залягайте за това, що е добро пред всички човеци. Не отмъщавайте за себе си, възлюбени, а дайте място на Божия гняв. Защото писано е: "отмъщението е Мое. Аз ще отплатя, казва Господ".⁶⁰

Говори се не за разумно обмислени актове, а за действия, натоварени със страст и негативни емоции.

"Днешния свят има една- единствена страна- водач: САЩ." ⁶¹

Срещу властта, която е поставена в ръцете на американския президент, няма кой да се опълчи, ето защо и незаконните действия от негова страна ще останат без последствия. От това можем да си извадим заключението, че моралът все повече се обезличава, а общественото мнение е нещо, в което никой, имащ власт, не се вслушва. Започването на война и тук, както и в голяма част от останалите статии, не е решение, а само засилване на напрежението и конфликтите. Войната не бива да е първият и единствен вариант, тя трябва да бъде последна в списъка от опции и да се приложи едва когато нищо друго не е дало резултат. Действията на САЩ бяха в обратен ред - първо се обяви война, а след това започнаха да се търсят доказателства, но не за невинност, а за вина на набедения, а към написването на статията те все още липсват. Невинността- основното, с което свързваме Америка, в този случай не важи, една личност бе приета за виновна, без категорични основания и това промени хода на света.

"За Титаник и световния търговски център", както личи и от самото заглавие прави паралел между потъването на едноименния кораб и срина на кулите близнаци, като приликата между тези трагични събития е именно непотърсената лична вина и отговорност. Авторът защитава тезата, че случилото се не е заради безграничната сила на САЩ, а заради неблаго-

честиви дела /изкарват се цитати от Библията, както и самите Божи канони/. Духовността и тук, както и в останалите статии, е доста позабравена, и за да тръгнат нещата в правилна посока именно към нея трябва да се насочим. И тук се твърди, че личното отмъщение, освен нередно, не би донесло и никакво удовлетворение, тъй като Бог е единствената сила, имаща правото да въздава справедливост.

Обобщенията от вестник „Култура“ насочват към опознаване вместо заклеймяване на Исляма, към адекватното реагиране от страна на САЩ, вместо тяхната свръх-реакция, към разделянето на света на богати и бедни, към ролята на камерите и медиите, които превърнаха света в очевидец, към вината, която носи Запада и към превръщането на САЩ в изкупителна жертва. Или казано по друг начин- в тях личи смесцията от политически, религиозни, икономически, културни и толерантни граници.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- ¹ Варджъри Олстър, кореспондентка на Ройтерс, "Очевидец: Хората крещяха: умираме" – в. "Стандарт" 12.09.2001 г.
- ² Дарън Коен, очевидец, Пак там.
- ³ Проф. Пол Роджърс от Брадфорския университет „Ударите са дело на добре организирани терористи" – в. "Стандарт" 12.09.2001 г.
- ⁴ "Страх и кошмари 1 година по-късно" - думи на Ейдън Фонтана бг., загубил баща си на 11.09. 2001 г., в. "Стандарт" 11.09.2002 г., година X , брой 3483.
- ⁵ Кристин Хън "Две години по-късно: Шокът продължава!" – в. "Стандарт", 11.09.2003 г., година XII, брой 3840.
- ⁶ "Терористичните нападения на фанатиците не изпълняват политическите си цели и въпреки това продължават и стават все по-интензивни." , "Война срещу терора на фанатиците"- в. "Стандарт", 11.09.2004 г., година XII, брой 4198.
- ⁷ "Никога няма да забравим какво се случи", Херит Бело, собственик на магазин, в "Нюйоркчани още виждат кулите-близнаци" – Дейвид Хо от "Кокс Нюз Сървиз" в. "Стандарт", 11.09.2004 г., година XII, брой 4198.
- ⁸ "Четири години по-късно американците си спомнят със страх, несигурност и объркване за ужасяващото утро на 11 септември. Но най-вече си спомняме твърдото решение на нацията ни да защити свободата, да изгради отново ранените градове и да се погрижи за своите изпаднали в беда съседи. "Джордж Буш в радиообръщение, "Буш: нищо не може да ни сломи" – в. "Стандарт", 11.09.2005 г., година XII, брой 4554.
- ⁹ "Ал Кайда" и Осама бин Ладен се превърнаха в символ на модерната заплаха на XXI век - тероризма..", "Бин Ладен - главорезът"- в. "Стандарт", 11.09.2005 г., година XII, брой 4554.
- ¹⁰ "На този ден Америка ще се моли и ще си спомни за жертвите. Страната ни ще отдаде почит на всеки един, изгубил живота си в този ден на терор. На тази годишнина ние също така си припомняме и бруталността на врага, който удари нашата страна и поднови решителността ни да го победим и осигурим мир и свобода", Джордж Буш в радиообръщение, "Камбаните на света бият за 11 септември" – в. "Стандарт", 11.09.2006 г., година XII, брой 4915.

¹¹ "На хората са им необходими велики теории, за да видят смисъл във великите събития. ", Лев Гросман, "Вътрешен заговор? Пълни глупости!" – автор: Лев Гросман, в. "Стандарт", 11.09.2006 г., година XII, брой 4915.

¹² "Всеки един от единайсетте творци има на разположение точно 11 минути 9 секунди и един кадър, за да представи вижданията си", "Америка още чака своя филм за Апокалипсиса" – автор: Георги П. Димитров, в. "Стандарт", 11.09.2006 г., година XII, брой 4915

¹³ "Имената на загиналите 2973 души при атентата няма да бъдат прочетени на мястото, където някога се издигаха кулите близнаци на Световния търговски център. Те ще бъдат прочетени без излишна помпозност в малък парк близо до "Уолстрийт". "Американците не искат показност" – в. "Стандарт", 11.09.2007 г., година XIV, брой 5270.

¹⁴ "Големи атентати според мен не са възможни"- "Няма да има големи атаки" – Интервю на Красимира Темелкова с Фарад Хосрохавар, в. "Стандарт", 11.09.2007 г., година XIV, брой 5270.

¹⁵ "Съперниците за Белия дом, които не пропускат вече да си разменят удар под кръста, ще посетят мястото, на което преди 7 години се издигаха кулите близнаци.", "Обама и Маккейн в мир за 11.IX" – в. "Стандарт", 11.09.2008 г., година XVI, брой 5629.

¹⁶ "Преди 6 г. беше представен план, според който трябваше да бъдат построени 5 небостъргача - най-високите сгради в града, подредени в спирала, символизираща факлата на Статуята на свободата. Проектът трябваше да бъде завършен в началото на следващото десетилетие. Завършването му обаче беше избутано на заден план от политически препирни, технически усложнения и рецесията. ", "8 години след кървавите атентати: Няма пари за нови небостъргачи" – автор: Петя Бояджиева в. "Стандарт", 11.09.2009 г., година XVII, брой 5986.

¹⁷ "Всички си спомняме къде сме били на 11 септември 2001 г. ...Не само американците, целият свят беше шокиран от ужас. Смятам, че тези събития бяха последвани от много тъга и гняв." , Джеймс Уорлик, „11 септември пробуди света" – Джеймс Уорлик пред БНТ, в. "Стандарт", 11.09.2010 г., година XVIII, брой 6344.

¹⁸ "Освен че поругава, протестът в Гейнсвил излага на опасност онези смели американци, които се сражават в чужбина за свободите и ценностите, в които ние вярваме като американци", Чарли Крайст, губернатор на Флорида, "Интерпол предупреди: Лудият поп пали нов

11 септември" – в. "Стандарт", 11.09.2010 г., година XVIII, брой 6344.

¹⁹ "Терористичните атентати от 11 септември завариха неподготвени жителите на САЩ. Администрацията на тогавашния президент на САЩ Джордж Буш, след първите дни на объркване, обяви тотална война на международния тероризъм. Това оказва влияние върху целия свят.", "Трагедията 9/11" – в. "Стандарт", 11.09.2010 г., година XVIII, брой 6344.

²⁰ "... отвлечен самолет се разби в Кота нула, където преди 10 г. бяха разрушени кулите близнаци на Световния търговски център... И докато адреналинът на Америка рязко скочи, се оказва, че хакери са ударили адреса на телевизията в социалната мрежа и са спретнали, меко казано, лоша шега.", "Хакери удариха със самолет Кота Нула" – в. "Стандарт", 11.09.2011 г., година XIX, брой 6700.

²¹ "Терористичният акт остави дълбоки и трайни белези, но вече се забелязват признаци, че този спомен започва да избледнява, коментира американският в. „Ю Ес Ей Тудей“. "Щатите почитат 11 септември без политици" – в. "24 часа" 11.09.2013 г.

²² "Мохамед ал Заухири твърди, че е идеологически неразделим с брат си и че е единственият човек, който може да го убеди да прекрати насилието", "Ал Кайда предлага 10 -годишен мир със Запада" – в. "24 часа" 11.09.2012 г., 21:36

²³ "Годишнината от терористичните атаки на 11 септември 2001 г. е едновременно ден на скръб и единение.", "Обама налага още 1 година извънредно положение" – в. "24 часа" 11.09.2010 г.

²⁴ "Никога няма да забравим как самолетите изчезнаха в сградите, нито снимките, с които семействата издирваха своите близки. Ние сме една нация, единна не само в скръбта, но и в общите идеали", "Обама налага още 1 година извънредно положение" – в. "24 часа" 11.09.2010 г.

²⁵ "Кадрите на хора, скачащи в отчаянието си от горящите кули на Световния търговски център, обиколиха света....Разрушаването на кулите близнаци - един от символите на американската икономическа мощ, нанесе сериозен удар не само върху институциите на Америка, но и върху доверието на американците в тяхната система и в способността ѝ да ги защити от всякакви заплахи. Нещо повече - тя накара гражданите на Страната на неограничените възможности да осъзнаят своята уязвимост, да застанат лице в лице с истината, че въпреки

своята военна мощ и политическо влияние съвсем не са застраховани от подобни трагедии.", "Как загина символът на Америка" – автор: Галина Младенова, в."Дума", 11.09.2010 г., брой 209.

²⁶ "Недейте да грешите – Съединените щати ще преследват и ще накажат онези, които са отговорни за тези долни действия", президентът Джордж Буш, "В капана на 11 септември" – автор: Галина Младенова, Калина Йотова, в."Дума", 12.09.2011 г., брой 208.

²⁷ "Ние се борехме срещу истински лоши хора, но унищожаването на "Ал Кайда" беше и нещо, намиращо се еднозначно вътре в сферата на националните ни интереси.", "Равносметката" – автор: Ан Епълбаум, в."Дума", 12.09.2011 г., брой 208.

²⁸ "Превръщайки ислямския тероризъм в наш основен приоритет - а на определени места и времена не само приоритет, ние игнорирахме икономическите, екологическите и политическите грижи на останалите части от земното кълбо..", Пак там.

²⁹ "Някои от роднините на загиналите със самолета, извършвал полет 93 на "Юнайтед еърлайнз", твърдят, че машината не се е разбила в Пенсилвания, а е била свалена", "Конспиративните теории са живи и до днес" – в."Дума", 12.09.2011 г., брой 208.

³⁰ "Два дни преди третата годишнина от атаките срещу САЩ от 11 септември човекът №2 в Ал Каида заяви, че американците не контролират вече Афганистан", Би Би Си, "Поражението на САЩ било само въпрос на време" – в."Монитор", 11.09.2004 г.

³¹ "Те имаха безценен принос в борбата с международния тероризъм", Джордж Буш, "Джордж Буш защити тайните затвори на ЦРУ" – в."Монитор", 11.09.2006 г.

³² "Той вече е по-скоро символ, отколкото реална заплаха", "Нито следа от Осама Бин Ладен"- автор: Ане-Беатрис Класман, Кан Мери в."Монитор", 11.09.2006 г.

³³ "Нашето отдавнашно убеждение, че вътрешният тероризъм не може да се прояви като явление тук, създаде ситуация, при която днес ние сляпо се препъваме в правно, оперативно и организационно минно поле, опитвайки се да се справим с радикализацията и набирането на членове на екстремистки групировки в самите САЩ", в. "Монитор", 11.09.2010 г.

³⁴ "Терористите вероятно са напипали ахилесовата ни пета -това, че ние нямаме стратегия да се противопоставим на заплахата от домашен тероризъм и радикализирани наемници." – в. "Монитор", 11.09.2010 г.

³⁵ "Заклеймяваме терористичните актове и ги отхвърляме, както ги отхвърля православният

ислям." Селим Мехмед -главен мюфтия, "Мюсюлманите у нас заклеиха атентата" – в. "Новинар", 13.09.2001 г.

³⁶ "Хората говорят вече само за война с арабите...Хората искат отмъщение", Надежда Стоянова, студент в Пенсилвания, "Ако така продължава, се връщам в България"- в. "Новинар", 13.09.2001 г.

³⁷ "Всички дири водят към Осама бин Ладен", Орин Хеч - сенаторът- републиканец, "Осама бин Ладен искал да спаси от съда свой другар" – в. "Новинар", 13.09.2001 г.

³⁸ "Самолетите, взривили сградите на Световния търговски център в Ню Йорк, са били пилотирани от терористи-камикадзе, обучавани от американци!", Виктор Александров, летец-изпитател, "Янки обучили камикадзетата?" – в. "Новинар", 13.09.2001 г.

³⁹ "Това обаче е атака срещу територията на САЩ, която е заплаха за нашия обществен начин на живот и за нашето съществуване като свободно общество.", Хенри Кисинджър, "Унищожете системата"- автор: Хенри Кисинджър, в. "Вашингтон поуст" – в. "Новинар", 13.09.2001 г.

⁴⁰ "Америка да се ненавижда от цялата планета", Владимир Жириновски пред "Утро", "Жириновски: Русия да се възползва от момента" – в. "Новинар", 13.09.2001 г.

⁴¹ "Катарската телевизия "Ал Джазира" излъчи видеозапис, в който "Ал Кайда" публично пое отговорността за атентатите от 11 септември.", "Осама си призна за атентатите" – в. "Новинар", 12.09.2002 г.

⁴² "Борбата с тероризма ще стане един от приоритетите на руския федерален бюджет за 2005 г.", Алексей Кудрин, министър на финансите в Русия, "Путин въвежда спешни мерки за борба с тероризма" – в. "Новинар", 15.09.2004 г.

⁴³ "Наблюдаваме и непрекъснато нарастване на напрежението и насилието по света.", "Пол Бийвър: Антитерористичната политика на Буш е грешна, но работи" – Христо Митов, Дарик радио, в. "Новинар", 11.09.2006 г.

⁴⁴ "Не, Америка не е наказала виновниците за 11 септември. Войната с терористичните групи ще продължи много дълго - може би дори и поколението на сина ми няма да успее да се пребори с тях." Пак там

⁴⁵ "Бяхме измамани като всички останали жители на планетата", Фидел Кастро, "Фидел

Кастро: САЩ мамят света за 11 септември"- в. "Новинар", 13.09.2007 г.

⁴⁶ „Дошъл е моментът да се освободите от страха и идеологическия тероризъм на нео-консерваторите и израелското лоби.", "Осама бин Ладен размаха пръст на американците" – в. "Новинар", 14.09.2009 г.

⁴⁷ "Трябва да обезкръвим икономически Америка като я накараме да продължи огромните разходи за сигурността си.", Айман ал Заухири чрез видеозапис, "Лидерът на Ал Кайда призова за нападения над САЩ" – в. "Новинар", 13.09.2013 г.

⁴⁸ "Никога няма да трепнем в защита на страната. Няма да спрем да преследваме "Ал Каида", президентът Барак Обама, "Обама : Всички сме нюйоркчани" – в. "Труд", 11.09. 2009 г.

⁴⁹ "Смърт за християните" и запалени американски знамена", "Клада за Корана гори спомена за 11.09." – в. "Труд", 10.09.2010 г.

⁵⁰ "Щастливи сме, че имаме приятели като България в борбата с тероризма.", Джеймс Уорлик- бивш американски посланик у нас, "САЩ ни благодарят за подкрепата след 11.09" – в. "Труд", 13.09.2011 г.

⁵¹ "Събитието се излъчва на живо по цял свят, след като телевизионните станции пристигат, за да отразят първото сблъскване.", "11 години след 11.09.2001г" – в. "Труд", 11.09.2012 г.

⁵² "Крайната идеология на "Ал Кайда" преживява ренесанс...Арабската пролет, помага на радикалното послание на групировката, която печели нови и нови поддръжници чрез своите дъщерни организации", "Добро време за Ал Кайда"- в. "Капитал", 02.09.2013 г.

⁵³ "..започва една нова история....Показва краха на една цивилизация. Крах от гледна точка не на нейното съществуване, а от гледна точка на това, че ценностите, които тази цивилизация се опитваше да налага, тези ценности, според мен, трябва да бъдат преосмислени.", " Ислямът не е големият враг" – Разговор на Митко Новков с Александър Веселинов, в. "Култура", брой 33 (2194), 28 септември 2001 г.

⁵⁴ "Ислямът като религия...по никакъв начин не поощрява насилието.", Пак там

⁵⁵ "Вашата цивилизация с нейните средства за масова комуникация, с нейната способност да глобализира човечеството, със своите либерални ценности, със своите ценности, свързани със свободата на чувствеността, със свободата на мисленето възпитава едно неблагоприятно,

нерелигиозно отношение и така се явява като тотално изкушение към нашата култура", "Пред трагичния предел на историята", "Пред трагичния предел на историята" – Разговор с Калин Янакиев, в. "Култура", брой 33 (2194), 28 септември 2001 г.

⁵⁶ "Случилото се не бе фантазия, а най-жива реалност, която няколко световни телевизионни канала снимаха директно, а почти всички български препредаваха, прекъсвайки редовните си емисии", "Залпът на Аврора тепърва ще отеква" - автор : Митко Новков, в. "Култура", брой 32 (2193), 21 септември 2001 г.

⁵⁷ "Съединените Щати са огромна страна на играчките, обитавана от разглезени дечица, които си въобразяват, че винаги ще могат да се забавляват с тях." , "Паника в страната на играчките" - Интервю на Алесандра Фаркас с Нобеловия лауреат за литература, Сол Белоу, "Кориере дела сера", 13 септември 2001 г. , превод на Нева Мичева, в."Култура", брой 32 (2193), 21 септември 2001 г.

⁵⁸ "Там, където преди стоеше нещо - елегантно, извисено, самоуверено - сега няма нищо!", "Война на цивилни срещу цивилни" – автор: Тони Джуд, The New Republic, 12 септември 2001 , превод на Ирина Илиева, в. "Култура", брой 32 (2193), 21 септември 2001 г.

⁵⁹ "Те не могат да накърнят стоманената смелост на американците. " Президентът Джордж Буш, Пак там.

⁶⁰ "Не въздавайте никому зло за зло, а залягайте за това, що е добро пред всички човеци. Не отмъщавайте за себе си, възлюбени, а дайте място на Божия гняв. Защото писано е: "отмъщението е Мое. Аз ще отплатя, казва Господ". Римляни, 12:17-19 "Бесовете на войната и ангелите на мира" – автор: Георги Тодоров, в. "Култура", брой 33 (2194), 28 септември 2001 г.

⁶¹ "Днешния свят има една- единствена страна- водач: САЩ." , "Бесовете на войната и ангелите на мира" – автор: Георги Тодоров, в. "Култура", брой 33 (2194), 28 септември 2001 г.

Мартин Канушев

РЕЦЕНЗИЯ

НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА ВЕРОНИКА ДИМИТРОВА

„КЪМ СОЦИАЛНОТО КОНСТРУИРАНЕ НА ТЯЛОТО НА ГРАЖДАНИНА: ЗДРАВЕТО, БОЛЕСТТА И ХИГИЕНАТА ПРЕЗ МЕЖДУВОЕННИЯ ПЕРИОД В СОФИЯ”

Бих желал още в самото начало недвусмислено да заявя: Вероника Димитрова е провела едно актуално и приносно социологическо изследване и е написала един оригинален дисертационен труд. За това свидетелстват, първо, неговите формални характеристики: общият обем на дисертационния труд е 600 стандартни страници заедно с бележките под линия и приложенията, които съответно са 406 и 45 на брой, а посочените заглавия в библиографията са 377, от които 302 на български език и 75 на английски език. Използваните архивни източници са 106. Второ, обектът на изследването е строго ограничен чрез поредица от взаимно оглеждащи се конкретизации с цел реконструкция на един особен социален ред – всекидневието на модерния гражданин. Трето, избраната методологическа стратегия – социологическа рефлексия върху дискурсивните образувания на биополитиката и медицината, конструиращи преплитането на процесите на модернизация и медикализация на съвместния живот – е релевантна на основния аналитичен въпрос. И накрая, детайлно анализираният емпиричен материал – монографии, статии, лекции, списания, вестници, законопроекти и закони, програми, наредби, правилници, дебати, доклади, реферати, коментари, рецензии, бележки, сведения, молби, писма, архиви, стенографски дневници, статистически данни – в своята генерална съвкупност представлява надежден източник за верификация и доказателство на работните хипотези.

Още първият и непредубеден поглед към съдържателната композиция на дисертационния труд, (структурирана в увод, изложение в четири части и обобщаващо заключение), получава адекватна представа за проблемната област, в която ще се движи анализът. И което е

изключително важно – за логиката, конституираща и динамизираща въпросното движение. Както и за центъра на научния интерес на дисертанта, който е прецизно формулиран в самото заглавие на труда – „социалното конструиране на тялото на гражданина”. Но не по принцип или в абстрактност, а през определена социологическа перспектива към проблемите за здравето, болестта и хигиената в конкретен социално-исторически контекст: „междувоеенния период в София”.

Уводът на дисертационния труд съдържа всички необходими елементи на едно професионално реализирано социологическо изследване: предмет („как биополитиките и медицината допринасят за модернизиранието на съвместния живот”); цел („как в България се случва хомогенизацията и модернизацията на обществото, и следователно откъде се взема гражданинът”); теза („политиките за реорганизиране (управление) на съвместния живот през междувоеенния период в София са множествени, но през междувоеенния период се откроява един важен механизъм – това са биополитиките и медицината”). Но концептуализирането на тази централна теза е възможно само чрез един контролиран аналитичен фокус („най-продуктивният възможен начин да разберем как се случват големите процеси, чрез които се прави общество, е да видим къде се проявяват съпротивите. Едно такова място на съпротива е София през междувоеенния период”); работна хипотеза, постъпателно конкретизирана в хода на самото изследване („Създаването на гражданина е сложен процес на преплитане на много нива на институционални и дискурсивни опити, които далеч не се свеждат само до юридически”); и, разбира се, основен изследователски въпрос, специфициран спрямо особеностите на българския междувоеенен период („как във всекидневието се отразяват големите социални процеси; как се случва процесът на модернизация в България през всекидневни практики?”). В увода дисертационният труд е ситуиран и в още един съдържателен контекст: от гледна точка на дисциплинарната структура на съвременната социология, а именно („в пресечната точка между социология на града, социална история и социология на регулациите. Работа, която иска да разбере през конкретни казуси с цялата им многомерност, как се случват механизмите и процесите, чрез които хората се „научават” да се отнасят към себе си като граждани” (Димитрова, 2014, с.7).

В първата част на дисертационния труд – „Медицинското конструиране на тялото на гражданина” – е направена социологическа реконструкция на значимите изменения, преходи

и акценти в медицината и здравеопазването от началото на XX век до Втората световна война. Тук изследователският фокус е концентриран върху категориите болест, здраве и хигиена, чрез които се изгражда медицинската конституция на тялото на гражданина. Първоначално несъвместимите различия между двете движения в българското здравеопазване (русевисти и ораховисти) задават и упражняваните от тях властови технологии, които са насочени към различни познавателни обекти. В първия случай става дума за обективация на болния с цел неговото лечение, за дискурсивно разграфяване на тялото на органи и за конституирането на здравна норма за функционална изправност, в крайна сметка, за упражняването на един качествен лекарски поглед, фиксиран върху особеностите на болестта в тялото на болния субект. Във втория случай – за обективация на причината/те за болестта с цел профилактика и хигиенизиране на населението, което е аналитично разчленено и статистически измервано, и следователно за един количествен лекарски поглед, управляващ болестните процеси сред масата от живи човешки същества. Изводът е почти очевиден: налице са две като че ли принципно несъизмерими медицински технологии; едната – дисциплинарна и нормализираща, другата – биополитическа и регулираща. Технология, която и в двата случая е технология на тялото, но в единия случай става дума за технология, при която тялото е индивидуализирано като организъм, надарен със способности, а в другия случай за технология, при която телата наново са ситуирани в биологичните процеси. Но в междувоенния период се случва нещо „неочаквано“: двете течения, и на теоретично, и на практическо ниво, постепенно конвергират и започват да генерират общи политики – те пропагандират профилактика и хигиена, а лечението определят като допълнителна задача на здравеопазването. Но – теза от изключително значение – в дисертационния труд е концептуализирано и едно трето течение: на социалните хигиенисти, които, според мен, като хибридизират първите две движения, в действителност ги преодоляват, както познавателно, така и властово. При тях залогът е в изграждането на една завършена система за здравна сигурност с цел защита на нацията и предотвратяване на нейното възможно израждане чрез превенция на идеокINETичните фактори (туберкулоза, венерически болести, алкохолизъм). На свой ред това ще доведе до социално реорганизиране на медицината: от този момент тя ще започне да функционира като публична хигиена и следователно като инструмент за медикализиране на населението и технология за прочистване на социално тяло. За мен именно преодоляването на този еписте-

мологичен праг, с други думи – пречупването на изходната историческа тенденция, бележи окончателното превръщане на медицината в биополитика; те вече са слети почти до неразличимост, тъй като общата им политическа стратегия е постоянният контрол върху връзката, която са установили между научното овладяване на биологичните и на органичните процеси, т.е. на населението и на тялото. Медицината е публична хигиена, защото представлява знание-власт, обърнато едновременно към тялото и към населението, към функциите на организма и към биологичните процеси; накратко то притежава както дисциплинарни, така и регулиращи следствия. Единствено по този начин става разбираема парадигмалната прикованост на социалните хигиенисти към постоянното търсене на патологичните отклонения на тялото – индивидуално и колективно – от правилното му функционално развитие. Следователно именно заразните болести ще бъдат в самия център на здравеопазните политики, защото те могат да доведат не само до всякакви биологични отклонения, но до цялостно израждане на нацията. Така става разбираема и двойствеността на тяхната нормативна програма: дисциплинарна, тъй като е с фокус върху проблемите на детството и правилната грижа за детето чрез дефиниране на ролята на майката; и биополитическа, тъй като е с акцент върху възможните опасности, които крие градският начин на живот и които възникват за населението на модерния град. Оттук и крайната необходимост от пропаганда на медицински знания в социалното тяло: хигиенното възпитание и здравната просвета на цялото население са единствено възможното решение, а българското здравеопазване трябва напълно да се покрива с профилактиката на „рисковите групи“: работниците, бездомниците, бедните, проститутки, заразно и душевно болните, децата, учениците, но преди всичко – майките.

Във втората част на дисертационния труд – „Конструирането на тялото на работника“ – фокусът на изследването пада върху дискурсивното изграждане с помощта на понятия като хигиена, здраве и болест на една конкретна фигура. Работническият въпрос е детайлно анализиран като динамична величина, която преминава през определени фази на развитие: в началото на XX век проблемът е поставен за първи път и е прието социално законодателство, което обаче е частично, без необходимата нормативна плътност, концентрирано преди всичко върху контрола на женския и детския труд; периодът от Първата световна война до края на 30-те на XX век бележи създаването на цялостно законодателство, което напълно обхваща и подчинява фигурата на работника. Успоредно с него се формират и научните дискурси върху

работничеството. Ключовият въпрос е следният: кои социални политики превръщат първоначалното „тяло на свободата на пълновластния наемник” в прицелна точка на властова намеса и в ключов обект на медицинското знание. Следователно, каква е особената генеалогия на фигурата на работника в българския капитализъм: от „несъществуващ, имагинерен обект” и дефинирането на не-работника (чрез „отклоняващите се като нехигиенични форми на труд” на жените и децата) в първото социално законодателство, през обвързването му с проблема за бедността и постепенното изграждане на работнически политики за нейното „повдигане”, до създаването на индустриален, и следователно професионален работник; един беден, който вече трайно е привързан към труда. В този новоизобретен обект се прицелват и дискурсът на общественото здраве, и институционалните практики, и системите за социална сигурност: целта е превенция, както на потенциалното израждане на нацията, така и на реалната революционна заплаха. Като съвкупен резултат биополитическият захват (чрез цялостна регулация на условията на труд с цел предпазването на работната способност) върху тази социална категория е установен: поредицата дискурсивни обективации са превърнали работника в субект двойко, като подчинен на други чрез зависимост и контрол и като привързан към своята личност чрез приписаната му идентичност.

В третата част на дисертационния труд – „Социалното конструиране на тялото на бездомника” – аналитичният фокус е променен. Тук централният въпрос е: кои са онези социални (най-вече жилищни и хигиенни) политики от междувоенния период, които се опитват и в крайна сметка успяват да изградят една система от постоянни регулации около тялото на бездомника; ако мога така да се изразя, успяват трайно да го „заземят” в изкуствено създаващата се среда на град София. Най-общият контекст, в който се полага този проблем, са феномените и ефектите на бедността като ядро на потенциални опасности за обществения ред и националната сигурност; като генератор на необуздани страхове от израждане на нацията или революция на „подтиснатите”. Оттук и прицелната точка (т.е. биополитическата мишена) на жилищните политики: естествено роденият „бездомнически въпрос” трябва и може да бъде разрешен, като бъде намалена бедността чрез предоставянето на частна собственост на бедните градски обитатели, които няма къде да живеят. Очакваният резултат е двойствен: от една страна, исторически край на „номадството” чрез създаване на трайна уседналост на

бездомните, а от друга – закономерно им вписване в социалната топография на град София. Но историята отново проявява своята ирония: противоречивите политики и взаимното „бланиране“ между държавата и общината имат за съвкупен и краен ефект факта, че „вместо категорията на бездомничеството да доведе до преход в състоянието на бездомност, напротив – категорията бездомник става стабилна“ (с. 13). На свой ред хигиенните политики също се заемат с разрешаването на жилищната криза, защото бездомническият въпрос е „пронизан от безпокойствата за израждането на столичното население“. Сгъстяването на човешките тела, лошите санитарни условия и контактният характер на болестта, накратко нехигиеничността на пространствата на пренаселеността, са основните дискурсивни елементи в критиката, разгърнала се през 20-те години. Но през 30-те години хигиенната власт вече е пренасочила своя поглед и поле на намеса: държавното „разрешаване“ на бездомническия въпрос довежда до благоустройствена криза с цяла поредица от социални ефекти. По този начин дискурсивният фокус бива центриран върху хигиената на физическата среда; следователно върху всичко онова, което обгражда, заплашва или подкрепя тялото. Така се оказва, че бездомническите къщи представляват „гнезда на туберкулоза“, „развълници на болестотворни агенти“, където условията на живот са фундаментално несъвместими с изискванията на общественото здраве. „Градското тяло започва да се представя като „почва“ за болестта именно поради лошите санитарни условия – то е туберкулозно, слабо и бледно“ (с. 14). Но най-важният резултат е: в този социален контекст не може да не изкристализира „болнавата“ фигура на детето и връзката между рисковете на детството и израждането на населението да не стане основополагаща. В медицинската форма на научна рационалност се е родил неподозиран досега въпрос: израждат ли се бездомническите деца? За мен това означава, че биополитиката е успяла да конструира един непрекъсваем континуум, който започва от тялото на детето, преминава през тялото на гражданина и завършва с тялото на нацията; и върху който тя вече упражнява своята власт и произвежда своето знание. Или казано с думите на Вероника Димитрова: „детето е точка на пресичане между тялото на гражданина и тялото на нацията“. На свой ред детското тяло бива постъпателно индивидуализирано от и пред възпитателния поглед на жената-майка.

Четвъртата част на дисертационния труд – „Социалното конструиране на тялото на жената“ – логически завършва изследователската композиция. Изходната предпоставка: де-

тето вече е категориално отделено и задачата е как то да бъде обхванато и подчинено дискурсивно от страна на медицинската пропаганда. Това обаче е невъзможно да се случи чрез директна властова и знаниева намеса, а единствено чрез посредническата роля на жената-майка: тя носи „лична“ отговорност пред българската нация чрез една вмениявана ѝ рационална грижа за бъдещите граждани. Поради тази причина хигиенното просвещение в женския печат през 20-те и 30-те години на XX век насочва своето внимание към бъдещите и младите майки. Биополитическата стратегия е: производството на „добре информиран гражданин“, който адекватно и детайлно да възпроизвежда познавателните форми на медицинската рационалност на всекидневно равнище; и следователно това е властови опит за цялостна квалификация на рутинните действия на жените в дома, бита и семейството, по отношение на детето, съпруга и на самата себе си. Биополитическата тактика е: поредица от медицински конструкции за правилна грижа за тялото конструира единен дискурсивен ансамбъл, в който образите на чистотата, здравето и болестта последователно се наслагват върху, и започват да изчерпват образа на добрата домакиня и майка. В крайна сметка образът на „добрата домакиня“ е изграден; в него неразделно и безвъпросно съ-съществуват редовност, чистота, здраве и красота. Колкото до болестта – тя не просто е временна неприятност, прекъсване на здравето или отклонение в тялото, а тотално излизане от предписаната роля; социален механизъм за изключване или самоизключване, за цялостно нарушение на условията за възможност на всекидневния ред. На биополитическия хоризонт се е появила нова важна задача – добрата домакиня, майка и съпруга е ключов участник в хигиенната оздравителна превенция на заболяемостта със стратегическата цел намаляване на детската смъртност.

Заключението на дисертационния труд представлява системно цяло, което истинно възпроизвежда вътрешната логика и аналитичното движение на това социологическо изследване: ключови предпоставки, понятиен апарат, методологически подход, аналитични техники, емпирични данни, социални контексти, исторически тенденции, познавателни отношения, институционални съпротиви, централни проблеми, акценти и връзки между частите, междинни резултати и окончателни изводи за биополитическата, в частност медицинска, (институционално-дискурсивна) конституция на тялото на гражданина.

Ще поставя два въпроса, които възникват и пред мен. Първо, какво е методологическото предимство да разграничаваме, отделяме и изследваме като паралелни редове на

власт-знание медицината и биополитиките? Защото от историческия момент, от който насам медицината започва да функционира като публична хигиена, санитарна профилактика и обществено здраве, тя вече е биополитическа технология за медикализиране на населението и за филтриране на неговите патологични субекти. Второ, какъв е теоретичният аргумент да противопоставяме, а след това да наслагваме едни върху други, дискурси и институции, респективно да прилагаме две различни емпирични техники: дискурс анализ и институционален анализ. Защото институционалните дискурси имат централна роля и това според мен е последователно доказано в самия дисертационен труд, в дискурсивното и в институционалното обхващане на нарастващата хетерогенност на градските обитатели на София.

Накрая трябва изрично да подчертая, че Вероника Димитрова коректно и прецизно се позовава на научната литература, която е релевантна на въпросите от изследваната проблемна област. Текстът на дисертационния труд, както и подборът и обработката на документите, подложени на анализ, са нейно лично дело. Авторефератът и приносите пълно и точно отразяват съдържанието и постиженията на дисертационния труд. Публикациите по темата са четири, от които три на български и една на испански език.

В заключение, според мен след днес всеки социолог, който провежда своите изследвания в три полета (социология на града, социална история и социология на регулациите) трябва да познава дисертационния труд на Вероника Димитрова: „Към социалното конструиране на тялото на гражданина: здравето, болестта и хигиената през междувоенния период в София”.

С дълбоко вътрешно убеждение ще гласувам „ЗА” присъждането на Вероника Василева Димитрова на образователно-научната степен „Доктор” в професионално направление 3.1. „Социология, антропология и науки за културата”.

ЛИТЕРАТУРА

Димитрова, В. (2014). *Към социалното конструиране на тялото на гражданина: здравето, болестта и хигиената през междувоенния период в София*. Непубликувана докторска теза, СУ „Св. Климент Охридски“.